

Zoran Grijak*

Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Lujo Vojnović kao povijesni izvor. I. dio (1885. – 1892.)**

U radu se analiziraju pisma iz korespondencije Josip Juraj Strossmayer – Lujo Vojnović iz razdoblja 1885. – 1892. Kao prilog je uvršteno pet pisama iz naznačenoga razdoblja sa znanstvenim aparatom. Preostali dio korespondencije, iz razdoblja 1893. – 1901., koji obuhvaća ukupno devet pisama, analizirat će se, također uz njihovu cjelovitu transkripciju, u drugom dijelu rada. Posebna pozornost posvetit će se onim pismima koja se sadržajem referiraju na pojedine važnije međunarodne aspekte hrvatske politike. To se u užem smislu, kad je riječ o dijelu korespondencije od 1885. do 1892., uz Vojnovićevo pismo Strossmayeru od 5. lipnja 1885., koje je u znanstvenom smislu već elaborirano, odnosi na još samo dva pisma: Vojnovićevo od 23. srpnja 1892., u kojemu biskupa Strossmayera moli da kod glasovitoga britanskog državnika Williama Ewarta Gladstonea podrži njegov memorandum na francuskom jeziku u kojemu Gladstoneu preporučuje Hrvatsko-ugarsku nagodbu (1868.) kao predložak za nacrt zakona o irskoj samoupravi (*Home Rule Bill*), koji je Gladstone predložio na donošenje britanskom parlamentu 1886. i 1893., te na Strossmayerov odgovor na to pismo od 25. srpnja 1892., u kojemu on, umjesto potpore Vojnovićevoj inicijativi, iznosi niz kritičkih objecka o Mađarima i njihovoj hegemonističkoj politici prema Hrvatima u sklopu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva te općenito prema nemađarskim narodima u okvirima Translajtanije, ugarske polovice Austro-Ugarske Monarhije (1867.). Pritom Strossmayer u svojem odgovoru Vojnoviću iznosi i rasističke i pseudoantropološke objecka o Mađarima, kojima im je nastojao osporiti mogućnost nadilaženja okvira feudalnoga

* Zoran Grijak, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: zgrijak@isp.hr

** Ovaj rad nastao je u sklopu internoga znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatskoga instituta za povijest *Fenomen dubrovačkih Srba katolika u svjetlu korespondencije njegovih istaknutih predstavnika*.

društvenog uređenja i oblikovanja modernih građanskih institucija. Tom je odgovoru priložio i pismo s istim nadnevkom, zamolivši Vojnovića da ga zapečati i zajedno sa svojim pismom pošalje Gladstoneu. Ono također sadržava niz kritičkih objecka o Mađarima i njihovoj hegemonističkoj politici. Glede ocjene dosega Strossmayerova utjecaja na oblikovanje Gladstoneovih kritičkih stajališta o Mađarima i njihovoj politici prema nevladajućim narodima Translajtanije, a napose prema Hrvatima u sklopu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, bitno je istaknuti da Gladstone, koji je 1892. osvojio svoj četvrti, ujedno posljednji izborni mandat, ne samo da nije Strossmayera podržao u njegovoj kritici Mađara, nego mu uopće nije odgovorio na njegovo pismo od 25. srpnja 1892. Kao objašnjenje za takav Gladstoneov postupak u radu se iznosi teza da je on, s obzirom na svoje inače vrlo srdačne i prijateljske odnose sa Strossmayerom, to učinio napose iz pragmatičnih političkih razloga, koji su proizlazili iz činjenice da je Velika Britanija u tom razdoblju pružala snažnu potporu Austro-Ugarskoj Monarhiji, držeći ju važnim čimbenikom europskoga sustava ravnoteže, preprekom ruskom ekspanzionizmu prema Zapadu i njemačkom prodoru prema Istoku. Stoga bi, da se sve svelo samo na Gladstonea, doseg Strossmayerovih nastojanja u razotkrivanju mađarske represivne politike nad nemađarskim narodima Translajtanije u Velikoj Britaniji bio neznatan. No, ona su naišla na iznimno snažan odjek kod jednoga drugog Britanca, također vrlo utjecajnog, Roberta Williama Seton-Watsona, koji je fragment zapečaćenoga Strossmayerova pisma Gladstoneu objavio u prilogu svojega djela *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (1911.), a u djelu *Racial Problems in Hungary* (1908.), polazeći ne samo od Strossmayerovih uvida s tim u vezi nego i od rezultata vlastitih istraživanja i spoznaja, europskoj javnosti razotkrio činjenice u vezi s hegemonističkom politikom ugarskih političkih elita prema nemađarskim narodima Kraljevine Ugarske, posebice pritom upozorivši na snažnim kulturološkim predrasudama uvjetovan diskriminatorni odnos Mađara prema Slovacima. Uzevši u obzir da je problematika odnosa Mađara prema nemađarskim narodima Translajtanije potaknula velik interes i u krugovima britanske historiografije i publicistike, korespondencija J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz srpnja 1892. analizira se i u širem kontekstu hrvatsko-britanskih i ugarsko-britanskih rasprava i sučeljavanja s tim u vezi. S obzirom na u njoj snažno prisutne Strossmayerove rasističke objeckije o Mađarima, posebna pozornost u radu posvetila se analizi nacionalnih stereotipa i rasističkoga narativa u tadašnjem političkom i znanstvenom diskursu. Analizom više znanstvenih djela i promidžbenih publikacija, nastalih od sredine 19. pa sve do kraja prvoga desetljeća 20. stoljeća, u radu se argumentira teza da su nacionalni stereotipi, uključujući i rasistički narativ, kao element potkrepljivanja vlastitih kritičkih teza o pripadnicima drugih naroda, bili gotovo općepri-sutni podjednako kod hrvatskih i mađarskih, kao i kod britanskih autora koji

su se bavili tom problematikom, naravno, u različitom omjeru, pa se na tragove takva diskursa može naići čak i kod Seton-Watsona, koji ga je inače nastojao na svaki način izbjeći i načelno ga je osuđivao. Time se ujedno argumentira teza da Strossmayerove rasističke i ksenofobne formulacije o Mađarima ni u kojem slučaju nisu bile iznimka, nego tek segment tada vrlo zastupljenog rasističkog narativa, koji se iz javne i političke prenosio u znanstvenu sferu. U tom smislu ovaj rad može se shvatiti i kao kritička analiza jednoga s etičkog i znanstvenog motrišta neprimjerenoga komunikacijskog diskursa u političkim i znanstvenim raspravama u 19. i početkom 20 stoljeća, utemeljenog na kvazihistoriografskim, pseudoantropološkim i rasističkim stereotipima, koji je s današnjega gledišta, napose s obzirom na obvezu poštovanja propisanih etičkih normi u znanstvenom radu i javnom djelovanju, sasvim neprihvatljiv.

Ključne riječi: biskup Josip Juraj Strossmayer, Lujo Vojnović, William Ewart Gladstone, Robert William Seton-Watson, Louis (Lajos) Felbermann, Peter Evan Turnbull, Cecil Marcus Knatchbull-Hugessen, Austro-Ugarska Monarhija, Velika Britanija, Rusko Carstvo, Austro-ugarska nagodba (1867.), Hrvatsko-ugarska nagodba (1868.), *Home Rule Bill*, nacionalni stereotipi, rasističke koncepcije, politički i kulturni narativi

Uvod

Historiografska relevantnost korespondencije između bosansko-đakovačkoga i srijemskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera¹ i Luja

¹ Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 4. 2. 1815. – Đakovo, 8. 4. 1905.). Jedna od središnjih ličnosti hrvatske političke, crkvene i kulturne povijesti druge polovine 19. stoljeća. Na Visokom sjemeništu u Pešti 1834. stječe doktorat filozofije. Studij teologije završio je u Pešti (1833. – 1837.). Zaređen je 1838., zatim je kapelan u Petrovaradinu, a 1840. – 1842. nastavlja studij na Bečkom sveučilištu kao pitomac Augustineuma (Fritaneuma), gdje je 1842. postigao doktorat teologije. Na prijedlog bana Josipa Jelačića imenovan je 18. studenog 1849. bosansko-đakovačkim i srijemskim biskupom, a 29. rujna 1850. ustoličen je u Đakovu. Godine 1851. imenovan je apostolskim vikarom za Srbiju (do 1897.). U vrijeme revolucije 1848./1849. pristaje uz stajalište austroslavizma, zauzimajući se za ustavnu i federalistički preustrojenu Habsburšku Monarhiju. U okviru svoje južnoslavenske koncepcije zauzima se za povezivanje politički razjedinjenih hrvatskih zemalja. Bio je izrazito politički aktivan kao istaknuti prvak Narodne stranke (1860. – 1873.), a potom i jedan od inicijatora osnutka Neodvisne narodne stranke (1880.). Značajan je njegov angažman u Pojačanom carevinskom vijeću u Beču 1860., Banskim konferencijama u Zagrebu 1860. – 1861. i 1865., Saboru kraljevina Hrvatske i Slavonije 1861. i 1865. – 1867. te na mjestu velikoga župana Virovitičke županije 1861. – 1862. Iz političkoga života povukao se 1873. nakon neuspjele revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe (njezine financijske odredbe). Najviše je ostao zapamćen kao veliki pokrovitelj prosvjete, znanosti i umjetnosti i najveći kulturni mecena hrvatskoga naroda, zaslužan, među ostalim, za otvaranje Sveučilišta u Zagrebu 1874. te izgradnju i otvorenje Hrvatske (prvotno južnoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti 1866. i Galerije starih majstora u Zagrebu 1884. Proslavio se u europskim i svjetskim okvirima glasovitim govorima na Prvom vatikanskom saboru 1869./1870. Zauzimao se za sjedinjenje kršćanskoga Istoka i Zapada, uvjeren da političke napetosti u Europi znatnim dijelom imaju uzrok u konfesionalnim nap-

Vojnovića², sina biskupova velikoga prijatelja i jednoga od najbližih političkih suradnika, uglednoga hrvatskog pravnika i političara Koste Vojnovića,³ koja obu-

etostima te da bi crkveno sjedinjenje u velikoj mjeri otklonilo ekspanzionističke politike balkanskih i istočnoeuropskih pravoslavnih država, napose Ruskoga Carstva, usmjerene prema europskom Zapadu. Vidi: Jaroslav Šidak, „Strossmayer, Josip Juraj”, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971), 195-198; William Brooks Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Dom i svijet, 2001); Franjo Šanjek, ur., *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. – Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti. Zbornik radova* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006); Stanislav Marijanović, ur., *Međunarodni znanstveni skup „Lik i djelo Josipa Juraja Strossmayera”. Zbornik radova* (Osijek: Filozofski fakultet, 2008); Darija Damjanović Barišić, Grgo Grbešić, Tomislav Mrkonjić, ur., *Josip Juraj Strossmayer 1815. – 2015., Wien, 21. Mai 2015. – Roma, 9. dicembre 2015* (Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu; Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017).

² Lujo Vojnović (Split, 15. 4. 1864. – Zagreb, 18. 4. 1951.). Gimnaziju je pohađao u Splitu, Zagrebu i Dubrovniku, a pravo studirao u Zagrebu i Grazu. Nasuprot izrazito hrvatskoj političkoj orijentaciji svojega oca Koste Vojnovića, razvija srpski identitet u krugu dubrovačkih Srba katolika. Nakon svršetka studija bio je sudski pripravnik u Zagrebu i Trstu, odvjetnik u Dubrovniku do 1886., sekretar crnogorskoga kneza Nikole, v. d. ministra pravde u crnogorskoj vladi (1899. – 1903.) te opunomoćeni predstavnik Crne Gore u Rimu (1901./1902.). Zatim je neko vrijeme bio odgojitelj prinčeva u Beogradu i Sofiji, vršitelj dužnosti šefa kabineta kancelarije kralja Nikole, crnogorski delegat na Londonskoj mirovnoj konferenciji (1913.) i akreditirani predstavnik Kraljevine Crne Gore u misiji kod britanske vlade (1913./1914.). Tijekom Prvoga svjetskog rata razvija publicističku djelatnost, poglavito radi osporavanja talijanskih posezanja za Istrom, Hrvatskim primorjem i Dalmacijom. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji) član je Demokratske, zatim Samostalne demokratske stranke i Jugoslavanske radikalne zajednice, na čijoj je listi izabran za senatora. Također je bio predstavnik Kraljevine Jugoslavije u Međunarodnom institutu za intelektualnu suradnju u Parizu. Pisao je političke i književne eseje, povijesne monografije o Dalmaciji, napose Dubrovniku, među kojima se izdava monumentalno djelo *Pad Dubrovnika*, knj. I-II (Zagreb: Dionička tiskara, 1908). Vidi opširnije: Zoran Grijak, Stjepan Ćosić, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012), 13-162.

³ Konstantin (Kosto) Vojnović (Herceg Novi, 2. 3. 1832. – Dubrovnik, 20. 5. 1903.). Nakon prerane smrti oca Jovana (1811. – 1837.) Kostu i njegova brata Đura (Đorđa) njihova baka Kasandra Angeli-Radovani u Dubrovniku prevodi u Katoličku crkvu (brat Đuro poslije se vratio srpstvu i pravoslavlju). Kosto je nakon svršetka studija prava u Beču 1855. doktorirao u Padovi 1856. U siječnju 1855., još kao student, oženio se Dubrovkinjom firentinskoga porijekla Marijom de Serragli. Iste godine odlazi sa suprugom u Veneciju i Padovu (ondašnje Lombardijsko-Venetsko Kraljevstvo pod austrijskom vlašću), gdje im se rodila kći Katarina (Katica) (Venecija, 1856. – Dubrovnik, 1928.), koja je pohađala glazbene škole u Milanu, Münchenu i Zagrebu te stekla zvanje profesora glazbe i pravo privatne pouke na glasoviru. Vrativši se u Dubrovnik, Vojnović ulazi u odvjetnički ured dr. Radmillija. Godine 1857. rodio mu se sin Ivo, ugledni hrvatski književnik (Dubrovnik, 1857. – Beograd, 1929.). Godine 1858. otvara odvjetnički ured u Splitu. Bio je među pokretačima hrvatskoga narodnog pokreta u Dalmaciji. Njegov spis *Un voto per l'unione ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria* (Split, 1861.), kojim je pozvao na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom unutar Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, imao je programsko značenje za hrvatski narodni pokret u Dalmaciji. Od 1863. do 1875. bio je zastupnik Narodne stranke u Dalmatinskom saboru u Zadru. Godine 1864. rodio mu se drugi sin, Lujo, a 1866. druga kći, Eugenija (Gjene) (Split, 22. 5. 1866. – Château de la Sauge, 20. 6. 1956.), kasnije književnica (objavljivala pod pseudonimom Kristijana (Christine) Solvejgs), koja se udala za francuskoga pravnika, povjesničara i diplomata Charlesa Loiseaua. Najmlađa kći Kristina umrla je s dvije godine (1868. – 1870.). Na poziv biskupa Strossmayera 1874. dolazi

hvaća razdoblje od 1885. do 1901., promaknula je, unatoč svojoj neprijepornoj historiografskoj relevantnosti, pozornosti hrvatskih povjesničara. Treba pretpostaviti da se toj korespondenciji nije posvetila dovoljna pozornost napose zbog činjenice da Strossmayer korespondira s mladim L. Vojnovićem na pragu njegova političkoga, historiografskoga i književnoga djelovanja, što je moglo sugerirati da u njoj ne može biti nikakvih relevantnijih sadržaja. Vrlo brz i potpun prekid Strossmayerova kontakta sa L. Vojnovićem, u vrlo neugodnim okolnostima Vojnovićeve posvemašnje kompromitacije u hrvatskim političkim krugovima, također je mogao odvratiti istraživače od analize spomenute korespondencije. S tim u vezi važno je napomenuti da Strossmayer tijekom korespondiranja sa L. Vojnovićem, koje se naprasno prekida 1901., nije znao da ovaj pripada krugu dubrovačkih Srba katolika.⁴ To doznaje tek u vrijeme tzv. Svetojeronimske afere (1901. – 1902.), kad se L. Vojnović, kao vršitelj dužnosti ministra pravde u crnogorskoj vladi i opunomoćeni predstavnik Kneževine Crne Gore pri Svetoj Stolici, sasvim nedvosmisleno i odlučno zauzeo za srpske interese, koji su glede povijesne pripadnosti Zavoda sv. Jeronima u Rimu dijametralno proturječili hrvatskima, utemeljenim na historiografskim činjenicama o pripadnosti svetojeronimskih institucija u Rimu hrvatskome narodu.⁵ Strossmayer nakon toga prekida svaki kontakt sa

u Zagreb i preuzima katedru građanskoga prava na Pravnom fakultetu novoutemeljenoga Sveučilišta u Zagrebu. Bio je i rektor Sveučilišta (1878. – 1879.) te zastupnik u hrvatskom Saboru (1878. – 1881., 1881. – 1884.). Istaknuo se kao potpredsjednik Neodvisne narodne stranke i pisac njezina programa (Što hoće Neodvisna Narodna stranka?, Zagreb, 1884.). Zbog saborskoga govora o riječkom pitanju privremeno je ostao bez službe (1881. – 1882.). Bio je među najistaknutijim političkim oponentima režima bana Károlya (Dragutina) Khuen-Héderváryja, koji ga je 1891. uklonio sa Sveučilišta i prijevremeno umirovio. Vidi: Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 781 – Obitelj Vojnović, Spisi za historijat obitelji.

⁴ Glavno ishodište srbokatoličke ideologije počiva u etnojezičnim teorijama Vuka Stefanovića Karadžića, koji je moderno nacionalno srpstvo izjednačio s uporabom štokavštine, nasuprot uvriježenom protonacionalnom obrascu po kojemu je jedino pravoslavni kršćanin mogao biti Srbinom. Svoju jezičnu teoriju o srpskom porijeklu svih Hrvata koji govore štokavskim narječjem i srpskom imenu kao praimenu svih Slavena Karadžić je iznio u spisu *Srbi svi i svuda*, napisanom 1836., kasnije tiskanom u djelu *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (Beč: Štamparija Jermenskoga manastira, 1849). Svoja jezična shvaćanja uglavnom je preuzeo od srednjoeuropskih slavista Pavla Josefa Šafařika i Jána Kollára. Tezu o srpskom imenu kao praimenu svih Slavena preuzeo je iz Šafařikova djela *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (Ofen [Budimpešta]: mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1828). Spomenuta Karadžićeva djela, uz *Načertanije* (1844.), tajni spis srpske vanjske politike ministra unutarnjih poslova Kneževine Srbije Ilije Garašanina, postala su osnova velikosrpskoga ekspanzionizma u drugoj polovini 19. i 20. stoljeću. Kao istaknuti pripadnici dubrovačke elite, te su etnojezične teorije tijekom četrdesetih godina 19. stoljeća prihvatili i počeli promicati kao supstrat ideje o „srpstvu” Dubrovnikova rodonačelnici srbokatoličkoga pokreta: vlastelin, književnik i pjesnik Medo Pucić (Orsatto Pozza, 1821. – 1882.), koji se početkom 1840-ih u Veneciji i Padovi i osobno susretao sa Šafařikom i Kollárom, te dubrovački pisac i emigrant u srpskoj službi Matija Ban (1818. – 1903.). O razvojnim fazama i različitim aspektima srbokatoličkoga fenomena i o literaturi s tim u vezi vidi: Grijak, Ćosić, *Figure politike*, 24-34, 407-419.

⁵ Bratovština *Venerabilis societas confallonorum sclavorum Burghi S. Petri* dobila je 1453., za pontifikata pape Nikole V., u Rimu crkvu i zemljište. Crkvu je nakon obnove posvetila sv. Jeronimu te sa-

L. Vojnovićem, što je ovome prouzročilo velike frustracije, o čemu će biti više govora kasnije. S tim u vezi treba upozoriti na to da Strossmayer nikad poslije nije spomenuo L. Vojnovića u negativnom kontekstu, što je inače redovito činio kad je riječ o osobama za koje je smatrao da su iznevjerile njegovo povjerenje. O tome posebice svjedoči njegov odnos prema Isidoru Kršnjavom, s kojim je bio iznimno povezan u projektu izgradnje hrvatskih kulturnih i znanstvenih institucija sve do 1884., kada se Kršnjavi, da bi stvorio šire osnove za svoje planove, s osloncem na sredstva Zemaljske vlade, kojoj je godinu dana prije na čelo stupio ban Károly (Dragutin) Khuen-Héderváry, pridružio režimskoj Narodnoj stranci.⁶ Treba pretpostaviti da je najvažniji razlog zbog kojega je Strossmayer dosljedno izbjegavao kritički se referirati na L. Vojnovića nakon okončanja Svetojeronimske afere 1902. proizlazio iz Strossmayerova obzira prema velikom prijatelju i političkom suradniku Kostu Vojnoviću, koji je u vrijeme okončanja te afere bio već u starijoj

gradila gostinjac i bolnicu za prihvata hodočasnika. Papa Pavao III. potvrdio je pravila 1544. osnovane Kongregacije sv. Jeronima, određivši pritom da institucija mora imati kardinala pokrovitelja. Jedan od njih, Felice Peretti, čiji su preci po obiteljskoj predaji potjecali iz zaleđa Boke kotorske, postavši papa Siksto V., utemeljio je Kaptol i sagradio novu crkvu 1589. Nakon Tridentskoga koncila (1545. – 1563.) pristupilo se reorganizaciji sličnih nacionalnih institucija u Rimu u zavode za obrazovanje svećenika, ali ne i u slučaju svetojeronimskih institucija. Pravo na njih, prema besprizivnoj odluci Svete Rote iz 1656., koja je bila potaknuta razmatranjem prava dijeceza s područja Koruške, Štajerske i Kranjske na svetojeronimske ustanove, imali su samo svećenici iz dijeceza s područja Dalmacije ili Ilirika, kojemu su kao dijelovi u odluci naznačeni Hrvatska, Bosna i Slavonija, dok su oni s područja koruških, štajerskih i kranjskih dijeceza bili iz njega potpuno isključeni. Zauzimanjem hrvatskoga episkopata, napose vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera i biskupa Strossmayera, papa Leon (Lav) XIII. promijenio je Zavodu sv. Jeronima u Rimu, preustrojenom breveom *Slavorum gentem* 1. kolovoza 1901. u moderni zavod za višu naobrazbu hrvatskih svećenika, stari ilirski naziv (*Collegium St. Hieronymi Illiricorum*) u hrvatski (*Collegium Hieronymianum pro croatica gente*). Nedugo zatim izbila je tzv. Svetojeronimska afera, koju su potaknuli talijanski iredentisti, a potom im se sa svojim ciljevima pridružila i Kneževina (od 1910. Kraljevina) Crna Gora, čija se dinastija Petrović-Njegoš u identitetskom smislu određivala kao srpska, tvrdeći da se zauzima za Srbe katolike Barske nadbiskupije, premda je bila notorna činjenica da su katolici na njezinu području gotovo isključivo Albanci i Hrvati. U Zavod je 29. kolovoza 1901. provalila grupa iredentista na čelu s rimskim novinarom Titom Alačevićem. Provalnici su uputili pozdravni brzogov talijanskom kralju i crnogorskom knezu Nikoli I., kao zaštitnicima dalmatinskih Talijana, odnosno Srba, a zatim su na zgradu izvjesili talijansku zastavu. Tada se u spor izravno umiješala i Crna Gora. U Rim su 8. studenog 1901. otputovali barski nadbiskup fra Šimun Milinović i v. d. ministra pravde u crnogorskoj vladi Lujo Vojnović da Svetoj Stolici podnesu zahtjev za promjenu imena Zavoda sv. Jeronima tako da se iza *pro croatica* stavi izraz *et pro serbica gente*. Svetojeronimska afera završila je ukidanjem hrvatskoga imena Zavoda, čemu je uvelike pridonijelo djelovanje crnogorske misije na čelu sa L. Vojnovićem. Sveta Stolica odlučila je Zavodu sv. Jeronima vratiti prvotni ilirski naziv. Time je, uz prethodno odbijanje crnogorskih zahtjeva da se u naziv Zavoda umetne srpsko ime uz hrvatsko ili uvrsti južnoslavensko ime kao opće, Sveta Stolica ustvari Zavod sačuvala za hrvatski narod. Hrvatski naziv Zavod sv. Jeronima ponovno dobiva tek 1971. O Svetojeronimskoj aferi te protuhrvatskom djelovanju L. Vojnovića tijekom njezine eskalacije i raspleta vidi поближе: Grijak, Ćosić, *Figure politike*, 52-65.

⁶ Vidi o tome opširnije: Zoran Grijak, „Uspomene i razgovori s biskupom Strossmayerom Isidoru Kršnjavog kao povijesni izvor”, *Scrinia Slavonica: godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 11 (2011): 100-102, 118-119.

životnoj dobi i vrlo narušenoga zdravlja (umire godinu dana poslije), te cijelom obitelji Vojnović, s kojom je razvio veoma prisne kontakte. Ranija naklonost prema L. Vojnoviću u tome je svakako imala određenu, ali nikako ne i presudnu ulogu. S tim u vezi važno je upozoriti na činjenicu, kojoj u svojim ranijim istraživanjima i interpretacijama odnosa između Strossmayera i L. Vojnovića nisam pridavao znatniju pozornost, napose jer se njome nisam detaljnije bavio, naime da je L. Vojnović u poznijim godinama Strossmayerova života bio zacijelo njegov jedini mlađi korespondent kojemu je iznosio svoja stajališta o najvažnijim suvremenim političkim događanjima te mu, poput svojevrsnoga mentora, davao naputke kako oblikovati stajališta o važnim političkim fenomenima, a osobito kako formulirati hrvatske političke ciljeve u širem kontekstu događanja u Trojednoj Kraljevini, Austro-Ugarskoj Monarhiji i Europi. Znajući za diplomatske afinitete i ambicije mladoga L. Vojnovića, nastojao ga je uputiti kako i njih što prikladnije artikulirati. U tom kontekstu Strossmayer mu je iznosio svoja shvaćanja o hrvatskoj politici, hrvatskom povijesnom i državnom pravu, hrvatsko-ugarskim odnosima, srpskoj politici i velikosrpskim pretenzijama prema hrvatskim zemljama, o ulozi Velike Britanije, Ruskoga Carstva i drugih velikih sila u kreiranju europske politike, posebice s obzirom na rješenje hrvatskoga pitanja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. To je činio nedvojbeno prepoznavši u mladom Vojnoviću velik intelektualni, politički i diplomatski potencijal, ali i u očitom nastojanju da ga usmjeri prema njihovu elaboriranju u sklopu svojih političkih stajališta i njima identičnih stajališta njegova oca Koste, kako bi mu pružio predložak za njegovo buduće političko, znanstveno i diplomatsko djelovanje u sklopu mlađe generacije hrvatske političke elite. Forma Strossmayerova obraćanja L. Vojnoviću to potkrepljuje i po svemu je jedinstvena te zaista svjedoči o tome da je Strossmayer gajio iznimnu naklonost prema mladom Vojnoviću⁷ i imao velika očekivanja od njega. Strossmayer se u tome, nažalost, posvema prevario jer je L. Vojnović u tom razdoblju već oblikovao srpski nacionalni i politički identitet u krugu dubrovačkih Srba katolika, o čemu Strossmayer nije znao ništa sve do Svetojeronimske afere, a njegov otac Kosto, koji je za to doduše bio doznao, očito nije imao snage o tome informirati svojega prijatelja biskupa.⁸ Na temelju naznačenih činjenica može se konstatirati da se i u analizi manje poznatih detalja iz odnosa

⁷ Strossmayer sva svoja pisma L. Vojnoviću započinje vrlo prisno, u benevolentnoj formi obraćanja starije osobe mlađoj: „Dragi moj mladi prijatelju!”, „Dragi moj Lujo!”, „Dragi moj prijatelju Lujo!” (vidi u Prilogu).

⁸ Lujo Vojnović sasvim jasno očituje srpsko identitetsko određenje u svojim dnevničkim zabilježkama iz rujna i listopada 1887., iz kojih doznajemo da je bio aktivan među dubrovačkom srpskom omladinom. Za njegovu je političku aktivnost u krugu dubrovačkih Srba katolika doznao i njegov otac Kosto, s kojim je, prema dnevničkom zapisu od 19. rujna 1887., morao zbog toga voditi neugodne rasprave: „19. ponedjeljak 3 p. m. With my dear father explanations. Trudni, tužni čas! Zno sam odalečit svaku slabost suproj [suprotnoj, op. a.] mome narodu [odnosi se na srpski narod, op. a.], a i suproj ljubavi i tuzi mog milog oca. Slab sam, Gospode, dodji i brani me. Ojačaj me!” Grijak, Čosić, *Figure politike*, 37-38.

Strossmayera i mladoga L. Vojnovića, utemeljenog na snažnim intelektualnim poveznicama, nalazi posebna vrijednost ove korespondencije, uz nedvojbeno relevantne povijesne činjenice na koje se referira, kojima će se, s obzirom na to da je riječ o historiografskoj studiji, u nastavku rada dati prednost.

Posebna pozornost u prvom dijelu rada posvetit će se dvama pismima iz korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz razdoblja 1885. – 1892.: Vojnovićevu pismu Strossmayeru od 23. srpnja 1892.,⁹ u kojemu moli biskupa Strossmayera da napiše pismo preporuke britanskom državniku Williamu Ewartu Gladstoneu za njegov memorandum na francuskom jeziku, u kojemu je Gladstoneu Hrvatsko-ugarsku nagodbu (1868.) predočio kao mogući predložak za zakon o irskoj samoupravi (*Home Rule Bill*),¹⁰ te Strossmayerovu odgovoru na Vojnovićevo pismo od 25. srpnja 1892.,¹¹ koje predstavlja antitezu Vojnovićevoj nakani jer Strossmayer u njemu umjesto davanja potpore Vojnovićevoj nakani oštro kritizira politiku Mađara prema nemađarskim narodima ugarske polovice Monarhije, uz niz pseudoantropoloških i rasističkih teza kojima Mađarima osporava mogućnost izgradnje modernoga građanskog društva, o čemu je, kao neprihvatljivom političkom narativu, bilo govora u uvodu.¹² Pozornost će se također obratiti na

⁹ HR – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), Fond/Ostavština Josipa Jurja Strossmayera (dalje: F/OJJS), XI-A, Korespondencija, Pisma Strossmayeru (49), Lujo Vojnović (dalje: XI-A-49, Voj. Lu.), br. 1-9.

¹⁰ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. srpnja 1892.

¹¹ HR – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSK), Zbirka rukopisa i starih knjiga (dalje: ZRiSK), Strossmayer, Josip Juraj – Luji Vojnoviću, 5 pisama, fond R 5626 b, Vojnović, Lujo, Korespondencija (dalje: VLK, R 5626 b, 1-5).

¹² HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. 1.], 25. srpnja 1892. S tim u vezi moglo bi se postaviti jedno načelno pitanje, naime može li nečija korespondencija koja nije bila zamišljena kao javni dokument nego kao privatna razmjena mišljenja zbog svojega rasističkog, ksenofobnog, diskriminatornog ili bilo kojega drugog uvredljivog aspekta biti osporavana kao neprimjeren diskurs? Glede toga držim da svaki put kad analiziramo privatnu korespondenciju pojedinih istaknutih političkih i javnih osoba sa znanstvenoga stajališta tu korespondenciju trebamo promatrati napose kao dokument, bez obzira na to ima li ona ili nema privatni karakter. Kao kriterij u tom pitanju treba poslužiti ponajprije historiografska relevantnost privatne korespondencije. U tom kontekstu, kad ocijenimo da je neka korespondencija historiografski relevantna, možemo analizirati i određene uz nju vezane narative, uključujući i one koji se mogu promatrati kao neprimjeren diskurs, ako to pridonosi elaboraciji istraživane problematike. Tome u prilog svjedoči i činjenica da pojedini arhivski fondovi izričito u naslovu sadržavaju naznaku da je riječ o privatnoj korespondenciji, a ipak su iznimno relevantni arhivski fondovi jer je riječ o korespondenciji istaknutih protagonista političkoga i kulturnoga života, u kojoj ponekad nalazimo ključalne podatke za objašnjenje važnih političkih događaja i procesa. Pritom sadržaj te korespondencije ne mora imati, a najčešće i nema, privatni karakter u užem smislu shvaćanja privatnosti, ali ju privatnom čini diskurs u kojemu se iznose sadržaji u njoj. Primjer toga je fond Privatne registrature (*Privatregistratur*), koji je zajedno s fondom Zajedničkoga ministarstva financija Austro-Ugarske Monarhije (Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, kojemu je u veljači 1879. povjereno upravljanje Bosnom i Hercegovinom) i fondom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu pohranjen u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a privatnim ga čini isključivo činjenica da je dio privatne prepiske visokih austrougarskih službenika i državnih dužnosnika, a ne njezin sadržaj, koji se najčešće odnosi na aktualne političke i druge događaje. Inače, spomenuti je arhivski

Strossmayerovo pismo za koje je Strossmayer zamolio L. Vojnovića da ga zapečati i zajedno sa svojim pošalje Gladstoneu (dalje: zapečaćeno pismo), koje nosi isti nadnevak kao i njegovo pismo Vojnoviću, 25. srpnja 1892., a također sadržava oštru kritiku Mađara i njihove hegemonističke politike prema nemađarskim narodima u sklopu ugarske polovice Austro-Ugarske Monarhije, koje je fragmentarno objavio Robert William Seton-Watson.¹³

Prije prelaska na analizu tih dvaju pisama držim važnim samo ukratko upozoriti da će se u drugom dijelu rada, za koji je naznačeno da će biti posvećen analizi korespondencije Strossmayer – Vojnović iz razdoblja 1893. – 1901. (ukupno devet pisama), također analizirati samo ona pisma koja se sadržajem referiraju na neke od važnijih unutarnjih i međunarodnih aspekata hrvatske politike tijekom posljednjega desetljeća 19. stoljeća, napose s obzirom na aktualna promišljanja i djelovanje dvojice korespondenata s tim u vezi. Riječ je ponajprije o Strossmayerovu kritičkom promišljanju velikosrpskih pretenzija prema hrvatskim zemljama, posebice za Dubrovnikom, u kontekstu pokušaja srpskih svojatanja velikoga dubrovačkog i hrvatskog književnika Ivana Gundulića u povodu velike Gundulićeve proslave i otkrivanja Rendićeva spomenika Gunduliću u Dubrovniku 1893., što je zacijelo anticipacija i danas aktualnih pokušaja prisvajanja dubrovačke književnosti sa srpske strane.¹⁴ Strossmayer pritom u pismu koje je vezano uz

fond, uz ostale navedene, od presudne važnosti za istraživanje austrougarske uprave i vladavine u Bosni i Hercegovini (1878. – 1918.). Kad je riječ o korespondenciji J. J. Strossmayer – L. Vojnović, u uvodu sam naznačio da će se i u prvom i u drugom dijelu rada analizirati isključivo pisma relevantna za proučavanje unutarnjih i međunarodnih aspekata hrvatske politike, čime se uži privatni karakter te korespondencije, koji je u njoj također prisutan, stavlja u drugi plan, a težište istraživanja prenosi na u njoj sadržane bitne povijesne fenomene.

¹³ Robert William Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London: Constable & Company, 1911), 444.

¹⁴ Vidi o tome opširnije: Zoran Grijak, Ivan Viđen, „Fenomen dubrovačkih Srba katolika u svjetlu korespondencije Lujo Vojnović – Marko Murat (1901-1932)”, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, Nova serija 32 (2021), br. 3/4: 86-87. Navedeni članak, u kojemu se detaljno iznosi slijed srpskih pseudoznanstvenih prisvajanja dubrovačke književnosti, tiskan je uoči objavljivanja dokumenta koji je zacijelo njihov vrhunac – „Zakona o kulturnom nasleđu” – koji je donijela Narodna skupština Republike Srbije na 14. sjednici II. redovnog zasjedanja 23. prosinca 2021., čl. 23. (4.), kojim su, među ostalim, starom i rijetkom bibliotečnom građom proglašena „izdanja dubrovačke književnosti, koja pripadaju i srpskoj i hrvatskoj kulturi, zaključno sa 1867. godinom”. Vidi: „Zakon o kulturnom nasleđu”, pristup ostvaren 13. 6. 2022., <https://www.propisi.net/zakon-o-kulturnom-nasledju/>. U odgovoru Matice hrvatske na taj zakon od 18. siječnja 2022. iznosi se konstatacija da se zapravo ne radi o želji za prisvajanjem dubrovačke književnosti nego dubrovačkoga teritorija, odnosno o kontinuitetu poticanja na osvajanje Dubrovnika od strane srpske akademske zajednice (SANU) i kulturnih institucija (Matica srpska), koje JNA i paravojne srpske i crnogorske postrojbe nisu uspjele realizirati tijekom agresije na grad Dubrovnik 1991. U tom smislu kao prioritarno je istaknuto pitanje donošenja zakona o hrvatskom jeziku da bi se moglo primjerenije reagirati na spomenute provokacije. Vidi: „Srbi su dokazali da nam treba zakon o jeziku. Matica hrvatska oglasila se u povodu srpskog svojatanja dubrovačkih pisaca”, *Večernji list* (Zagreb), mrežno izdanje, 18. 1. 2022., pristup ostvaren 13. 6. 2022., <https://www.vecernji.hr/kultura/srbi-su-dokazali-da-nam-treba-zakon-o-jeziku-1556280>.

to uputio Vojnoviću 25. srpnja 1893. sasvim nedvosmisleno očituje svoje čvrsto pristajanje uz hrvatsko povijesno i državno pravo kao krucijalni element u oblikovanju hrvatske politike i postizanju teritorijalne i političke cjelovitosti hrvatskih zemalja, podijeljenih u sklopu Austro-Ugarske Monarhije (1867.), te kritizira Kraljevinu Srbiju koja to pravo negira, pokazujući pritom otvorene pretenzije za hrvatskim zemljama.¹⁵ Pozornost zaslužuju i tri pisma (dva L. Vojnovića¹⁶ i jedno Strossmayerovo)¹⁷ u vezi s putovanjem Luja i Koste Vojnovića u Sankt Peterburg 1893., uz visoke preporuke biskupa Strossmayera, da bi pokušali na ruskom dvoru ishoditi povratak veleposjeda na Krimu svojega glasovitog pretka Marka Ivanova Vojnovića (1750. – 1807.), jedne od najvažnijih ličnosti u razvoju ruske kaspijske i crnomorske flote u vrijeme carice Katarine Velike (1762. – 1796.). Relevantnost toga segmenta korespondencije napose je u tome što Strossmayer u pismu od 12. svibnja 1893. iznosi svoja stajališta o važnoj ulozi Rusije, kao europske velesile, i njezinim zadaćama i odgovornosti u oblikovanju europske kulture i politike.¹⁸

Već na temelju ovoga historiografskog uvoda očito je da je korespondencija J. J. Strossmayer – L. Vojnović u znanstveno-istraživačkom smislu vrlo bitna, ali i vrlo kompleksna, jer se odnosi na tematski veoma raznovrsne i složene političke i kulturne fenomene. Upravo ta raznovrsnost, ali i činjenica da Vojnovićevo pismo Strossmayeru od 23. srpnja 1892., u kojemu traži preporuku za svoj memorandum Gladstoneu, te Strossmayerov odgovor na to od 25. srpnja 1892. u tematskom i problemskom smislu predstavljaju zaseban segment korespondencije, uvjetovale su, uz ograničene opsegovne okvire priloga, potrebu zasebne analize spomenutoga segmenta korespondencije u okviru korespondencije iz razdoblja 1885. – 1892. Dodatni razlog za takvu razdiobu rada jest okolnost da taj segment korespondencije, radi njegove temeljitije elaboracije, nužno zahtijeva i sažet osvrt na pojedina vrlo kompleksna pitanja vezana uz problem odnosa Mađara i nemađarskih nacija Ugarske i Translajtanijske u britanskoj historiografiji i publicistici. Takva razdioba ujedno će omogućiti sustavniju analizu, kakva se ne bi mogla provesti u sklopu jednoga rada koji bi obuhvatio cjelokupnu korespondenciju J. J. Strossmayer – L. Vojnović.

¹⁵ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 4, Josip Juraj Strossmayer – Luji Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1893.

¹⁶ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 4, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 27. II. 1893.; HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 5, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 14. IV. 1893.

¹⁷ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 3, Josip Juraj Strossmayer – Luji Vojnoviću, [s. l.], 12. svibnja 1893.

¹⁸ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 3, Josip Juraj Strossmayer – Luji Vojnoviću, [s. l.], 12. svibnja 1893.

Analiza pisma L. Vojnovića biskupu Strossmayeru u kojemu iznosi plan o upućivanju memoranduma britanskom državniku W. E. Gladstoneu te Strossmayerova odgovora Vojnoviću i njemu priloženog Strossmayerova pisma za W. E. Gladstonea (srpanj 1892.)

U svojem pismu od 23. srpnja 1892. Lujo Vojnović obratio se biskupu Strossmayeru s molbom da podrži njegov memorandum na francuskom jeziku kod glasovitoga britanskog državnika Williama Ewarta Gladstonea,¹⁹ u kojemu je Gladstoneu predložio da Hrvatsko-ugarsku nagodbu uzme kao predložak za *Home Rule Bill*, koji se Gladstone pripremao u to vrijeme po drugi put predložiti britanskom parlamentu.²⁰ Pritom je već u samoj Vojnovićevoj nakani bila sadržana kontra-

¹⁹ William Ewart Gladstone (Liverpool, 29. 12. 1809. – Hawarden, 19. 5. 1898.). Naobrazbu je stekao u Oxfordu. Političku karijeru započeo je kao torijevac (konzervativac) ulaskom u Parlament 1833. Od 1834. do 1845. u Parlamentu je zastupao grad Newark. U Peelovu ministarstvu postao je 1839. državnim tajnikom za kolonije. Godine 1847. postao je zastupnik Sveučilišta u Oxfordu. Godine 1850. putovao je po Italiji i odande lordu Aberdenu uputio pismo o političkim progonima u Napulju, kojim je stekao veliku međunarodnu popularnost. Nakon pada Disraelijeva ministarstva u prosincu 1852. postao je ministar financija. Zbog odbijanja lorda Palmerstona da ukine odbor za istragu o vođenju Krimskoga rata (1853. – 1856.) podnio je 1855. ostavku i stupio u liberalnu oporbu. U nadolazećim godinama obnovio je utjecaj liberala. Gladstone je bio ministar predsjednik četiri puta (1868. – 1874., 1880. – 1885., 1886., 1892. – 1894.). Bio je prokatolički orijentiran te je zato, ali i na tragu svojih ranijih zauzimanja za prava progonjenih i obespravljenih, imao veliko razumijevanje za težak položaj Iraca u Ujedinjenom Kraljevstvu. Nakon izborne pobjede liberala (1886.), postavši i treći put premijer, Gladstone se zauzeo za samoupravu Irske, što je dovelo do rascjepa Liberalne stranke i njegova poraza u Parlamentu iste godine. Godine 1893. pošlo mu je za rukom da Donji dom Parlamenta prihvati zakon o samoupravi Irske (*Home Rule Bill*), ali ga je Dom lordova odbio, što je bio razlog njegova povlačenja iz političkoga života 1894. Uvelike je unaprijedio britanski parlamentarni i obrazovni sustav. Uveo je tajno glasanje na parlamentarnim izborima, javne natječaje za službu u državnoj upravi, ukinuo je vjerske zapreke na sveučilištima i položio temelje za opću osnovnu naobrazbu. Svojom brošurou *Bugarski užasi i istočno pitanje* (*The Bulgarian Horrors and the Question of the East*, 1876.) skrenuo je pozornost britanske javnosti na teško stanje na Balkanu u vrijeme Velike istočne krize (1875. – 1878.). Postavši po drugi put premijer, novim je izbornim zakonom gotovo udvostručio biračko tijelo. Iako osobno nije bio zagovornik britanske imperijalističke politike, kao premijer je predvodio intervenciju u Egiptu i Sudanu, a u Aziji se sukobio s Rusijom oko Afganistana. Imao je izrazito visoku klasičnu naobrazbu. Poput Strossmayera, bio je besprijekoran govornik latinskoga jezika, prevodio je Horacija, a kao vrhunski poznavatelj starogrčkoga jezika i književnosti napisao je antologijsko djelo *Studies on Homer and Homeric Age*, Vol. I-III (Oxford: University Press, 1858). Vidi nekrolog: *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 20. 5. 1898., 2; „Gladstone, William Ewart”, u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4 (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2002), 204. O njegovim odnosima s biskupom Strossmayerom tijekom Velike istočne krize vidi: Zoran Grijak, „Croatian-British views of the Eastern Question: The correspondence of William Ewart Gladstone and Josip Juraj Strossmayer (1876-1882)”, *Review of Croatian History* 5 (2009), br. 1: 47-84.

²⁰ *Home Rule*, politički program irskoga nacionalnog pokreta (1870. – 1914.). Formulirao ga je 1870. Isaac Butt i iste godine u Dublinu osnovao umjereno nacionalistički pokret pod nazivom *Irish Home Government Association*, koji 1873. mijenja naziv u *Home Rule League* (Liga za samoupravu). Butt je 1871. dao inicijativu za donošenje zakona o irskoj samoupravi – *Home Rule* – za koju od 1882. u britanskom parlamentu vodi organiziranu parlamentarnu borbu Irska nacionalna liga (*Irish National League*) pod vodstvom Charlesa Stewarta Parnella, koji je nakon Buttove smrti 1879. preuzeo vodstvo

dikcija, o kojoj će biti više riječi kasnije, jer on u pismu Strossmayeru izričito navodi da je napisao „[...] opširno pismo na Gladstona nacrtavši mu Nagodu, koja bi mu mogla koristiti i za irsko pitanje, te stanje u kome se nalazimo usljed dualizma i usljed politike samijeh Hrvata”.²¹ Naime, kontradikcija je u tome da Vojnović u citiranoj rečenici tvrdi da je Hrvatsko-ugarska nagodba u izravnoj vezi s političkim položajem u kojemu se našao hrvatski narod, bez daljnega nepovoljnim, a ipak ju u pismu Gladstoneu predlaže kao predložak za zakon o irskoj samoupravi, premda je to, prema logičkom slijedu zaključivanja, ali očito ne i prema Vojnovićevu poimanju stvari, kompromitiralo i samo njezino predlaganje kao predložka za *Home Rule Bill*.

U odgovoru Vojnoviću od 25. srpnja 1892. biskup Strossmayer prilaže i svoje pismo za Gladstonea, koje je Vojnović zajedno sa svojim memorandumom trebao zapečatiti i proslijediti Gladstoneu. Inače, Strossmayer je s Gladstoneom započeo korespondirati u vrijeme Velike istočne krize (1875. – 1878.) i Rusko-turškoga rata (1877. – 1878.). Ubrzo se među njima razvio i vrlo srdačan, a potom

pokreta. Pokret za irsku samoupravu nastojao je parlamentarnim putem ostvariti samoupravu Irske (vlastiti parlament i njemu odgovornu vladu) u sastavu Britanskoga Imperija. U britanskom parlamentu podupirali su ga engleski liberali nasuprot konzervativcima i unionistima. Projekt zakona o *Home Ruleu* britanskom parlamentu podnio je premijer W. E. Gladstone (1886. i 1893.), ali su ga oba puta onemogućili konzervativci u Domu lordova, premda je 1893. bio prihvaćen u Donjem domu. No, nakon što je Donji dom i treći put prihvatio nacrt zakona, kralj George V. (1910. – 1936.), koristeći svoje ustavne ovlasti, odobrio ga je 1914. unatoč otporu Doma lordova, ali je zbog izbivanja Prvoga svjetskog rata njegovo provođenje bilo odgođeno. Nasuprot inicijativama za irsku samoupravu, protestanti u sjevernoj Irskoj počinju se udruživati u političke i militantne organizacije kojima je cilj bio političkim i vojnim sredstvima sačuvati uniju Velike Britanije i Irske. Godine 1905. osnivaju Ulstersko unionističko vijeće (*Ulster Unionist Council*), koje je od samoga osnivanja imalo velik utjecaj na unionistički pokret i protestantski ekstremizam. Nasuprot njemu Irci 1907. osnivaju stranku *Sinn Féin* (*Ourselves Alone, We Alone*), koja ispočetka nije zastupala radikalne republikansko-nacionalističke stavove, nego je radila na stvaranju jedinstvenoga nacionalnog pokreta oslobođenog vjerskoga utjecaja te se borila za irsku autonomiju. U siječnju 1913. sjevernoirski unionisti osnivaju militantno udruženje pod nazivom Ulsterski dobrovoljci (*Ulster Volunteer Force*), kojemu je cilj bio svim mogućim sredstvima onemogućiti uspostavu irske republike ili bilo kojega oblika samouprave. Njihove su nasilne metode rezultirale nastankom katoličkih militantnih organizacija, među kojima se počinju isticati Irci dobrovoljci (*Irish Volunteer Force*), koji su u početku imali oko 170.000 ljudi, a dobili su i podršku Irskog republikanskog bratstva, prve nacionalne organizacije, osnovane još sredinom 19. stoljeća. Na Uskrсни ponedjeljak 24. travnja 1916. irski dobrovoljci, zajedno s ostalim katoličkim organizacijama, pokreću tzv. Uskrсни ustanak (*Easter Rising*) u glavnom irskom gradu Dublinu, koji su britanske vlasti ugušile u krvi, a artiljerijskim oružjem razorile znatne dijelove povijesne jezgre Dublina. Tek ugovorom od 6. prosinca 1921. Irci su stekli Slobodnu Državu Irsku (*Irish Free State*) sa statusom dominiona, ali ona nije uključila sjeverni dio otoka – Sjevernu Irsku (*Northern Ireland*), koja je sve do danas dio Ujedinjenoga Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske. Godine 1949. na području Slobodne Države Irske proglašena je neovisna Republika Irska, koja je potom istupila iz Commonwealtha. Vidi: Michael MacDonagh, *The Home Rule Movement* (Dublin: Talbot Press; London: T. F. Unwin, 1920); „Home Rule”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 19. 4. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26012>.

²¹ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. VII. 1892.

i prijateljski odnos, zbog bliskosti koja se temeljila na zajedničkom pristajanju uz liberalni politički svjetonazor, Gladstoneove izrazito prokatoličke orijentacije, ali i zbog srodnosti njihova intelektualnoga diskursa, za koji se bez pretjerivanja može reći da je bio utemeljen na humanističkoj naobrazbi renesansnoga profila, kao i zbog Gladstoneova iznimnoga poštovanja Strossmayera, koje se kod pripadnika intelektualne elite na europskom Zapadu napose razvilo nakon objavljivanja Strossmayerovih govora na Prvom vatikanskom saboru (1869. – 1870.).²² O tome napose svjedoči njihova opsežna i vrijedna korespondencija.²³

²² Nakon Strossmayerovih uistinu epohalnih govora na Prvom vatikanskom saboru, europska intelektualna javnost počela ga je doživljavati kao karizmatičnoga predstavnika modernih strujanja u Katoličkoj crkvi. U pet poduzih govora na savršenom latinskom jeziku (lord Acton ocijenio je njegov drugi govor kao „biser govornišтва”) Strossmayer je zastupao prava crkvenih sabora i episkopata u odnosu prema papi, založivši se za kolegijalni nasuprot centralističkom ustroju Crkve, zatim osudio kao historijski neistinitu tezu o krivnji protestantizma za moderni racionalizam i liberalizam te se, naglasivši iznimno velika postignuća protestantskih naroda za europsku kulturu i znanost, a napose epohalno značenje njemačkoga filozofa Gottfrieda Wilhelma Leibniza, usprotivio osudi protestantizma. Također se, kao najistaknutiji predstavnik saborske manjine, u svojem petom govoru 2. lipnja 1870. snažno odupro prihvaćanju dogme o nezabludivosti pape u pitanjima vjere i morala jer bi ona, po njegovu uvjerenju, otežala postignuće crkvenoga jedinstva s pravoslavnim Istokom i još više produbila jaz između katolika i protestanata. Budući da je nepriznavanje dogme o papinoj nezabludivosti za sobom povlačilo crkveno izopćenje, 1873. u *Glasniku Biskupija bosanske i sriemske*, koji je tada pokrenuo, objavio je prema njegovu shvaćanju spornu konstituciju *De ecclesia Christi*. Vidi: John Emerich Edward Dalberg Acton, „The Vatican Council”, *The North British Review* 53 (1870-1871): 183-230; *Biskup J. J. Strossmayer u Vatikanskom saboru. Govori, predavke, prosvjedi / J. J. Strossmayer; iz službenih izvještaja prev. i bilješkama popratio Andrija Spiletak*, sv. 12. (Zagreb: Nakladnička serija Hrvatska bogoslovna akademija, 1929); Janko Oberški, *Strossmayerovi govori na vatikanskom koncilu* (Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete, 1929).

²³ Spomenuta korespondencija je na francuskom i njemačkom jeziku (Strossmayerova pisma Gladstoneu) i francuskom jeziku (Gladstoneova pisma Strossmayeru). Obuhvaća razdoblje od 1876. do 1892. Napose odražava Gladstoneova i Strossmayerova stajališta o političkom statusu Bosne i Hercegovine za vrijeme bosanskohercegovačkoga ustanka (1875. – 1878.) i Rusko-turskoga rata (1877. – 1878.) te o mogućnostima političke rekonstrukcije Balkana u vrijeme Velike istočne krize i nakon nje, uoči Berlinskoga kongresa (1878.). Seton-Watson uvrstio je ta pisma kao dodatak svojem djelu *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, 416-444, dopunjenom i prevedenom na njemački jezik: *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche* (Berlin: Meyer & Jessen, 1913), 589-630. Seton-Watson, međutim, nije objavio sva Gladstoneova pisma Strossmayeru. Objavio je ona od 5. studenog 1876., 15. prosinca 1876. i 12. listopada 1876. Ostala Gladstoneova pisma Strossmayeru, koja je Seton-Watson izostavio, od 26. rujna 1877., 4. ožujka 1878., 17. veljače 1879. i 10. rujna 1879., uključujući prvospomenuta, koja je Seton-Watson objavio, objavljena su tek u recentnom razdoblju, čime je njihova cjelovita korespondencija postala dostupna znanstvenoj te općenito za nju zainteresiranoj kulturnoj javnosti. Vidi: Grijak, „Croatian-British views of the Eastern Question”, 47-84. Treba neizostavno upozoriti i na to da su Strossmayera i Gladstonea povezivala i snažna nastojanja oko približavanja crkava, u čemu je nemalu ulogu imala Gladstoneova prokatolička orijentacija, što je također djelovalo poticajno na nastanak radova vezanih uz njihovu korespondenciju. Vidi: „Iz dokumenata o odnošajima između V. Gladstonea i biskupa J. J. Štrosmajera” [priopćio] R[astko] Drljić, *Franjevački vijesnik* 48 (1941), br. 1: 47-48 (objavljeni tekst pisma Aleksandra Bresztyenskoga upućenog J. J. Strossmayeru 19. listopada 1896. o problemu unije crkava kod Južnih Slavena, posebno o izvaji W. E. Gladstonea o tom problemu).

Držim da se nakon ovoga prilično opširna i temeljita osvrt na odnose između Strossmayera i Gladstonea, koji je bio nužan radi potpunijega shvaćanja problematike ovoga rada, treba koncentrirati na analizu Vojnovićeva pisma Strossmayeru od 23. srpnja 1892. i Strossmayerova odgovora na to pismo od 25. srpnja 1892., te Strossmayerova zapečaćenoga pisma za Gladstonea, koje također nosi nadnevak 25. srpnja 1892., a sačuvano je samo fragmentarno, o čemu će više detalja biti iznijeto kasnije. Strossmayerovo zapečaćeno pismo trebalo je biti poslano Gladstoneu zajedno s memorandumom L. Vojnovića, a za to se trebao pobrinuti Vojnović, koji ga je, da ne bi došlo u posjed austrougarskih organa cenzure, namjeravao poslati u London iz Pariza. U pismu Vojnoviću od 25. srpnja 1892.,²⁴ kojim mu je odgovorio na njegovo pismo od 23. srpnja 1892.,²⁵ Strossmayer se, međutim, uopće ne referira na Vojnovićev plan da Gladstoneu uputi memorandum na francuskom jeziku u kojemu je Hrvatsko-ugarska nagodba uzeta kao predložak za *Home Rule Bill*, nego, naprotiv, Vojnoviću sugerira pod koje točke da supsumira svoj odgovor Gladstoneu, koje ustvari predstavljaju opstrukciju Vojnovićeve nakane. Naime, umjesto podrške njegovu memorandumu, Strossmayer upućuje Vojnovića kako da Gladstoneu kritički elaborira politiku Mađara prema nemađarskim narodima Translajtanije (Hrvatima, Slovacima, Rumunjima), koju sasvim jednoznačno definira kao hegemonističku i šovinističku. S obzirom na to da je za takvu politiku snažan temelj bio upravo dualistički preustroj Habsburške Monarhije Austro-ugarskom nagodbom (1867.), nakon koje je uslijedila Hrvatsko-ugarska nagodba (1868.), sasvim je jasno da je riječ o opstrukciji Vojnovićeve nakane, što je ovome svakako moralo biti jasno. Strossmayer je, naime, poput Koste Vojnovića, oca Luja Vojnovića, bio jedan od najistaknutijih protagonista protunagodbene struje u hrvatskoj politici posljednjih triju desetljeća 19. stoljeća, a zbog neuspjele revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe u njezinu financijskom dijelu 1873. definitivno se povukao iz aktivnoga političkog života. Stoga, uzimajući u obzir da je Strossmayerovo izrazito protunagodbeno raspoloženje bilo notorna činjenica, začuđuje, pa čak i zaprepašćuje, da je L. Vojnović uopće došao na pomisao zamoliti ga da Gladstoneu preporuči njegov memorandum u kojemu se Hrvatsko-ugarska nagodba predlaže kao osnova za zakon o irskoj samoupravi. U odgovoru na Vojnovićevo pismo – potpuno ignorirajući Vojnovićevu molbu, a polazeći od stajališta da sveukupna mađarska politika prema Hrvatima, od revolucionarnih događanja u Habsburškoj Monarhiji 1848./1849. pa sve do obnove ustavnosti u njoj, nakon ukidanja neoapsolutizma (1851.) tzv. Listopadskom diplomom (1860.), zaključno s Austro-ugarskom, a poglavito Hrvatsko-ugarskom nagodbom, kao epilogom takve nekonzekventne politike, ne predstavlja ništa drugo nego završni akt kontinuiranoga političkog nasilja austrijskih Nijemaca i Mađara, a napose Mađara nad Hrvatima – Strossmayer iznosi više izrazito nega-

²⁴ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, Josip Juraj Strossmayer – Luji Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.

²⁵ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. srpnja 1892.

tivnih ocjena o Mađarima, njihovu političkom i kulturološkom profilu, mentalitetu, moralu i nacionalnim karakteristikama, koje su, prema njegovu osvjeđenju, znatno odudarale od političke kulture i sustava vrijednosti europskoga Zapada, dapače predstavljale su njegovu aberaciju, odražavajući samo njegovu formu, ali ne i bit. Te ocjene sasvim nedvojbeno sadržavaju i naznake Strossmayerove velike osobne nesnošljivosti i antagonizma prema Mađarima, koji se mogu protumačiti i kao izraz njegovih frustracija i revolta zbog devastirajućih posljedica višegodišnje represivne mađarske politike nad Hrvatima, ali i sasvim očita obilježja rasističkoga pristupa, potkrijepljenog argumentima pseudoantropološkoga karaktera. U današnjoj kulturi političke korektnosti takva se stajališta ne bi mogla formulirati ni na približno identičan način, ali je u vremenu iz kojega potječe korespondencija J. J. Strossmayer – L. Vojnović i korespondencija Gladstone – Strossmayer takav diskurs bio itekako moguć i relativno često zastupljen u političkim sučeljavanjima antagoniziranih strana. U svojem pismu od 25. srpnja 1892. Strossmayer, u sklopu naznačenoga diskursa, Vojnoviću daje upute kako da Gladstoneu formulira razloge zbog kojih hrvatski narod ne može ostvariti svoje težnje za političkom i nacionalnom emancipacijom u sklopu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, naime tako da se to pripiše poglavito rasnim posebnostima i specifičnim socio-antropološkim obilježjima Mađara, za što je već utvrđeno da su argumenti pseudoznanstvene naravi. Prema Strossmayerovu stajalištu, ta su obilježja i posebnosti doveli do razvoja specifičnoga sustava političkih i kulturnih vrijednosti, koje su formativno utjecale na oblikovanje političkoga mentaliteta Mađara i političkih institucija u Ugarskoj, koje samo naizgled sličje europskima, a u osnovi, u svojoj biti, proturječe europskom sustavu političkih i društvenih normi.²⁶ Strossmayer pritom u pismu Vojnoviću izričito tvrdi da su Mađari „azi-

²⁶ Kad je riječ o antagonizmu dijela hrvatskih političkih elita prema Mađarima, ovdje svakako treba napomenuti da Strossmayer nije bio jedini ugledni hrvatski političar koji je u svojoj kritici ugarskih pokušaja ograničavanja hrvatske političke autonomije oblikovao negativan politički narativ o Mađarima na temelju pseudoznanstvenih teza o njihovu porijeklu i etnogenezi. U tome ga je uvelike nadmašio Ivan Kukuljević Sakcinski, napose u govoru koji je održao kao veliki župan Zagrebačke županije 11. siječnja 1864., koji zapravo predstavlja rezime hrvatske politike od 1848. do 1864., dakako iz perspektive toga znamenitoga hrvatskog političara. Kukuljevićeva averzija prema Mađarima osobito dolazi do izražaja u dijelu zapisnika skupštine Zagrebačke županije iz siječnja 1864. u kojem je svaku mađarsku politiku, u svim njezinim povijesnim manifestacijama, sugerirajući da je riječ o njezinoj imanentnoj biti, ocijenio kao apsolutnu negaciju ideje hrvatske državnosti i nacionalne slobode: „Medjutim, znao je onaj duh prastaroga neprijatelja naroda našega, koji je negda razorio kraljevstvo hrvatsko i uništio mnoge ine nama susjedne države slavenske; onaj duh, koji je kroz viekove podkopao narodnu i državnu slogu i samostalnost našu [...], duh toga neprijatelja, koji je na neslogi našoj od pamtiveka, pod koprenom ustavnosti, slobode i nezavisnosti, vazda gradio pretežnost i gospodstvo svoga plemena, u Europi nigdje srodnoga [podcrtao a., riječ je o odrazu tadašnjih pseudoznanstvenih teza o hunskom, mongolskom, odnosno azijskom porijeklu Mađara, op. a.]; taj duh znao je i u ova doba, početkom naše nove narodne nezavisnosti [aluzija na ukidanje neoapsolutizma i uvođenje ograničene ustavnosti tzv. Listopadskom diplomom 1860., op. a.], posijati među nas u svakom smislu [...] sieme razdora i neporazumljenja [...]” Nadovezujući se na iznesenu tvrdnju, Kukuljević nalazi ugroženim od Mađara ne samo institucije vlasti, državna i municipalna prava, nego i ime naroda,

jatska rasa”, koja bez „feudaliteta” i bez „esclavage [ropstva, ovdje u značenju porobljavanja drugih, op. a.] ne može živjeti”.²⁷ Nadalje, na tragu identičnoga interpretativnog obrasca, koji se bez daljnjega može ocijeniti rasističkim i ksenofobnim, tvrdi da su Mađari u „primitivni politički sustav slavenski”, koji je obilježen društvenim, gospodarskim i kulturnim zaostajanjem slavenskih naroda za narodima europskoga Zapada, tijekom prelaska iz feudalnoga u građansko društvo unijeli segment koji je njihova specifična odlika u europskom kontekstu, naime elemente „azijatskoga feudalizma”, koji im je kao trajna prepreka onemogućio prihvaćanje modernoga političkog i vrijednosnog sustava europskoga Zapada, a napose oblika parlamentarnoga sustava koji bi jamčio politička i građanska prava i nemađarskim narodima zemalja Krune sv. Stjepana, dakle svim podanicima Krune bez obzira na njihovo porijeklo. Iz istoga se razloga, tvrdi nadalje Strossmayer, u Ugarskoj oblikovao specifičan građanski politički model, koji je zadržao bitne značajke feudalnoga modela jer je i nakon revolucionarnih događanja 1848./1849. u najvišim institucijama vlasti u Ugarskoj gotovo isključivu vlast zadržala bivša feudalna oligarhija, oličena u mađarskoj aristokraciji, onemogućivši veću participaciju i utjecaj građanstva u parlamentarnom odlučivanju: „God 1848. i sad poslie god. 1860. [nakon ukidanja neoapsolutističkoga sustava, 1851. – 1860., op. a.] sustav i ustav magjarski je i opet pravi feudalizam i *esclavage*.”²⁸ Strossmayerove sugestije Vojnoviću kako da u svojem memorandumu Gladstoneu ocrtava Mađare i hrvatsko-ugarske odnose, koje iznosi i u zapečaćenom pismu za Gladstonea, od iznimnog su značenja jer premda Strossmayer sa svojim stajalištima o Mađarima nije uspio utjecati na Gladstonea, snažno je djelovao na oblikovanje kritičkoga stajališta o Mađarima jednoga drugog, također uglednog Britanca, naime na Roberta Williama Seton-Watsona,²⁹ izravni je uključenog u

države i jezika kao i zemljište, odnosno prostor na kojemu se konstituiraju država i narod kao zajednica zasnovana na zajedničkoj kulturi i povijesti. O spomenutom Kukuljevićevu govoru vidi opširnije: Zoran Grijak, „O nacionalno-političkim aspektima zahtjeva za afirmacijom glagoljaške liturgije u hrvatskim zemljama od sredine 19. do početka 20. stoljeća”, *Croatia Christiana periodica* 43 (2019), br. 83: 90-93. Premda je Kukuljević odnose Mađara i Hrvata nastojao prikazati kao odraz višestoljetnih sukobljavanja i kontinuirane nesnošljivosti Mađara prema Hrvatima, povijesna je činjenica da se veće napetosti u njihovim odnosima javljaju tek u vrijeme oblikovanja modernih europskih nacija u 19. stoljeću, što je bilo napose prouzročeno time što su mađarske političke elite povijesni pojam Ugarske, koji je obuhvaćao zemlje Krune sv. Stjepana, zamijenile pojmom jedinstvene mađarske nacionalne države, što je u svojoj najradikalnijoj formi, posebno u izjavama Lajosa Kossutha i drugih ugarskih političara uoči i tijekom revolucije 1848./1849., zaista predstavljalo posvemašnju anihilaciju hrvatske državnosti i negaciju težnji hrvatskoga naroda za izgradnjom modernoga nacionalnog identiteta i postizanjem državne cjelovitosti.

²⁷ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.

²⁸ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892. *Esclavage* (franc.), ropstvo.

²⁹ Robert William Seton-Watson (London, 20. 8. 1879. – otok Skye, Škotska, 25. 7. 1951.), ugledni britanski povjesničar i publicist škotskoga porijekla. Posebice se bavio istraživanjem povijesti Habsburške (Austro-Ugarske) Monarhije, pitanjem njezine geopolitičke svrhovitosti i modalitetima

događanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji tijekom nekoliko posljednjih desetljeća njezina postojanja.³⁰ Seton-Watson je bez daljnega dijelio Strossmayerovo stajalište o privrženosti Mađara anakronom sustavu političkih vrijednosti, što je i prema njegovu mišljenju bitno utjecalo na oblikovanje i djelovanje političkih institucija i elita u Ugarskoj, dakako bez bilo kakva dovodenja svojih tvrdnji o tome u vezu s tvrdnjama o rasnoj (azijatskoj) posebnosti Mađara kakve je iznosio Strossmayer, jer je takav narativ proturječio liberalnim političkim zasadama uz koje je pristajao. Konstatirao je, naime, da je mađarski politički i pravni sustav glede uvažavanja prava nemađarskih naroda u Kraljevini Ugarskoj najkonzervativniji, a po njegovu mišljenju i općenito najzaostaliji u Europi. Za evoluciju Seton-Watsonovih stajališta o Mađarima bila je iznimno važna njegova spoznaja da je u Ugarskoj na vlasti oligarhija koja nemađarskim narodima ne želi priznati pravo na slobodu i jednakost. Pritom je ustvrdio da je, premda su Austro-ugarska i Hrvatsko-ugarska nagodba Mađarima omogućile veliku vlast nad nemađarskim narodima Ugarske i Translajtanije – Hrvatima, Slovacima, Rumunjima i ugarskim Srbima – jedini način da Mađari nad njima ostvare trajnu dominaciju njihova asimilacija³¹ jer će u suprotnom podčinjene nacije u pogodnome momentu

njezina mogućega preustroja s obzirom na stvaranje pretpostavki za njezino dugoročnije održanje. Istražujući povijest Ugarske, došao je do spoznaje o obespravljenosti nemađarskih naroda u njoj te je pod pseudonimom Scotus Viator objavio opsežno djelo *Racial Problems in Hungary* (London: A. Constable & Company, 1908), prvi put u njemu razotkrivajući europskoj javnosti diskriminatornu politiku koju provode Mađari nad nemađarskim narodima Ugarske, napose nad Slovacima. Sve do Prvoga svjetskog rata, najdulje od svih svojih britanskih suvremenika, zalagao se za održanje i rekonstrukciju Austro-Ugarske Monarhije, zagovarajući pritom rješavanje južnoslavenskoga pitanja u okviru njezina federalističkoga preustroja. Tu ideju posebice je promicao u svojem najpoznatijem djelu *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. Kasnije, razočaran nespremnosću austrougarskih političkih elita, posebno Mađara, da na odgovarajući način provedu državnopravnu rekonstrukciju Monarhije, slijedeći pritom i suvremena povijesna kretanja te službenu politiku Velike Britanije, jednoga od najutjecajnijih tvoraca Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, usprotivio se sklapanju separatnoga mira s Austro-Ugarskom Monarhijom i zagovarao priznanje Jugoslavenskoga odbora u Londonu kao savezničke i ratne privremene vlade. Svoje projugoslavenske ideje od 1916. do 1918. promicao je u časopisu *The New Europe* (1916. – 1920.), koji je u to vrijeme vodio kampanju u prilog rješenju češkoga, rumunjskoga i jugoslavenskoga pitanja, odnosno podupirao dezintegraciju Austro-Ugarske Monarhije i uspostavu novoga, tzv. versajskoga europskog poretka, koji će biti ostvaren na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919./1920. Stoga i okolnost prestanka izlaska toga časopisa navedene godine nije nikako slučajna. Vidi o Seton-Watsonu opširnije: Grijak, Ćosić, *Figure politike*, 176-368.

³⁰ O velikom utjecaju Strossmayera i njegovih ideja na Seton-Watsona nepobitno svjedoči i prije navedena činjenica da je uvrstio korespondenciju Strossmayer – Gladstone kao dodatak svojem kapitalnom djelu *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, 416-444, i njegovu dopunjenome njemačkom izdanju *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*, 589-630.

³¹ Asimilacijske težnje kod Mađara bile su snažno uvjetovane napose činjenicom da su Mađari sve do 1880-ih u Ugarskoj činili samo 40-44% stanovništva (1850. godine 41,5%, 1880. godine 44,8%), a otad, kako je ustvrdio povjesničar L. Heka, počinje tendencija porasta broja Mađara, ponajprije asimilacijom nemađarskoga gradskog žiteljstva, ali i većim prirastom stanovništva, popraćenim iseljavanjem nemađarskoga pučanstva. Tako su 1900. Mađari činili 51,4%, a 1910. godine 54,4% sveukupnoga stanovništva Ugarske. Vidi: Ladislav Heka, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u

odlučno zahtijevati svoju nacionalnu emancipaciju: „Godine 1867. sva politička vlast u Ugarskoj bila je predana u ruke jedne rase. Mnoge su okolnosti pogodovale mađarskoj hegemoniji, dugotrajno političko obrazovanje, postojanje snažnoga nacionalnog plemstva, superiornoga broja i naobrazbe, jak zemljopisni i ekonomski položaj. Ali čak i uza sve te prednosti, ta je hegemonija mogla biti trajno osigurana samo asimilacijom nemađarskih rasa. I Slaveni i Rumunji moraju biti ili toliko oslabljeni da potpuno izgube svoju nacionalnost, ili će neminovno doći dan kada neće samo zahtijevati, nego će i braniti svoj dio političkih prava. Deak [Ferenz Deák, ugarski političar, na osnovi njegovih prijedloga iz

Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 35 (2014), br. 2: 520. Na asimilacijske tendencije mađarskih političkih elita, koje su, međutim, premašivale okvir gradova, prvi je širu europsku javnost upozorio Seton-Watson u knjizi *Racial Problems in Hungary*. On se i osobno uvjerio u vrlo opasne tendencije u ugarskoj politici u odnosu na nemađarske narode Ugarske kad je, dijeleći tada opće pozitivno stajalište britanskih liberala o Mađarima, 1906. prvi put posjetio Budimpeštu. Na njegovo veliko iznenađenje, istaknuti pripadnici ugarske političke elite otvoreno su mu tijekom razgovora iznosili diskriminatorne i asimilacijske namjere u odnosu na nemađarske narode Ugarske, posebice Slovake. To je Seton-Watsona usmjerilo prema dubljoj analizi položaja nemađarskih naroda u Ugarskoj i općenito prema oblikovanju kritičkoga diskursa u analizi ugarske politike. S tim u vezi posebice treba upozoriti na predavanje koje je Hugh Seton-Watson, sin R. W. Seton-Watsona, stručnjak za istočnoeuropsku, a osobito rusku povijest, održao u Institutu za historiju radničkog pokreta (danas: Hrvatski institut za povijest) u Zagrebu 21. travnja 1970. To je predavanje naknadno objavljeno. Ovdje će se citirati samo fragment bitan za temu ovoga rada: „[...] glavni problem tih dana bio je odnos između Beča i Budimpešte. Simpatije Seton-Watsona bile su više na mađarskoj strani. Dijelio je tipično gledište britanskih liberala o Mađarima kao junačkom i slobodoumnom narodu i želio da bečka vlada zadovolji pravedne zahtjeve mađarskih nacionalista. U Beč je došao s pismenim preporukama prijatelja u Londonu, Parizu i Berlinu. [...] Ti su ga ljudi primili vrlo ljubazno i predstavili drugima. Ostao je pet mjeseci u Beču, a zatim se spremio za dalje putovanje po Kraljevini Ugarskoj. Dobio je od svojih bečkih znanaca preporuke za Budimpeštu, a krenuo je na početku svibnja 1906. Došao je u Budimpeštu za vrijeme izbora koji su donijeli veliku pobjedu Koaliciji na čelu s Nezavisnom strankom. Vidio je nekoliko mađarskih političkih ličnosti – urednika Jenoa Rakosija [Jenő Rákosi, urednik dnevnika *Budapesti Hírlap*, op. a.], grofa Alberta Apponyija, grofa Gyulu Karolya [Gyula Károly, op. a.] i bivšeg ministra trgovine u Szellovoj vladi [Koloman Széll, ministar predsjednik 1899. – 1903., op. a.] profesora Langa [Lajos Láng, op. a.]. Brzo je primijetio negativne strane mađarskog patriotizma. Svi su pokazivali netrpeljiv stav prema željama nemađarskih naroda. Govoreći o mađarizaciji gradova, profesor Lang mu je odgovorio na jedno pitanje o Slovacima ovim riječima: ‘Mi ćemo produžiti našu politiku dok ne bude više nijednog Slovaka (»We shall just go on until there are no Slovaks left«). Seton-Watson se još nije počeo baviti posebno pitanjem narodnosti: glavnu je pažnju posvetio općoj političkoj situaciji i odnosu između Beča i Budimpešte. Ali te su mu riječi ostale u sjećanju.” Hugh Seton-Watson, „Robert William Seton-Watson i jugoslavensko pitanje”, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970), br. 2: 76. Glede tvrdnji koje je iznio H. Seton-Watson svakako je nužno upozoriti na to da je R. W. Seton-Watson za ugrožavanje prava nemađarskih naroda u Ugarskoj prvo doznao od Karla Rennera, tadašnjega zamjenika bibliotekara bečkoga Carevinskog vijeća (parlamenta za zemlje austrijske polovice Monarhije – Cislajtanije), kojega je upoznao tijekom svojih istraživanja u Beču potkraj 1905. Vidi: Grijak, Čosić, *Figure politike*, 183-184. Stoga i njegovu tvrdnju da je R. W. Seton-Watson za to doznao tek po dolasku u Budimpeštu 1906. treba prihvatiti s rezervom, premda je nedvojbeno da se tada prvi put u to i osobno osvjedočio, i to na vrlo drastičan način, što ga je bez daljnje potaknulo na intenzivna istraživanja s tim u vezi.

svibnja 1865. sklopljena je 1867. Austro-ugarska nagodba, op. a.] i Eötvös [Josef Eötvös, ugarski političar, ministar prosvjete 1848. i 1867. – 1871., op. a.] bili su potpuno složni s Tisom [István Tisza, ministar predsjednik ugarske vlade 1903. – 1905. i 1913. – 1917., op. a.] u pogledu asimilacije kao idealnoga rješenja rasnoga problema, ali su se radikalno razlikovali od njega u svojem izboru metode.³² Glede Hrvata, Seton-Watson je ustvrdio da su u kritičnome nagodbenom razdoblju bili „zaštićeniji od asimilacije” od Slovaka i Rumunja, ne navodeći pritom kao ključne elemente za to njihov bitno drugačiji politički položaj, odnosno kontinuitet državnopravne individualnosti Trojedne Kraljevine u sklopu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva i Habsburške Monarhije, nego stavivši naglasak na njihov zemljopisni položaj i homogenost stanovništva, pri čemu su, ustvrdio je, ugarski državnici jasno uviđali nemogućnost mađarizacije zemlje, a tjeskoba vezana uz izlazak na Jadransko more potaknula bi ih na prihvaćanje uvjeta sporazuma čak i da Deák nije iskreno želio časnu nagodbu.³³ U djelu *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers* (London: A. Constable & Co., 1907), napisanom samo godinu dana prije knjige *Racial Problems in Hungary*, a već sljedeće godine prevedenom na njemački jezik, Seton-Watson je upozorio da bi mađarska politika nacionalne isključivosti na kraju mogla imati najteže posljedice upravo za samu Ugarsku. S tim u vezi začuđujuće je transparentno anticipirao sudbinu Austrije i Ugarske nakon raspada Monarhije. Naime, ustvrdio je da će se Ugarska u slučaju destrukcije Monarhije naći izložena velikom teritorijalnom komadanju (amputaciji znatnijih dijelova svojega državnog teritorija) uslijed presizanja „neprijateljski raspoloženih susjeda” (Srba i Rumunja), dok će Austrija u tom pogledu biti sigurnija, ali da ni ona u slučaju raspada Monarhije neće moći opstati sama, nego će nužno pripasti Njemačkoj.³⁴ Seton-Watson se pritom snažno zauzeo za održanje Monarhije kao čimbenika jedinstva u europskom političkom sustavu, uz modifikaciju dualističkoga sustava koja će ublažiti napetosti u međunacionalnim odnosima u njoj (uoči Prvoga svjetskog rata zauzimao se isključivo za njezin federalistički preustroj),³⁵ upozoravajući europsku javnost i političare da će njezin nestanak otvoriti put velikonjemačkom

³² Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, 147.

³³ „The geographical position of Croatia and the homogeneity of her population had stood her in good stead at the critical period of the Ausgleich. Magyar statesmen saw clearly the impossibility of Magyarizing the country, and anxiety regarding Hungary’s access to the sea would have prompted them to come to terms, even if Deak had not been genuinely desirous of an honourable settlement.” Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, 140.

³⁴ Robert William Seton-Watson [al. Scotus Viator], *Die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Großmächte* (Leipzig; Wien: Verlag Franz Deuticke, 1908), 71-75. Usp. Grijak, Čosić, *Figure politike*, 209.

³⁵ „Notwendigkeit eines starken zentraleuropäischen Staates; mit anderen Worten, an die fortgesetzte Existenz der wenn auch innerlich modifizierten dualistischen Monarchie als einer Einheit im politischen System Europas.” Seton-Watson, *Die Zukunft Österreich-Ungarns*, 72-73. Usp. Grijak, Čosić, *Figure politike*, 209.

ekspanzionizmu, a zacrtao je i neke od glavnih smjernica budućih njemačkih prodora na Istok u Prvom i Drugom svjetskom ratu.³⁶

Kako je tematska okosnica korespondencije koja se analizira u ovom radu pismo L. Vojnovića od 23. srpnja 1892., u kojemu moli biskupa Strossmayera da podrži njegov memorandum engleskom državniku Gladstoneu u kojem se Hrvatsko-ugarska nagodba predlaže kao osnova za formuliranje zakona o irskoj samoupravi, te Strossmayerov odgovor na to pismo od 25. srpnja 1892. i njemu priloženo Strossmayerovo pismo za Gladstonea, koje je fragmentarno objavio Seton-Watson u dodatku svojega djela *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, u nastavku će se u najsazetijoj formi upozoriti na oblikovanje kritičkoga diskursa o Mađarima i Ugarskoj u britanskoj historiografiji i publicistici tijekom druge polovine 19. i početkom 20. stoljeća, kojega je najprominentniji predstavnik bio upravo Seton-Watson.

O utjecaju britanskih povjesničara i publicista na oblikovanje stajališta o Austro-Ugarskoj Monarhiji u Velikoj Britaniji, s posebnim obzirom na Mađare i međunacionalne odnose u ugarskoj polovici Austro-Ugarske Monarhije, te o utjecaju i ulozi pojedinih hrvatskih i ugarskih političara i autora promidžbenih djela na njihov interpretativni diskurs

Stajališta britanskih političkih elita, kao i javnoga mišljenja u Velikoj Britaniji, o Habsburškoj (Austro-Ugarskoj) Monarhiji, njezinim vladajućim i nevladajućim nacijama, političkim institucijama, mentalitetu, kulturi i običajima u velikoj su se mjeri oblikovala pod utjecajem pojedinih britanskih povjesničara, publicista, pravnika ili pripadnika drugih zvanja koji su se, potaknuti specifičnim interesom za tu temu, u svojim djelima bavili i poviješću Ugarske, njezinom kulturom i političkim institucijama te znatno utjecali podjednako na oblikovanje službenih stajališta britanske politike i širih krugova javnosti u Velikoj Britaniji o Ugarskoj te općenito o Monarhiji, artikulirajući ga u svojim putopisima, novinskim člancima i brošurama, a ponekad, premda znatno rjeđe, i u monografskim studijama. Znatna utjecaj na oblikovanje stajališta Britanaca o Ugarskoj imala su i djela pojedinih Mađara koji su svojim djelovanjem bili uže vezani uz Veliku Britaniju i objavljivali djela o Ugarskoj na engleskom jeziku. Na to je vrlo bitno upozoriti, posebice uzevši u obzir spomenute rasističke i pseudoantropološke narative o Mađarima pojedinih pripadnika hrvatskih političkih elita (Strossmayer, Kukuljević), kako bi se argumentirano dokazalo da rasistički narativ ni u kojem slučaju nije bio ekskluzivna hrvatska posebnost nego, naprotiv, vrlo prisutan diskurs u tadašnjim političkim raspravama i sučeljavanjima uopće. Sredinom 19.

³⁶ Grijak, Ćosić, *Figure politike*, 215.

stoljeća predodžba o Mađarima u Velikoj Britaniji bila je naglašeno pozitivna. Naime, od svih naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji u tom su razdoblju među Britancima zacijelo najpopularniji bili upravo Mađari, što je bio i odraz simpatija i solidarnosti velikoga dijela britanske javnosti s Mađarima nakon sloma mađarske revolucije 1849. Stoga je i literatura o Ugarskoj u Velikoj Britaniji bila prilično opsežna. Primjerice, londonski odvjetnik Joshua Toulmin Smith napisao je 1849. knjigu u znak solidarnosti s Mađarima nakon sloma mađarske revolucije u bitki kraj Világosa 13. kolovoza 1849. No, unatoč izrazima snažne potpore i solidarnosti s poraženim vođama mađarske revolucije, koji su se u nejednakoj borbi suočili s nadmoćnijim protivnikom, autor je u uvodu naznačio potrebu kritičkoga i nepristranoga pristupa istraživanoj temi.³⁷ Pritom je, želeći razjasniti aktualne medijske neistine u vezi s interpretacijom državnopravnoga statusa Ugarske u sklopu Habsburške Monarhije koje su se pojavile nakon sloma mađarske revolucije 1849., upozorio da Ugarska posjeduje državnopravni subjektivitet već osam stoljeća, da je uvijek bila neovisno kraljevstvo te da se u suvremenim publikacijama sasvim pogrešno i tendenciozno tvrdi da je ona samo provincija u sklopu Austrije, a nedavna revolucija neprikladno tumači kao pobuna.³⁸ Nadalje, u spomenutoj knjizi Toulmin Smith je, kako je naznačeno i u njezinu naslovu, u komparativnom smislu analizirao engleski i ugarski ustavni razvoj. Upozorio je na to da su Mađari imali sličan razvoj monarhijskoga i parlamentarnoga sustava kao i Englezi. Pritom je naveo i zakonodavne i institucionalne paralele usporedivši dvije srednjovjekovne povelje o pravima i slobodama podanika, ugarsku Zlatnu bulu i englesku *Magna Charta Libertatum*. Ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. izdaje 1222. Zlatnu bulu – 31 članak – kojom je ograničio svoju vlast u korist plemstva, odnosno velikašima i plemstvu priznao pravo na otpor (*ius resistendi ac contradicendi*) ne bude li se držao preuzetih obveza; samo sedam godina prije, 1215., engleski kralj Ivan Bez Zemlje izdao je povelju pod naslovom *Magna Charta Libertatum*, kojom je dotad apsolutnu vlast podijelio s plemstvom, što se smatra začetkom parlamentarnoga života u Europi jer je *Magna Charta* otvorila put ustavnoj monarhiji.³⁹ Veze između Engleske i Ugarske nisu se odvijale samo pre-

³⁷ Joshua Toulmin Smith, *Parallels between the Constitution and the Constitutional History of England and Hungary* (London: Effingham Willson, 11 Royal Exchange, 1849), 1.

³⁸ „Hungary is carefully misrepresented as being a *province* of Austria, and its recent struggle as *revolt*. It is sufficient to say that the slightest acquaintance with the history of Europe during the last eight centuries will make every one aware that Hungary is, and always had been, an independent kingdom [...].” Toulmin Smith, *Parallels*, 6.

³⁹ „With respect to both, England and Hungary, it has alike happened, that the origin of the institutions of local self-government is lost in such remote antiquity, that not a trace of that origin that be traced. [...] Among the peoples of England and of Hungary these institutions have existed ever since the nations themselves existed as a peoples or as a tribes. *Magna charta* and the *Bela Aurea* are as things of yesterday in comparison.” Toulmin Smith, *Parallels*, 21-22. Toulmin Smith je očito zamijenio Zlatnu bulu Andrije II. Arpadovića za Zlatnu bulu Bele IV. Arpadovića. Naime, i Andrija II. i Ivan Bez Zemlje bili su prisiljeni, okolnostima koje su oslabile njihovu vladavinu, ograničiti svoju kraljev-

ko analiza i usporedbi kulturne i političke, odnosno ustavne i parlamentarne povijesti dviju zemalja pojedinih stručnjaka, kao što je to u svojem djelu učinio Toulmin Smith, premda je upravo to bila vrlo zastupljena tema, nego i na razini bližih kontakata. Mnogi ugarski aristokrati posjećivali su Englesku i govorili engleski jezik, a neki od njih završili su studij na Oxfordu ili Cambridgeu. Podjednako tako, mnogi Englezi posjetili su Ugarsku, a neki od njih napisali su i zanimljiva i vrijedna putopisna djela, primjerice R. Bright,⁴⁰ F. S. Beudant,⁴¹ H. E. Browning⁴² i J. Paget.⁴³ Godine 1906. delegacija *Kluba 80* (dio Liberalne stranke) posjetila je Ugarsku na poziv Nezavisne stranke. Kad su se vratili u Englesku, opisali su svoje dojmove u vrlo obimnom djelu sa šezdeset ilustracija.⁴⁴ Najveći dio vremena proveli su u raspravama o sličnostima između engleskoga i ugarskoga ustava, čime se u spomenutom djelu bavio i Toulmin Smith. Nemađarski narodi u sklopu zemalja Krune sv. Stjepana u knjizi su bili jedva spomenuti. Prešućena je i činjenica da je izborno pravo u Ugarskoj jedno od najrestriktivnijih u

sku vlast u korist plemstva. Andrija II. to je učinio nakon povratka iz Petoga križarskog rata, Zlatnom bulom iz 1222. (vidi: „Andrija II. Arpadović”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 12. 4. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2627>), a Ivan Bez Zemlje dokumentom *Magna Charta* (lat. velika povelja) o pravima i slobodama podanika nakon pobune velikaša koja je ugrozila njegovo održanje na prijestolju (vidi: „Ivan Bez Zemlje”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 12. 4. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28130>). U vezi s navodom vezanim uz Andriju II. treba napomenuti da dio povjesničara Petim križarskim ratom smatra rat od 1228. do 1229., a ne onaj od 1217. do 1219., tijekom kojega se Andrija II. 1217. odrekao Zadra u korist Mlečana da bi došao do brodovlja za prijevoz vojske u Svetu zemlju. Vidi: „Križarski ratovi”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 12. 4. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34092>. Potkrepu zaključku da je Toulmin Smith omaškom naveo Zlatnu bulu Bele IV. umjesto Andrije II. pruža napose činjenica da su *Magna Charta* Ivana Bez Zemlje i Zlatna bula Andrije II. dokumenti kojima se ograničava vlast vladara u korist plemstva i da su kao takvi usporedivi, dok je Zlatna bula Bele IV. kraljevski privilegij hrvatsko-ugarskoga kralja Bele IV., zapisan 16. studenoga 1242. u Virovitici, kojim je Gradec postao slobodni kraljevski grad, izuzet iz banske i županijske vlasti te izravno podvrgnut kralju, izdan nedugo nakon provale Tatara 1242. na područje Slavonije. Vidi: „Zlatna bula Bele IV.”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 12. 4. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67295>.

⁴⁰ Richard Bright, *Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarks on the state Vienna during the Congress, in the year 1814* (Edinburgh; London: Printed for Archibald Constable and Company; Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1818).

⁴¹ François Sulpice Beudant, *Travels in Hungary, in 1818* (London: R. Phillips and Co., 1823).

⁴² H. Ellen Browning, *A Girl's Wanderings in Hungary* (London: Longmans, Green, and Co., 1897).

⁴³ John Paget, *Hungary and Transylvania* (London: John Murray, Albemarle Street, 1839). Vidi o spomenutim djelima i: Harry Hanak, *Great Britain and Austria-Hungary During the First World War: A Study in the Formation of Public Opinion* (London; New York; Toronto: Oxford University Press, 1962), 1-9.; Zoran Grijak, „Velika Britanija i Habsburška Monarhija. Od sredine 19. stoljeća do 1918. godine”, *Hrvatska revija* 4 (2004), br. 4: 87-101.

⁴⁴ London Eighty Club, *Hungary: Its People, Places, and Politics, the Visit of the Eighty Club in 1906* (London: T. Fisher Unwin, 1907).

Europi, na što je u djelu *Racial Problems in Hungary* prvi upozorio Seton-Watson. Međutim, ni prije Seton-Watsona nisu svi Britanci dijelili entuzijizam političara iz Liberalne stranke prema Mađarima i Ugarskoj. Peter Evan Turnbull⁴⁵ imao je nekoliko vrlo oštih prigovora u odnosu na ustavne prilike u Ugarskoj gotovo desetljeće uoči revolucije 1848./1849. Upozorio je na činjenicu da plemstvo u Ugarskoj uživa najviša prava od svih zemalja Krune⁴⁶ na temelju drevnoga ustava,⁴⁷ te da „priča mnogo i bučno” protiv austrijskoga apsolutizma, ali se ne opredjeljuje za pobunu nego za pasivan revolt. Također je uočio i detaljno analizirao diskrepanciju glede dostignutoga višeg stupnja modernizacije u austrijskim zemljama u odnosu na onaj, znatno niži, dosegnut u zemljama u sklopu Krune sv. Stjepana, u političkom, pravnom, obrazovnom, gospodarskom i financijskom segmentu, za što u svojoj monografiji daje i egzaktne tabelarne podatke. Nadalje, ustvrdio je da Beč zastupa monarhijski princip vladavine, koji je slojevit i inkluzivan te omogućava prosperitet svih slojeva društva, dok u Ugarskoj vlada aristokratski princip, koji osigurava vladavinu relativno malobrojne elite i plemstvu daje sva prava, a lišava ga bilo kakvih obveza, posebice kad je riječ o poreznom sustavu. Maksimalna vladavine u dvjema zemljama, odnosno austrijskom i ugarskom dijelu Habsburške Monarhije, zaključio je, potpuno se razlikuje. U takvim okolnostima, istaknuo je, teško je pretpostaviti da bi bilo koja strana trebala opravdati stavove, namjere i osjećaje druge strane, podjednako bečke vlade, koja nastoji, zabrinuta za dobrobit svih podanika Krune, proširiti na Ugarsku one institucije građanskoga i kaznenoga prava, javnoga obrazovanja i opće uprave koje su se u austrijskim pokrajinama pokazale produktivnim glede blagostanja i poretka, kao i vladajuće elite u Ugarskoj, koja više od svega strepi od umanjivanja svojih ustavnih prava i s postojanom sumnjom motri svaki potez „austrijskoga kabineta”, često odbijajući čak i prijedloge unutarnjih promjena koje bi bile očito korisne za zemlju, jer se, budući da ih je kreirala Kruna, boje da se pod „vanjskim ruhom javnoga dobra”, u ime kojega su predložene, skriva neka podmukla namjera da ih zavede u sferu općega apsolutizma.⁴⁸ Napose je zanimljiva i za temu

⁴⁵ Peter Evan Turnbull (London, 1786. – London, 1852.), sin londonskoga trgovca Johna Turnbulla. Bio je znanstvenik i putopisac. Posebice je poznat po djelu *Austria*, Vol. I-II (London: John Murray, Albemarle Street, 1840), koje će se ovdje ukratko analizirati, poglavito s obzirom na probleme koji se istražuju u omevu radu. Napose će se uzeti u obzir vrlo vrijedan i originalan uvid koji se iznosi u Turnbullovu djelu, a zanemaren je u kasnijim analizama krize Habsburške Monarhije uoči revolucije 1848./1849., naime da su austrijske i ugarske elite zastupale u osnovi dva različita oblika vladavine, Ugarska aristokratski, a Austrija monarhijski, čija je kolizija dovela do ozbiljnih problema u odnosima među vladajućim nacijama te ugrozila i stabilnost i održanje Habsburške Monarhije u cjelini. No, o tome više u široj analizi u samom tekstu.

⁴⁶ Do Austro-ugarske nagodbe 1867. u krunske zemlje ubrajale su se sve one zemlje kojima su Habsburgovci zavladali tijekom povijesti, bilo po nasljednom pravu bilo preko personalne unije.

⁴⁷ „In Hungary, the nobles enjoy, under the their ancient constitution, rights which are paramount to those of the crown [...]” Turnbull, *Austria*, Vol. II, 3.

⁴⁸ „The maxim of the government in the two countries are utterly at variance. The monarchical principle is dominant in Austria – the aristocratic is absolute in Hungary. Under such circumstances, it is

ovoga rada iznimno relevantna Turnbullova konstatacija da je malo vjerojatno da će feudalna i privilegirana aristokracija u Ugarskoj njegovati zapadne doktrine vladavine i demokraciju, ali da je Ugarska previše pronicljiva da bi tražila posebnu neovisnost za sebe.⁴⁹ Naime, ova se tvrdnja može dovesti u vezu s navodima biskupa Strossmayera iz njegova pisma L. Vojnoviću od 25. srpnja 1892., kojima je Mađarima osporio mogućnost uvođenja modernoga zapadnoga građanskog sustava pravnih i političkih normi u ugarski institucionalni okvir, navodeći kao razlog koji ih u tome priječi niz prije spomenutih, u znanstvenom diskursu neprihvatljivih pseudoantropoloških i rasističkih objecka o Mađarima. Identične konstatacije nalazimo i kod Seton-Watsona, koji je, doduše bez argumenata rasističke naravi kakvima je pribjegavao Strossmayer, ustvrdio da je ugarski politički i pravni sustav glede uvažavanja prava nemađarskih naroda u Ugarskoj najkonzervativniji, a po njegovu mišljenju i najzaostaliji u Europi. S tim u vezi treba upozoriti da je Turnbull svoju tvrdnju iznio u znatno blažoj formi od Strossmayera, pa čak i od Seton-Watsona, konstatiravši da se kod Mađara radi o svojevrsnoj inertnosti, odnosno nevoljkosti i nezainteresiranosti za uvođenje zapadnoga sustava političkih vrijednosti u tvorbi institucija građanskoga tipa zbog težnje ugarske aristokracije da u najvećoj mjeri sačuva ranija, iz feudalizma baštinjena prava, što se napose očitovalo u svojevrsnoj uzurpaciji političkih i upravnih institucija od strane pripadnika aristokracije. Turnbull je pritom znatno podcijenio tenzije između Austrije i Ugarske u predrevolucionarnom razdoblju, ustvrdivši da je ugarska aristokracija u svojoj kritici austrijske politike bila nedosljedna jer je znala da bi ubrzo nakon odvajanja od Austrije nastupilo razdoblje u kojem bi njezini dvorci bili zbrisani u „divljoj revoluciji podložnika”. Turnbull je pritom, u politički vrlo izoštrenom, glede nadolazećih događaja anticipirajućem diskursu, slično kao kasnije Seton-Watson u djelu *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers* (London, 1907.), uvidio da Ugarska u svojim povijesnim granicama, zbog represivnoga načina vladavine nad nemađarskim narodima u svojem okviru, ali i neprijateljski raspoloženog okruženja, ne može opstati sama, nego isključivo u zajednici s Austrijom. Inače, imao je veliko povjerenje u

hardly to be supposed that either party should render justice to the views and intentions and feelings of the other. The government of Vienna, anxious for the happiness of all the subjects of crown [...] seeks to extend to Hungary those institutions of civil and criminal law, public education and general government, which have been so productive, in the German provinces, of contentment, prosperity, and order: and it perceives nothing by the spirit of factious and turbulent obstinacy, in those who, on constitutional principles, oppose it views. The ruling party of Hungary, dreading above every evil the reduction of their constitutional rights, view with an unwearying suspicion every moment of the Austrian cabinet: and they too often reject or defeat propositions of internal alteration, which would be avowedly beneficial to the country, because, being made by the crown, they dread that, under the outward garb of public good, some insidious design is concealed, to inveigle them within the sphere of the general absolutism.” Turnbull, *Austria*, Vol. II, 397-398.

⁴⁹ „A feudal and privileged aristocracy is little likely to cherish the Western doctrines of liberalism and democracy; and that of Hungary is too sagacious to think of seeking for themselves a distinct independence.” Turnbull, *Austria*, Vol. II, 400.

održanje Habsburške Monarhije. Bio je uvjeren da će Habsburgovci uvijek naći put do svojih podanika. Njihovu formu vladavine okarakterizirao je kao određenu vrstu paternalizma s javnom privolom. Na temelju takva uvjerenja nije vjerovao u mogućnost revolta u Ugarskoj, što je bila potpuno pogrešna pretpostavka, iznijeta samo osam godina uoči mađarske revolucije 1848./1849.⁵⁰

Težeći kod Britanaca razviti pozitivnu predodžbu o Ugarskoj, ali i o Mađarima kao vladajućoj naciji u njoj, i ugarska vlada objavljivala je knjige na engleskom jeziku, među kojima i neke vrlo luksuzno opremljene. Jedna od njih izdana je za Milenijsku izložbu u Budimpešti 1896., organiziranu u povodu proslave tisućite obljetnice Ugarskoga Kraljevstva, a otisnuta je pod nadležnošću ministra trgovine Ernesta Daniela, predsjednika odbora Milenijske nacionalne izložbe.⁵¹ Ta je knjiga, u skladu sa svojim prigodnim karakterom, težila predstaviti Ugarsku u što je više moguće pozitivnom svjetlu na europskom i širem svjetskom planu. Na tragu spomenutih nastojanja, građenja pozitivne predodžbe o Ugarskoj u Velikoj Britaniji, bio je i Louis Felbermann,⁵² koji je upravljao Ugarskim društvom u

⁵⁰ „P. E. Turnbull [...] believed that the Magyar nobility would never revolt against Austrian absolutism, despite their loud protests. They would limit themselves to passive resistance. That latter forecast was proved wrong just eight years later, when the Magyars fought in an attempt to gain independence from the Habsburgs.” Susan Hansen, *British Radicals Knowledge of, and attitudes to Austria-Hungary 1890-1914*, 4, pristup ostvaren 14. 4. 2022., http://www.biz.meijo-u.ac.jp/SEBM/ronso/nol13_3/03_HANSEN.pdf. Na Turnbullovo stajalište da da snažna Ugarska ne može opstati sama, nego isključivo u zajednici s Austrijom, upozorio je i ranije spomenuti povjesničar Harry Hanak (1930. - 2007.), profesor međunarodnih odnosa na renomiranoj School of Slavonic and East European Studies Sveučilišta u Londonu, u svojoj monografiji *Great Britain and Austria-Hungary During the First World War*, 5. Hanakova monografija može se ubrojiti među prva djela u kojima se u analizi oblikovanja predodžbi o Habsburškoj (Austro-Ugarskoj) Monarhiji u Velikoj Britaniji primjenjuje moderna kritička znanstvena metodologija. Zbog ograničenih opsegovnih okvira ovoga rada nije bilo moguće referirati se opširnije na relevantne recentnije monografije i znanstvene studije koje se odnose na taj inače vrlo slojevit historiografski problem. Ipak, neizostavno treba istaknuti jedno od kapitalnih recentnih djela s tim u vezi, monografiju uglednoga mađarskog povjesničara Tibora Franka (1948. - 2022.). Vidi: Tibor Frank, *Picturing Austria-Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865-1870* (Boulder, Colorado; Wayne, New Jersey: Social Science Monographs; Center for Hungarian Studies and Publications, 2006).

⁵¹ Joseph (József) de Jekelfalussy, *The Millenium of Hungary and its People: Issued Under the Authority of the Royal Hungarian Minister of Commerce, as President of the Millennial National Exhibition Commission* (Budimpešta: Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1897).

⁵² Louis (Lajos) Felbermann (1861. - 1. 11. 1927.) rođen je u ruralnoj ugarskoj sredini u obitelji sitnih zemljoposjednika židovskoga porijekla. Uzor mu je bio brat Heinrich (o. 1850. - 1935.), koji je nakon protjerivanja iz peštanske ješive (više židovske vjerske škole) započeo svjetovne studije. Heinrich je stekao solidnu naobrazbu na sveučilištima u Pragu, Münchenu i Beču, što mu je omogućilo da se uspješno predstavlja kao „doktor” premda nikad nije stekao i formalne uvjete za to. Neko vrijeme živio je u Beču, a zatim u Parizu, gdje ulazi u umjetničke, napose književne krugove, nakratko osniva jezičnu školu, a potom odlazi u Englesku, gdje se na misteriozan način vrlo brzo obogatio te postao vlasnik i urednik lista *The United Services Gazette*, a od 1879. i časopisa *Life*, posvećujući se svim aspektima engleskoga društvenog života, sve do 1905., kad se preselio u Frankfurt, gdje je bio vlasnik i urednik *English Maila*, u kojem je od 1909. objavljivao i svoja sjećanja. Njegova kći Renée

Londonu, za kojega se bez daljnega može ustvrditi da je bio jedan od najutjecajnijih promotora Kraljevine Ugarske u Velikoj Britaniji početkom 20. stoljeća. U Londonu je 1907. organizirao veliku proslavu u povodu 40. obljetnice krunidbe Franje Josipa I. za ugarskoga i hrvatskoga kralja (austrijski car i hrvatsko-ugarski kralj od 1848., za ugarsko-hrvatskoga kralja okrunjen 1867.) i u povodu toga također napisao promidžbeno djelo.⁵³ Prije toga napisao je još nekoliko knjiga i popularnih promidžbenih djela, od kojih je, zbog njegovih rasističkih i ksenofobnih obilježja koja se u sklopu istraživane teme kao politički narativ analiziraju u ovome radu, najvažnije djelo etnografskoga žanra u kojemu opisuje Ugarsku i njezine narode.⁵⁴ Ta je tema, kao tvorbeni dio građenja stereotipa o drugome, u hrvatskoj i ugarskoj historiografiji već znatnim dijelom istražena,⁵⁵ ali ne u cijelosti. Naime, istraživanja s tim u vezi koncentrirala su se poglavito na hrvatske i mađarske autore, što je s obzirom na istraživanu problematiku sasvim razumljivo, ali pritom je ostao sasvim zanemaren snažan utjecaj tih narativa na pojedine autore izvan hrvatskoga i mađarskoga kulturnoga i nacionalnoga kruga, u konkretnom slučaju na britanske autore koji su se bavili analizom povijesti Austro-Ugarske Monarhije, što se prvi put, u sklopu istraživane teme, sustavnije analizira u ovome radu, otvarajući perspektive daljnjim istraživanjima. S tim u vezi posebice važnu ulogu imala su upravo djela pojedinih Mađara, svojim djelo-

Szanto-Felbermann kasnije ih je uredila i objavila pod naslovom *The Memoirs of a Cosmopolitan by Heinrich Felbermann* (London: Chapman & Hall, 1936) (knjiga sadržava vrijedne biografije mnogih prominentnih Angložidova). Heinrichov brat Louis pridružio mu se u Londonu 1881. Ubrzo postaje njegov partner u izdavaštvu, a poslije i suvlasnik i urednik Heinrichovih tiskovina nakon njegova odlaska u Njemačko Carstvo. Louis, koji je poput brata razvio snažan mađarski identitet, ostao je više od njega vezan uz Ugarsku, radeći na promicanju ugarske trgovine i općenito pišući o ugarskim temama. Godine 1898. proglašen je vitezom Carskoga reda Franje Josipa. Bio je član Ugarskoga etnografskog i Ugarskoga geografskog društva te osnivač i vršitelj dužnosti potpredsjednika Ugarskoga društva za poticanje domaće industrije. Kao putopisac, posvetio se proučavanju tradicije i običaja raznih naroda. Uz djela koja se zbog vezanosti uz analitički segment rada navode u dvjema sljedećim bilješkama napisao je: *The Land of the Khedive* (London: 13&14 Norris Street Haymarket, 1903), *The House of Teck: A romance of thousand years* (London: John Long Ltd., 1911), *The Hungarian Descent of St. Margaret of Scotland* (London: RHS, 1912). Vidi: William D. Rubinstein et al., ur., *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 270-271; „Prabook: Louis Felberman”, pristup ostvaren 14. 4. 2022., <https://prabook.com/web/louis.felberman/745921>.

⁵³ Louis Felbermann, *British Tribute to Hungary and its King, Souvenir album* (London: Edited and published by Louis Felbermann, 1907).

⁵⁴ Louis Felbermann, *Hungary and Its People* (London: Griffith Farran & Co., 1892).

⁵⁵ O oblikovanju slike Mađara o Hrvatima te Hrvata o Mađarima, koje su se kretale od pozitivnih do krajnje negativnih predodžbi, ovisno o povijesno uvjetovanim mijenama i oscilacijama u njihovim političkim odnosima tijekom višestoljetne povezanosti u zajedničkoj državi, vidi: Dinko Šokčević, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006); Vlasta Švogler, Tamara Tvrtković, „Između ugrofilije i ugrofobije. Slika Mađara u Hrvatskoj od 16. do 19. stoljeća”, u: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, gl. ur. Fodor Pál i Dinko Šokčević, ur. Jasna Turkalj i Damir Karbić (Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkoga centra za humanističke znanosti Mađarska akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015), 726-732.

vanjem uže vezanih uz Veliku Britaniju, napisana na engleskom jeziku, napose L. Felbermanna, koji je iznimno pridonio promicanju stereotipa i rasističkih predrasuda o Slovacima u sklopu svojega pokušaja pseudoznanstvenoga artikuliranja rasističkoga narativa o Slavenima uopće u Velikoj Britaniji. U knjizi *Hungary and Its People* Felbermann je iznio tezu da Mađari nisu vladajuća nacija u Ugarskoj na temelju osvajanja i brojčane snage, nego na temelju svoje intelektualne nadmoći. S tim u vezi treba napose upozoriti na njegov opis Slovaka kao primjer rasističkih stereotipa koji su se manifestirali u formi kulturološke supremacije, a bili su odraz u duljem razdoblju oblikovanog šovinističkog i diskriminatornog odnosa Mađara prema Slovacima, na koji je zapadnoeuropsku znanstvenu i kulturnu javnost prvi upozorio Seton-Watson u djelu *Racial Problems in Hungary*. Pritom treba istaknuti da Felbermannovu knjigu *Hungary and Its People*, kad je riječ o Slovacima, odlikuje ne samo naglašen šovinistički i diskriminatoran pristup nego i obilje sarkazma i ironije u njihovu opisu, kakvome je vjerojatno teško naći usporedbu, zbog čega ju zacijelo možemo uvrstiti u „kanonska” djela toga žanra u putopisnoj i etnografskoj literaturi druge polovine 19. stoljeća. Felbermann je, među ostalim, ustvrdio da oni koji tvrde da je neznanje ruskoga naroda posljedica zanemarivanja od ruske vlade trebaju pogledati njihove rođake Slovake, koji su im slični po jeziku i karakteru. Mađari su ih, nastavlja Felbermann, ostavili u punom uživanju slobode, omogućili im iste povlastice kao i sebi i nastojali oko njihove naobrazbe, ali bez ikakvih rezultata, što je, kako u nastavku doznajemo, posljedica isključivo njihove intelektualne ograničenosti. Felbermann je nadalje za Slovake, koje je po „jeziku i općem karakteru” usporedio s Rusima, ustvrdio da su, unatoč tome što su im Mađari pružili potpuno jednake šanse za naobrazbu i svekoliki kulturni napredak – što je notorna neistina – ostali podjednako neznanice kao što su bili njihovi preci u vrijeme Árpádovih osvajanja Ugarske (prostora na kojemu je oblikovana ugarska država), dok su Mađari postali jedan od najkulturnijih i najnaprednijih naroda u Europi, u kojemu jedva da koji seljak ne zna pisati. Na temelju iznijetih teza, u očitoj diskrepanciji s teškim društvenim i ekonomskim položajem Slovaka u Ugarskoj, koji je uvelike pridonosio njihovoj kulturnoj i socijalnoj marginalizaciji, Felbermann izvodi eksplicitan opći zaključak o inferiornosti Slavena u odnosu na Mađare.⁵⁶ Unatoč tome što bi se inače, s obzirom na problematičnost samih Felbermannovih teza, a i vrlo nisku razinu njihove elaboracije, to teško moglo očekivati, njegove su rasističke teze o nemađarskim narodima Ugarske, poglavito Slovacima, ali i o Slavenima općenito, naišle na podjednako gorljiva promicatelja u Velikoj Britaniji u osobi baruna Cecila Marcusa Knatchbull-Hugessena, uglednoga pripadnika bri-

⁵⁶ „Yet whilst the Magyars are now one of the most cultured and advanced races in Europe, there being scarcely a peasant who cannot read and write; the Slovaks, on the other hand, remain almost as ignorant as their ancestors were in the time when Árpád conquered Hungary, and therefore we must come to conclusion that the Slavs are inferior to the Magyars [podcrtao a.]” Felbermann, *Hungary and Its People*, 210-211.

tanskih aristokratskih krugova. Nadovezujući se na Felbermanna, i on je ustvrdio da su Mađari nametnuli svoju kulturu manje razvijenim narodima Ugarske kao superiorna rasa. U povijesti Ugarske i razvoju njezinih institucija našao je samo izraz mađarskih ideja u čijoj tvorbi ostali „starosjedilački” narodi, za koje je ustvrdio da su uglavnom „nestali” ili su se „asimilirali”, nisu imali nikakvu ulogu: „Starosjedilačko stanovništvo današnje Ugarske – raštrkana, nepovezana plemena, nesposobna oduprijeti se mađarskom oružju, ili kasnije mađarskoj civilizaciji – [iz]umrlo je ili apsorbirano od superiornije rase. Razvoj državnih institucija odvijao se čisto mađarskim putem i jedva da je nosio trag bilo kojega Slavena. Nestanak ili apsorpcija starosjedilaca uslijedili su ne zbog prinude ognja i mača, već zbog suštinske superiornosti mađarskoga naroda, toliko uvjerenog u tu superiornost da nikada nije uvidio nužnost mađarizacije rase (naroda), koje bi u prvim danima, bez svjesnoga osjećaja individualnosti, bile poput voska primile trajni otisak mađarske nacionalnosti.”⁵⁷ Knatchbull-Hugessen u svojem je djelu, potpuno zanemarujući činjenicu da se moderni pojam nacije oblikuje tek u 19. stoljeću, a definirajući njegovu zadaću, naglasio da mu je glavna svrha osporavanje učestalih kritika Ugarske u britanskoj javnosti. Ujedno je prozvao britanske kritičare iz *Exeter Halla*⁵⁸ zbog neobjektivnosti i pristranosti, upozorivši da problem koji predstavlja ustrajavanje manjinskih nacionalnosti (na vlastitoj afirmaciji) nije ograničen samo na Ugarsku, nego pogađa velik dio Europe, od Irske do Besarabije.⁵⁹ Time je ustvari, poopćavanjem samoga problema, nastojao relativiti-

⁵⁷ „The aboriginal population of what is now Hungary – scattered, incohesive tribes, incapable of resisting Magyar arms, or later Magyar civilisation – died out – or was absorbed by superior race. The development of the governmental institutions proceeded along purely Magyar lines and bore hardly a trace of either Slav. [...] The disappearance or absorption of the aborigines was due, not to fire or sword or violent compulsion, but to the essential superiority of Magyar nation, so convinced of that superiority that it never saw the necessity of magyarising races which, in early days, having no conscious feeling of individuality, would have been as wax to receive the permanent impress of Magyar nationality.” Cecil Marcus Knatchbull-Hugessen, *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, Vol. II (London: The National Review Office, 1908), 301-302.

⁵⁸ *Exeter Hall* bio je veliko javno okupljalište u središnjem dijelu Londona, na mjestu gdje se danas nalazi hotel *Strand Palace*, nasuprot hotela *Savoy*. Izgrađen je između 1829. i 1831. prema nacrtima Johna Petera Gandyja na mjestu nekadašnje londonske rezidencije grofova od Exetera. Njegova najveća dvorana mogla je primiti 4000 osoba. Od 1831. do 1907. to je bilo mjesto održavanja mnogih velikih i značajnih vjerskih i filantropskih okupljanja, kao i stjecište abolicionističkoga pokreta u Velikoj Britaniji. Uz svoju primarnu funkciju javnoga kulturnog i intelektualnog okupljališta bio je i sjedište YMCA-a (Svjetska omladinska organizacija koju je osnovao Sir George Williams 1844.) te koncertna dvorana (Hector Berlioz u njoj je prvi put dirigirao koncertima 1852., a zatim 1855.). YMCA prodao je 1907. *Exeter Hall* grupi *J. Lyons & Co.*, koja ga je srušila i na njegovu mjestu sagradila hotel *Strand Palace*, otvoren u rujnu 1909. Vidi opširnije: „Exeter Hall, The Strand, London, 1831-1907”, pristup ostvaren 2. 6. 2022., <http://studymore.org.uk/aexeter.htm>.

⁵⁹ Besarabija, povijesna regija između Dnjestra, Pruta, ušća Dunava (rukav Kilija) i crnomorske obale. Pariškim mirom 1856. pripojena je Moldaviji, a Berlinskim ugovorom 1878. vraćena Rusiji. Rumunjska ju je anektirala 1918., a Pariški ugovor između Francuske, Velike Britanije, Italije, Japana i Rumunjske od 28. listopada 1920. to je potvrdio. Godine 1940. zaposjeo ju je SSSR, a na temelju

zirati argumente kritičara ugarske hegemonističke politike u ugarskoj polovici Austro-Ugarske Monarhije u Velikoj Britaniji.⁶⁰ Nadalje, ustvrdio je, nadovezujući se na tvrdnju, da je proces asimilacije, koji se odvija sporo i sigurno, sada kao i u prošlosti, u obrnutom razmjeru s veličinom apsorbirajuće nacije, da bi ono što nekažnjeno čini Rusija nad neruskim narodima u sklopu Ruskoga Carstva izazvalo vatrene govore ispred *Exeter Halla* da je to učinila neka politički slabija zemlja,⁶¹ aludirajući pritom na sve učestalije kritike hegemonističke politike Mađara nad nemađarskim narodima ugarske polovice Austro-Ugarske Monarhije u Velikoj Britaniji, napose Seton-Watsona. Ovdje svakako treba napomenuti da je Knatchbull-Hugessen glavne teze te općenito cijelu koncepciju svoje knjige, koja, uz pojedina vrijedna poglavlja, sasvim nekritički veliča Mađare i povijest Ugarske te opravdava njihovu hegemoniju nad nemađarskim narodima Ugarske, napisao potaknut, među ostalim, i kritikama koje su se pojavile kao reakcija na okrutnost britanske kolonijalne politike u Južnoj Africi. Pritom je doveo u vezu kritike inozemnih kritičara britanskoga kolonijalnog rata u Južnoj Africi s osudama britanskih kritičara položaja nemađarskih nacija u Ugarskoj kao da je riječ o usporedivim činjenicama, ustvrdivši da se oba pitanja ne mogu više riješiti kritikama izvana, a napose „nepromišljenom intervencijom” i „apriornim osudama” pojedinih slavnih ličnosti, eksplicitno pritom navodeći dvojicu slavnih europskih i svjetskih književnika, ruskoga grofa Lava Nikolajeviča Tolstoja i norveškoga nobelovca Bjørnstjerne Björnsona, koji su javnim očitovanjima prosvjedovali zbog britanskoga kolonijalnog rata u Južnoj Africi.⁶² Pravo prosuđivanja o

njemačko-sovjetskoga sporazuma iz Besarabije je iseljeno oko 93.000 Nijemaca. Sljedeće godine ponovno ju je zaposjela Rumunjska. Mirovnim ugovorom iz 1947. pripala je SSSR-u, pretežitim dijelom Moldavskoj SSR, a manjim Ukrajinskoj SSR. Od 1990. nalazi se u Republici Moldaviji. Vidi: „Besarabija”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 2. 6. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7254>.

⁶⁰ „The problem presented by the persistence of minor nationalities is not confined to Hungary, but affects a large part of Europe, from Ireland to Besarabia, and the measure of abused lavished by the spectator [očita aluzija na R. W. Seton-Watsona, koji je ujesen 1906. u nedjeljnom londonskom listu *Spectator* (engl. gledatelj, promatrač, motritelj) započeo pisati svoje prve članke o represiji Mađara nad nemađarskim narodima Ugarske, op. a.] of the proces of absorption, which is going on as slowly, and as surely now as in the past, is in inverse proportion to the magnitude of absorbing nation. What Russia does, and has done in impunity, would have evoked the tunders off Exeter Hall if perpetrated by a weaker country.” Knatchbull-Hugessen, *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, 300-301.

⁶¹ Knatchbull-Hugessen, *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, 300-301.

⁶² „[...] the problem presented by the existence of fragmentary nationalities can be settled by the ill-considered intervention of foreign celebrities of the magnitude of Bjornson and Tolstoi, whose a priori condemnation of British action [podcrtao a.] in South Africa [...]” Knatchbull-Hugessen, *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, Vol. II, 300. Kad je riječ o podcrtanom terminu „akcija”, svakako treba upozoriti na to da je riječ o jednom od čestih eufemizama kojim se prikriva ili pogrešno predočava ratno stanje. Kad se kolonijalni, ali općenito i svaki drugi rat u medijima maskira formulacijama „operacija uvođenja mira” ili „pacificacija”, suočeni smo s onim što komunikolozi i lingvisti nazivaju „neučtivom eufemizacijom”. Takve formulacije izravno služe političkim vlastima i obično im je zadaća sprječavanje kritike njihovih postupaka, pa čak i pokušaj njihova legitimiranja. Vidi:

političkim odlukama i vojnim pitanjima vezanim uz britansku „akciju” u Južnoj Africi Knatchbull-Hugessen je, potpuno isključivši legitimnost kritike zainteresirane javnosti, pridržao isključivo pravnicima i državnim autoritetima, koji su ujedno bili i donositelji tih odluka.⁶³ Ovdje je vrlo bitno upozoriti na činjenicu da je 1908., iste godine kad je objavljeno Knatchbull-Hugessenovo djelo *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, u Londonu objavljena i Seton-Watsonova knjiga *Racial Problems in Hungary*, koja je bila ponajprije izraz njegova kritičkoga odnosa prema represivnoj politici ugarskih političkih elita prema nemađarskim narodima Ugarske, napose Slovacima,⁶⁴ ali je ujedno bila odgovor britanskim zagovornicima hegemonije Mađara u Ugarskoj na temelju pseudoznanstvenih tvrdnji o njihovoj rasnoj superiornosti, čiji je najutjecajniji predstavnik u Velikoj Britaniji bez daljnjega bio barun Knatchbull-Hugessen.

Krešimir Bagić, „Od figure do kulture – EUFEMIZAM. Što kad bi sve postalo ONO?”, *Vijenac* (Zagreb), br. 416, 11. 2. 2010., pristup ostvaren 20. srpnja 2022., <https://www.matica.hr/vijenac/416/sto-kad-bi-sve-postalo-ono-2440/>. Primjer takve „neučtive eufemizacije” bez daljnjega je i uporaba formulacije „specijalna operacija” od strane ruskih vlasti i medija za aktualnu vojnu agresiju Ruske Federacije na Ukrajinu.

⁶³ Knatchbull-Hugessen, *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, Vol. II, 300. Inozemna kritika britanske kolonijalne uzurpacije u Južnoj Africi, kojoj se energično usprotivio Knatchbull-Hugessen, odnosila se na Burski rat (1899. – 1902.), koji su Britanci vodili protiv Bura, potomaka pretežito nizozemskih te njemačkih, belgijskih i francuskih kolonista (hugenota) koji su naselili područje Rta dobre nade, a potom i unutrašnjost Južne Afrike, u nastojanju da se domognu nalazišta dijamanta kraj rijeke Oranje i zlatnih polja u Transvaalu, te događaje koji su uslijedili nakon britanske pobjede. Dana 31. svibnja 1902. mirovnim ugovorom u Vereenigingu burske države postale su britanske kolonije s vlastitom upravom. Velikoj Britaniji kao povod za rat poslužilo je pitanje britanskih doseljenika u Transvaalu, tzv. *uitlandera*. Svjetska javnost uglavnom je sa simpatijama pratila otpor Bura, napose s obzirom na britansku uporabu koncentracijskih logora, među najranijima u suvremenoj povijesti, kao metode u ratovanju. Vidi opširnije: „Burski rat”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 16. 5. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10303>. Treba napomenuti da je barun C. M. Knatchbull-Hugessen (Chelsea, 27. 11. 1863. – na putu od Cape Towna do Londona, 15. 2. 1933.) bio direktor, a kasnije i predsjednik Konsolidiranih zlatnih polja u Južnoj Africi, dakle osoba interesno neposredno umiješana u britansko kolonijalno zaposjedanje južnoafričkih nalazišta zlata, te je, barem prema suvremenim standardima, bio u očitom sukobu interesa kad je u svojem djelu osporavao legitimnost prava javnosti na kritiku odluka i postupaka vlasti, u konkretnom slučaju britanskoga kolonijalnog osvajanja u Južnoj Africi, pridržavši ga samo „pravnicima i državnim autoritetima”.

⁶⁴ Seton-Watson naglasio je u uvodu djela *Racial Problems in Hungary* da u njemu ne namjerava detaljno obraditi sve narode Ugarske jer bi primjeren osvrt na položaj Rumunja, Hrvata i Srba u Ugarskoj i Hrvatskoj uključivao daljnje kašnjenje (tiskanja djela) od osamnaest mjeseci. Stoga je istraživanje reducirao na analizu mađarskoga šovinizma u granicama ugarske države, a pozornost usredotočio na Slovake, za koje je ustvrdio da su najpotrebitiji i lišeni pomoći i suosjećanja, a da se njihova situacija može smatrati tipičnom za sve nemađarske narode Ugarske: „The present volume does not pretend to treat off all the races in Hungary in detail. To give a really adequate account of the Roumanians, Croats and Serbs of Hungary and Croatia, would have involved a further delay of eighteen months; and the present time seems to me already more than ripe for drawing the attention of our public to the wrongs off non-Magyar races in Hungary and to the sad plight to which Magyar Chauvinism has reduced the Hungarian state. I have therefore concentrated my attention upon the Slovaks, whose situation may be regarded a typifying that of the all the non-Magyar races in Hungary, and who stand most in need and off help and sympathy.” Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, „Preface”, VIII.

Na temelju provedene analize očito je da su u problematiku odnosa Mađara prema nemađarskim narodima Translajtanije u istraživačkom smislu bili uže involvirani i pojedini britanski autori, zauzimajući i elaborirajući u svojim radovima pozicije politički sučeljenih strana, hrvatske, slovačke i rumunjske s jedne strane te ugarske s druge strane, u širem kontekstu njihova često dijametralno oprečnoga promišljanja uzroka krize u odnosima vladajućih i nevladajućih nacija u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, a napose njezine ugarske polovice. Poseban naglasak na taj aspekt problematike stavljen je jer se dio korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz srpnja 1892., koja se analizira u ovome radu, neposredno referira na Gladstonea, čiju je pak korespondenciju sa Strossmayerom objavio Seton-Watson. Stoga je trebalo istražiti sve aspekte mogućega utjecaja na oblikovanje njihova stajališta o međunacionalnim odnosima u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, napose u njezinu ugarskom dijelu (Translajtaniji), osobito s obzirom na hegemonističku politiku Mađara nad nemađarskim narodima Translajtanije, uključujući i polemike koje su se s tim u vezi vodile u Velikoj Britaniji, te s obzirom na činjenicu da se iz njih iznjedrilo više historiografskih djela i publikacija u kojima su, što je vidljivo i iz ovoga sažetog osvrta na njih, najčešće bila zastupana dijametralno oprečna stajališta.

Zaključna razmatranja o korespondenciji J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz srpnja 1892. i o njezinoj relevantnosti kao povijesnoga izvora

Nakon elaboracije najvažnijih arhivskih izvora i literature, kao širega okvira za znanstvenu kontekstualizaciju i analizu korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz srpnja 1892., u završnom poglavlju rada sažet će se zaključci i iznijeti opće ocjene o njezinoj relevantnosti, potkrijepljene valjanim argumentima. Pritom se kao krucijalan segment analize nameće potreba utvrđivanja činjenica vezanih uz sudbinu Vojnovićeva memoranduma na francuskom jeziku namijenjenog Gladstoneu, na koji se referira u svojem pismu Strossmayeru od 23. srpnja 1892., te Strossmayerova zapečaćenoga pisma Gladstoneu od 25. srpnja 1892., koje je Vojnović trebao zajedno sa svojom promemorijom proslijediti Gladstoneu.

Kako je riječ o nastavku analize iz prvoga dijela rada, ovdje će se uglavnom samo sažeti spoznaje s tim u vezi i iznijeti osnovane teze i zaključci. Pritom se kao velik problem nameće okolnost da Strossmayerov odgovor na Vojnovićevo pismo od 23. srpnja 1892.⁶⁵ uopće nije moguće dovesti u bilo kakvu uzročno-posljedičnu vezu s glavnom nakanom iz Vojnovićeva pisma. Naime, Strossmayer se u odgovoru na Vojnovićevo pismo od 23. srpnja 1892., kojemu je priložio pismo za Gladstonea, uopće ne referira na Vojnovićev memorandum, nego umjesto toga

⁶⁵ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. srpnja 1892.

iznosi niz kritičkih stajališta o Mađarima, popraćenih rasističkim i pseudoantropološkim tvrdnjama kojima im je nastojao osporiti mogućnost oblikovanja moderne građanske države, u kojoj će biti zajamčena uspostava modernih parlamentarnih institucija, i zakonodavnoga okvira koji bi jamčio ustavna i građanska prava i nemađarskim narodima Ugarske.⁶⁶ Razlog zbog kojega Strossmayer nije mogao Gladstoneu preporučiti prijedlog iz Vojnovićeva memoranduma nije uopće teško objasniti, a i prije je o tome bilo govora. Strossmayer je, naime, Hrvatsko-ugarsku nagodbu, kao državnopravni sporazum kojim su Hrvati i Mađari 1868. regulirali svoje državnopravne odnose u sklopu dualistički preustrojene Monarhije, smatrao očitim primjerom ozakonjenja neravnopravnih odnosa u reguliranju odnosa između dvaju naroda, kojim je osigurano i zajamčeno pravo jačega, a u konkretnoj političkoj praksi provedba hegemonije Mađara nad Hrvatima, pa se bez daljnega može ustvrditi da takav državnopravni akt Strossmayer, koji je ujedno bio jedan od najistaknutijih eksponenata protunagodbene politike u hrvatskim zemljama, nikad ne bi sam predložio Gladstoneu kao predložak za *Home Rule Bill*, a u skladu s tim nije mogao podržati ni Vojnovića u nakani da to učini. Prema naknadnoj Vojnovićevoj interpretaciji, njegov memorandum i Strossmayerovo zapečaćeno pismo nisu nikada stigli do Gladstonea zbog austrougarske cenzure. To, međutim, ne odgovara činjenicama. Vojnovićevu interpretaciju opovrgava činjenica da je Seton-Watson objavio fragment Strossmayerova pisma za koji se nedvojbeno, unatoč jednoj tiskarskoj pogrešci u njemačkom izdanju knjige *Southern Slav Question*, o čemu će biti više govora kasnije, može utvrditi da je fragment Strossmayerova zapečaćenoga pisma Gladstoneu od 25. srpnja 1892. O tome je li Gladstone primio i Vojnovićev memorandum nije moguće reći bilo što sa sigurnošću, no, već na temelju činjenice da je Seton-Watson objavio fragment Strossmayerova zapečaćenoga pisma Gladstoneu, koje je Vojnović uputio Gladstoneu sa svojim memorandumom, može se s velikom izvjesnošću pretpostaviti da jest. Međutim, kako mi spomenuti memorandum, ako i jest sačuvan u Gladstoneovoj ostavštini,⁶⁷ nije dostupan, to je jedino što mogu ustvrditi glede toga.

Iz Vojnovićeve naknadne interpretacije cijeloga događaja, više od četiri desetljeća kasnije, nameće se zaključak da je on ustvari, ne vodeći previše računa o činjenicama, čak ni onima iz svoje korespondencije sa Strossmayerom iz srpnja 1892., htio staviti u prvi plan sebe i svoju ulogu u tadašnjim političkim nastojanjima velikoga engleskog državnika, pri čemu mu je Strossmayerov autoritet poslužio kao nužan preduvjet za davanje relevantnosti njegovoj inicijativi kod Gladstonea. U članku u splitskom *Novom dobu*, u kojemu je 1934. objavio svoja pisma bisku-

⁶⁶ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.

⁶⁷ S tim u vezi trebalo bi istražiti Gladstoneovu korespondenciju, pohranjenu u Lambeth Palace Library u Londonu. Vidi: „Gladstone, William Ewart (1809-1898), statesman”, pristup ostvaren 10. 6. 2022., <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/N13628474>.

pu Strossmayeru, Vojnović je prije davanja relevantnih informacija o razlozima svojega obraćanja Gladstoneu ukazao na bitnost svojih kontakata sa Strossmayerom, što se s jedne strane može promatrati u sklopu njegova prilično narcisoidnoga karaktera, ali s druge strane i kao pragmatični pokušaj da upozoravanjem na važnost svojih mladenačkih kontakata sa Strossmayerom i isticanjem visokoga Strossmayerova mišljenja o njemu i njegovim kvalitetama osnaži svoj politički status u zrelim i poznim godinama života, za koji je bio uvjeren da ne odgovara njegovim stvarnim političkim zaslugama.⁶⁸ Naime, Vojnović je u uvodnom osvrtu na svoju korespondenciju s biskupom Strossmayerom ustvrdio da je Strossmayer, koji je bio posebice povezan s njegovim ocem Kostom Vojnovićem, ali i cijelom njegovom obitelji, u njemu prepoznao veliki intelektualni potencijal, ali i darovitost za politiku i diplomaciju, te da je u njega polagao velike nade, što ni u kojem slučaju nije bilo bez osnova. No, te su se Strossmayerove nade, s obzirom na vrlo rano očitovanje srbokatoličke političke orijentacije kod L. Vojnovića, o čemu je bilo govora, ubrzo posvema izjalovile. O svojim je mladenačkim odnosima sa Strossmayerom Vojnović u *Novom dobu*, zacijelo pretjerujući, ali ne i sasvim zaobilazeći istinu, ustvrdio sljedeće: „Od sve Kostove djece biskup je najviše volio mene. Ja sam par puta bio sâm od moje porodice njegov gost u Djakovu. Prisustvovao sam sâm, sa svojim roditeljima posvećenju djakovačke katedrale [1. listopada 1882., op. a.]. Biskup je samnom razgovarao kao sa sebi ravnim mladim čovjekom. On me možda jedini razumijevao u doba moga sazrijevanja. Polagao je velike nade u mene, u kratko, vanredno me volio. Ova četiri pisma velikoga biskupa, na mene upućena, svjedoče u istinitost ovih mojih riječi.”⁶⁹ Iz nastavka Vojnovićeva članka doznajemo da je on na ideju da se obrati Gladstoneu došao samoinicijativno, za vrijeme svojega službovanja u Trstu, te da je na to bio potaknut Gladstoneovim zauzimanjem za donošenje zakona o političkoj autonomiji (samoupravi) Irske (*Home Rule Bill*) u Donjem domu britanskoga parlamenta. Pritom ga je na tu inicijativu napose navela činjenica da je Gladstone u jednom svojem govoru istaknuo kako bi kao predložak za formuliranje zakona o irskoj samoupravi mogla poslužiti Austro-ugarska nagodba iz 1867. S tim u vezi Vojnović je u *Novom dobu* ustvrdio da to ne bi bio odgovarajući predložak jer je Austro-ugarska nagodba sporazum između ravnopravnih, po svojoj političkoj ulozi podjednako moćnih političkih čimbenika, dok se, kad je riječ o Irskoj i Velikoj Britaniji, ne radi o politički i pregovarački podjednako snažnim stranama, nego je jedna od njih – Irska – znatno slabija. Stoga je, prema Vojnovićevu stajalištu, kao predložak za *Home Rule Bill* mogla poslužiti Hrvatsko-ugarska, a ne Austro-ugarska nagodba. No, s obzirom na to da se kao mladi odvjetnički vježbenik, bez ikakve međunarodne prepoznatljivosti i javnoga ugleda, nije mogao osobno obratiti Gladstoneu, odlučio je zamoliti Strossmayera – koji je korespon-

⁶⁸ Vidi o tome opširnije: Grijak, Ćosić, *Figure politike*, 91-100.

⁶⁹ Lujo Vojnović, „Četiri Strossmayerova pisma”, *Novo doba* (Split), 31. 3. 1934., 9.

dirajući s Gladstoneom od sredine 1870-ih pa sve do početka 1890-ih, napose u povodu Velike istočne krize (1875. – 1878.), s njim razvio i srdačno prijateljstvo – da preporuča Gladstoneu njegov memorandum. Vojnović nadalje navodi da memorandum nije nikad bio uručen Gladstoneu jer ga je zaplijenila austrougarska cenzura, kao ni njemu priloženo Strossmayerovo zapečaćeno pismo, o čemu je već bilo govora, kao i o tome da je taj navod netočan. S tim u vezi svakako treba upozoriti na činjenicu da je Vojnović u pismu Strossmayeru od 23. srpnja 1892. naveo da će svoj memorandum i popratno Strossmayerovo zapečaćeno pismo uputiti Gladstoneu iz Pariza,⁷⁰ zasigurno upravo da austrougarski organi cenzure ne bi došli do njih, pa je ovaj podatak koji iznosi u *Novom dobu* 1934., o zapljeni Strossmayerova zapečaćenoga pisma i njegova memoranduma Gladstoneu 1892. od strane austrougarske cenzure, u svojoj osnovi krajnje nevjerodostojan jer ne korespondira s navodom iz njegova pisma Strossmayeru od 23. srpnja 1892. Vojnovićev podatak iz *Novoga doba*, da je poslao ta pisma s austrougarskoga državnog teritorija, čak je upravo nevjerojatan s obzirom na činjenicu da u istom članku izričito kaže da je nakon osude austrougarskih aspiracija za Bosnom i Hercegovinom 1878. Gladstone postao politički omražena osoba u Austro-Ugarskoj Monarhiji te je stoga promptno postupanje austrougarske cenzure u slučaju bilo kakva upućivanja pošiljke Gladstoneu s područja Monarhije bilo i više nego izvjesno. Međutim, podatak koji je u članku u *Novom dobu* 1934. Vojnović također naveo, da je Gladstone u Austro-ugarskoj nagodbi tražio predložak za *Home Rule Bill* u vrijeme rasprava o zakonu o irskoj samoupravi u britanskom parlamentu, nedvojbeno odgovara činjenicama.⁷¹ Za to nalazimo potvrdu i

⁷⁰ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. srpnja 1892.

⁷¹ Premda pojedine tvrdnje iz Vojnovićeva prisjećanja na korespondenciju sa Strossmayerom iznijete u *Novom dobu*, napose kad je riječ o pismima iz 1892., nisu vjerodostojne, sam članak ipak ima historiografsku vrijednost, a ujedno objašnjava okolnosti Vojnovićeve inicijative kod Strossmayera. Ovdje će se citirati fragment koji to posvjedočuje: „Od godine 1888. do 1892. bio sam u Trstu, kao prislušnik [sudski vježbenik, pripravnik, op. a.] kod tamošnjega pokrajinskog suda pak potom kao advokatski koncipijent [vježbenik, op. a.]. Mimo svoga običnog posla intenzivno sam se bavio politikom i književnošću. [...] Ja sam se spremao za aktivni politički život, što mi je docnije slučajnost odrekla. [...] Spremao sam se, revnosno proučavajući suvremeni engleski parlamentarni život. Bio sam se oduševio za velikoga Gladstone-a koji je baš onih godina vodio u donjemu domu engleskoga parlamenta divnu borbu za autonomiju Irske (*Home – Rule bill*). (Vojnović se na to prvi put referirao u svome dnevniku 1886. Grijak, Ćosić, Figure politike, 35., op. a.) Ljutio sam se na Josipa Chamberlaina koji je velikoga starca (*the grand old man*) ostavio na cjedilu, svaki sam dan čitao izvještaje sjednica jedne i druge kuće engleskog parlamenta. Liberalni veliki list *Daily News* bio je moja stalna svakodnevna lektira (od 17-e godine bio sam se upoznao s engleskim jezikom). Jednoga dana, šetajući uz trččansku obalu, sinu mi smjela misao, da pišem Gladstone-u! Ne da mu pišem štomu-drago, nego da ga izvijestim o odnosima između Ugarske i Hrvatske, o nagodbi god. 1868. koja bi mu pomogla pri sastavljanju projekta englesko irske nagodbe. Gladstone se u jednom svom govoru bio pozvao na Austro-ugarsku nagodbu, pak mi se učinilo da je veliki državnik netačno upućen, jer je nagodba izmegju Austrije i Ugarske bila sklopljena izmegju dva ravnopravna faktora, svakako izmegju dva faktora jednake jačine, dok je ugarsko-hrvatska nagodba bila bliža poravnanju izmegju jedne moćne i jedne slabije političke jedinice, kao što bi bio sporazum izmegju jake Engleske i slabe Irske. Napisah, dakle francuski, opširan memorandum u tom smislu, ali sada tek nastade veliko pitanje! Kako ću ja, nepoznati čovječuljak,

u djelima kompetentnih znanstvenika koji su se bavili tim pitanjem, među kojima napose treba istaknuti uglednoga mađarskog povjesničara Lászla Pétera, koji je, emigriravši nakon ruskoga gušenja mađarske revolucije 1956., bio profesor ustavne povijesti Ugarske na glasovitoj School of Slavonic and East European Studies Sveučilišta u Londonu (1963. – 1994.). Glede državnopravnoga statusa Habsburške Monarhije nakon njezina preustroja u Austro-Ugarsku Monarhiju 1867., L. Péter upozorio je na ključnu dilemu ustavnopravnih stručnjaka u raspravama o tom pitanju, naime je li Austro-ugarskom nagodbom stvoren dualizam dviju zakonito priznatih neovisnih država, Austrijskoga Carstva i Ugarskoga Kraljevstva, ili je njome uspostavljena i svojevrсна „superdržava”, koja je po svojim ingerencijama bila iznad obiju svojih polovica. Interes se pritom fokusirao napose na izvor suvereniteta novouspostavljene države.⁷² Pritom su, ustvrdio je L. Péter, strani promatrači imali drugačije poglede na Austro-ugarsku nagodbu od političkih aktera koji su se nalazili unutar Monarhije, a ponekad su unosili i nove pojmove u raspravu. Među njima je posebice apostrofirao Gladstonea, upozorivši na to da je on argumentirao svoja stajališta o zakonu o irskoj samoupravi u Parlamentu 1886. referirajući se na modalitete reguliranja državnopravnih odnosa između Austrije i Ugarske iz 1867. te Norveške i Švedske iz 1814., tražeći u njima ustavnopravnu podlogu za *Home Rule Bill*. Nadalje, L. Péter istaknuo je da su drugi istraživači te problematike smatrali da Austro-ugarska nagodba ne pruža tako široku osnovu za autonomiju kakvu je predviđao *Home Rule Bill*, ili pak da pruža nešto šire od toga.⁷³ Kad je riječ o državnopravnim odnosima između

izraditi da Gladstone s pažnjom pročita moj memorandum, a da ga ne baci u koš! Ko će mi pomoći? Ko? Tá naš biskup! Te ja smjesta u Djakovo pismo: Preuzvišeni, tako i tako, pomozite mi za ovu važnu stvar, pošaljite mi, molim Vas, pismo za Gladstone-a. Ne progje ni osam dana, moj dragi Biskup, oduševljen ovom mojom zamisli [sic, op. a.], poslao mi je krasno pismo za Gladstone-a, preporučujući me i moleći ga da odvrti svoju visoku pažnju na memorandum jednoga mladog čovjeka, sina svoga velikog prijatelja. Ja poslah Gladstone-u svoje i biskupovo pismo. Ali ni biskupu ni meni ne stigne nikakav odgovor. Mi smo mišljenja da je pismo zadržala i uništila austrijska pošta i tako da nije nikad stiglo do ruku velikog državnika. Jer da je stiglo Gladstone bi sigurno bio Biskupu odgovorio. Zna se da je Gladstoneovo ime bilo do ludila omraženo u Austriji, zbog onoga glasovitog: *Hands off!* (ruke k sebi), što je Gladstone bio doviknuo Austriji povodom Bosansko Hercegovačke okupacije. Strossmayerovo pismo, kojim mi je upućivao pismo za Gladstone-a, glasi ovako: [...] [vidi: HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnović, [s. 1.], 25. srpnja 1892.]” Vojnović, „Četiri Strossmayerova pisma”, 9. Joseph Chamberlain, na kojega se Vojnović kritički osvrnuo, pripadao je krugu liberalnih unionista koji su se, premda su prije podupirali Gladstoneovu liberalnu zakonodavnu inicijativu, kao zagovaratelji imperijalnoga jedinstva usprotivili 1886. i 1893. Gladstoneovu prijedlogu *Home Rule Billa* i sljedećih gotovo dvadeset godina bili glavna potpora glede toga konzervativcima (torijevcima) u britanskom parlamentu. Vidi: Marjie Bloy, „Joseph Chamberlain, 1836-1914”, pristup ostvaren 30. 4. 2022., <https://liberalhistory.org.uk/history/chamberlain-joseph/>.

⁷² László Péter, „The Dualistic Character of the 1867 Hungarian Settlement”, u: *Hungary's Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*, Ed. Miklós Lojkó, Central and Eastern Europe: Regional Perspectives in Global Context, Vol. 1 (Leiden: Brill, 2012), 217-218.

⁷³ „Foreign observers held views a diverse as those found inside the Monarchy and occasionally outsiders injected new terms into debate. Gladstone argued the case of Irish Home Rule in the British

Norveške i Švedske, koje je Gladstone također uzeo kao moguću podlogu za *Home Rule Bill*, treba napomenuti da je Kielskim mirom iz 1814. Danska ustupila Norvešku Švedskoj (zbog sudjelovanja na francuskoj strani u napoleonskim ratovima, da bi izbjegla okupaciju Jylland (Jutlanda) te da su iste godine norveški predstavnici na skupštini u Eidsvollu proglasili Norvešku neovisnom ustavnim monarhijom. Ugovorom u Mossu 1814. razriješana su prijeporna pitanja sa Švedskom te je priznata neovisnost Norveške, koja je sa Švedskom ostala u personalnoj uniji sve do 1905., kad je norveški parlament raskinuo uniju s obrazloženjem da je švedski kralj, nakon što je stavio veto na norveški zakon o konzularnoj službi, odbijanjem imenovanja nove norveške vlade odbacio svoju ulogu norveškoga kralja.⁷⁴ Ovdje, međutim, nije moguće, čak ni u najkraćim naznakama, komparativno analizirati ustavne odredbe državnopravnih sporazuma između Austrije i Ugarske 1867. i Norveške i Švedske iz 1814., premda je to nedvojbeno bilo iznimno važno za Gladstonea kad je spomenute sporazume uzeo kao predložak za formuliranje nacrtu *Home Rule Billa*, poglavito zbog opsegovnih okvira rada, ali i zato što detaljnija elaboracija ove teme spada u užu domenu istraživanja pravnih povjesničara, poglavito stručnjaka za ustavno pravo.

Na kraju analize dvaju historiografski iznimno relevantnih pisama iz korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović, Vojnovićeva pisma Strossmayeru od 23. srpnja 1892. i Strossmayerova odgovora na to pismo od 25. srpnja 1892., koja su istraživačka okosnica ovoga rada, treba upozoriti na to da se iz posljednje rečenice Strossmayerova odgovora Vojnoviću može izvesti ne samo zaključak da Strossmayer nije podržao Vojnovićev memorandum namijenjen Gladstoneu, u kojemu se Hrvatsko-ugarska nagodba predlaže kao predložak za *Home Rule Bill*, što je inače Vojnović tvrdio u *Novom dobu*, nego i zaključak iz kojega ga konkretnog razloga Strossmayer nije mogao podržati. Naime, Strossmayer je jedini izlaz za emancipaciju nemađarskih naroda u sklopu ugarske polovice Monarhije, kao i općenito za održanje Austro-Ugarske Monarhije, vidio u ukidanju dualističkoga uređenja i njezinu temeljitom državnopravnom preustroju na federalnom principu. Gladstoneu su Strossmayerova stajališta o federalističkom preustroju Austro-Ugarske Monarhije, uz koja je Strossmayer pristajao još od razdoblja austroslavističkih koncepcija preustroja Habsburške Monarhije 1848.,⁷⁵ bila pozna-

Parliament in 1886 by reference to the relationship of Norway to Sweden and in Hungary to the empire. Other observers however, thought either that the Hungarian Settlement had not provided as wide an autonomy as was meant by 'Home Rule' or that it had provided something wider than that." Péter, „The Dualistic Character of the 1867 Hungarian Settlement”, 218.

⁷⁴ Vidi: H. Arnold Barton, *Sweden and Visions of Norway: Politics and Culture, 1814-1905* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 2003).

⁷⁵ Austroslavizam kao politička koncepcija nastaje sredinom 19. stoljeća. Njegova središta bili su Prag i Zagreb, a glavni zagovornici Česi (Leo von Thun und Hohenstein, František Palacký i Karel Havlíček Borovský), Slovaci (Ján Kollár i Pavel Jozef Šafárik) i Hrvati, napose Ognjeslav Utješinović Ostrožinski, koji je u *Slavenskom jugu* (27. 10. – 5. 11. 1848.) objavio nacrt za federalizaciju Monarhije

ta još od sredine 1870-ih, kad je započeo korespondirati sa Strossmayerom, no kao britanski državnik nije ih mogao podržati s obzirom na to da su proturječila osnovnim postulatima britanske istočne politike, prema kojima je upravo dualistički ustrojena Austro-Ugarska Monarhija bila barijera dvama ekspanzionizmima – njemačkom i ruskom – te kao takva jamstvo britanskih interesa za održanje europske ravnoteže koja neće ugroziti status Velike Britanije kao europske i kolonijalne velesile. Strossmayer stoga Vojnoviću, uzimajući u obzir da Gladstone vrlo dobro poznaje njegova stajališta glede federalističkoga preustroja kao jedinoga ispravnog modela državopravne rekonstrukcije Monarhije, u posljednjoj rečenici svojega pisma od 25. srpnja 1892. sasvim jasno daje do znanja zašto u svojem pismu velikom engleskom državniku, kojemu će njegov stav biti „lako dokučiv”, ne može podržati prijedlog iz njegova memoranduma da Hrvatsko-ugarsku nagodbu uzme kao predložak za zakon o irskoj samoupravi. Pritom svakako treba upozoriti na ironiju sadržanu u Strossmayerovoj tvrdnji da Gladstone, kao političar koji se zauzima za donošenje zakona o irskoj samoupravi, dobro zna (ono što bi i Vojnoviću trebalo biti sasvim jasno) da nije dualistički model preustroja, nego federalizam, ključ uspostave ravnopravnih odnosa slavenskih naroda s dvjema vladajućim nacijama Austro-Ugarske Monarhije, a samim time i jamstvo ravnopravnoga položaja nemađarskih naroda u sklopu ugarske polovice Monarhije. Na tragu takva promišljanja, Strossmayer u posljednjoj rečenici svojega pisma sugerira Vojnoviću da austrougarski dualistički model nikako ne može biti predložak za ravnopravno reguliranje odnosa između dva naroda, a samim time ni preporuka za rješenje irskoga pitanja u sklopu Velike Britanije: „Svi narodi, slovački, rumunjski, hrvatski ostadoše bez ikakvoga prava; ostaju na narodnu smrt i propast osudjeni; do nekoga prava samo tada dospjeti mogu, ako

Osnova za savezno preporodjenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne naravnostvene jednakosti, a podržavao ga je i biskup Strossmayer. Objava oktobra 1849. i raspuštanje parlamenta značili su krah planova o federalističkom preustroju Habsburške Monarhije. Poslije obnove ustavnosti 1860. Narodna stranka nadala se federalizaciji Monarhije, ali su se njezine nade s tim u vezi izjalovile uspostavom nagodbenoga sustava Austro-ugarskom nagodbom 1867. Nakon neuspjeha federalističkoga plana ministra predsjednika Karla Hohenwarta 1871., svjesna da će dualizam opstati, Narodna stranka postupno mijenja politiku, pa od 1870-ih austroslavizam gubi na značenju. U hrvatskoj će se politici austroslavističke ideje opet aktualizirati sa Stjepanom Radićem, koji se u raspravi *Slovenská politika v Habsburškej Monarchii* (Prag, 1902., hrvatski prijevod: *Slavenska politika u Habsburškoj monarhiji*, Hrvatska misao, 1905.-1906.) zalagao za „Podunavsku federaciju država i naroda”, koja bi se sastojala od pet državnih cjelina (češke, galicijske, ugarske, hrvatske i njemačke). Vidi: „Austroslavizam”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 24. 5. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4695>. Strossmayerovo shvaćanje federalizma bilo je vrlo kompleksno, a posebice treba uzeti u obzir da se u njegove koncepcije federalnoga preustroja Monarhije uklapala i ona o južnoslavenskoj federalnoj jedinici sa Zagrebom kao političkim, upravnim i kulturnim središtem, koja bi obuhvatila i balkanska južnoslavenska područja, a bila bi poseban dio federalno preustrojene Monarhije. U svojim *Razgovorima s biskupom Strossmayerom* Isidor Kršnjavi zabilježio je da je Strossmayer imao veličanstven program za habsburšku dinastiju, da zavlada balkanskom federacijom, odnosno unutar svojih granica politički ujedini sve južnoslavenske narode. Vidi: Grijak, „Uspomene i razgovori”, 109.

se svoga narodnoga i moralnoga bića magjarizmu za ljubav odreknu. To je ključ svima našima nevoljama kojima samo pravi federalizam pomoći može, što će lahko dokučiti muž [W. E. Gladstone, op. a.] koji Irce oslobadja [podcrtao a].⁷⁶ Međutim, u vezi s citiranim navodom iz Strossmayerova pisma treba podsjetiti na to da je Gladstone 1886. zaista razmatrao Austro-ugarsku nagodbu kao predložak za *Home Rule Bill*. Stoga i Strossmayerovu konstataciju iz pisma Vojnoviću od 25. srpnja 1892. da će Gladstone lako dokučiti da je federalistički model onaj koji treba primijeniti prilikom utvrđivanja zakonodavnoga okvira za reguliranje autonomije (samouprave) Irske u sklopu Velike Britanije treba uzeti u obzir s velikom rezervom. Držim da je upravo činjenica da je Gladstone ozbiljno uzimao u obzir Austro-ugarsku nagodbu kao mogući predložak za *Home Rule Bill*, uz to što je u vrijeme primitka Strossmayerova pisma upravo bio osvojio svoj četvrti i posljednji premijerski mandat (1892. – 1894.), pa se i u svojoj prepisci morao striktno rukovoditi unutarnjim i vanjskopoličkim britanskim interesima, razlog zbog kojega on, unatoč dugogodišnjem prijateljstvu s biskupom i velikom poštovanju koje je bez daljnega gajio prema njemu, nije Strossmayeru odgovorio na njegovo zapečaćeno pismo od 25. srpnja 1892. Naime, ono je u osnovi, uz pripisivanje Mađarima despotizma, šovinizma i tiranije u kreiranju oblika vladavine i tvorbi političkih institucija, bilo oštra kritika mađarske hegemonije nad nemađarskim narodima Ugarske, koja se aktualno provodila u zakonitom okviru dualističkoga sustava, pa bi bilo kakva Gladstoneova podrška Strossmayeru s tim u vezi *eo ipso* značila zauzimanje iste kritičke pozicije, a to je, kako je naznačeno, proturječilo osnovama britanske vanjske politike, u kojima je dualistički ustrojena Austro-Ugarska Monarhija imala važnu ulogu osiguranja europske ravnoteže i britanskih interesa kao kolonijalne velesile. U takvim se okolnostima Gladstone nije mogao sa Strossmayerom upuštati u onako otvorenu političku prepisku kao što je to činio od 1876. do 1882., kad je bio u opoziciji, premda je i tada, ne mogavši potpuno zanemariti osnovne postulate britanske vanjske politike, zauzeo u osnovi kontradiktorno stajalište podržavši Strossmayerov stav o potrebi snažnijega uključivanja Ruskoga Carstva u rješavanje istočnoga pitanja, ali se ujedno pribojavajući prepuštanja Balkana ruskoj sferi utjecaja. Time se, međutim, bez daljnega našao u opoziciji glede aktualne filoturske i proturuskopolitičke Disraelijeve⁷⁷ vlade tijekom Velike istočne krize 1875. – 1878. S tim u vezi treba također

⁷⁶ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.

⁷⁷ Benjamin Disraeli, lord od Baeconsfielda (London, 21. 12. 1804. – London, 19. 4. 1881.), bio je potomak sefardske židovske obitelji koja se iz Ferrare u Italiji 1748. preselila u London. Njegov otac Isac proveo je konverziju djece na kršćansku vjeru. Disraeli u politički život ulazi 1835. kao kandidat konzervativaca (torijevaca) iz Tauntona. Godine 1837. izabran je u britanski Parlament kao konzervativni predstavnik Maidstonea u Kentu, 1852. postao je ministar financija u vladi lorda Derbyja, a 1874. uspio je dovesti konzervativce na vlast suprotstavljajući se vještom retorikom Gladstoneu i liberalima, koje je optuživao za narušavanje ugleda Monarhije, Doma lordova i Crkve. U provedbi britanske imperijalne politike uspio je otkupljivanjem potrebnoga dijela dionica osigurati kontrolu nad Sueskim kanalom, što će poslije dovesti do sukoba s Egiptom i vojne okupacije. Početkom 1876.

upozoriti na to da je kod Gladstonea postojao veliki raskorak između stajališta o britanskoj vanjskoj politici koja je zastupao u pismima Strossmayeru tijekom svojega oporbenog djelovanja i onih koja je provodio kad je ponovno zadobio vlast.⁷⁸

U zaključnom dijelu analize dvaju neprijeporno historiografski iznimno relevantnih pisama iz korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović, Vojnovićeva pisma od 23. srpnja 1892. i Strossmayerova odgovora na to pismo od 25. srpnja 1892., treba pokušati utvrditi je li Gladstone uopće imao spoznaje o Vojnovićevu memorandumu o kojemu Vojnović govori u pismu od 23. srpnja 1892., dok je za Strossmayerovo zapečaćeno pismo, koje je naknadno objavio Seton-Watson, već utvrđeno da je Gladstone svakako imao uvid u njega. Naime, Seton-Watson uvrstio je u dodatak svojega djela *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (1911.), uza sva ostala cjelovito transkribirana Strossmayerova pisma Gladstoneu, i fragment pisma za koji se sa sigurnošću može ustvrditi da je dio Strossmayerova zapečaćenoga pisma Gladstoneu od 25. srpnja 1892. jer se u njemu, uz to što objavljeni fragment pisma ima identičan nadnevak (25. srpnja 1892.) kao i Strossmayerov odgovor na Vojnovićevo pismo od 23. srpnja 1892., ponavljaju, doduše ne u identičnim formulacijama, ali po smislu istovjetne, najbitnije tvrdnje iz Strossmayerova pisma Vojnoviću o Mađarima i njihovoj hegemonijskoj i šovinističkoj politici prema nemađarskim nacijama Translajtanije, no bez dijelova koji uključuju rasističke navode o azijatskom porijeklu Mađara, iz kojih je Strossmayer izvodio pseudoantropološke tvrdnje o njihovoj nesposobnosti da participiraju u modernom političkom razvoju Zapada. Za spomenute tvrdnje može se s velikom izvjesnošću pretpostaviti da su također bile sadržane u pismu, no da ih je Seton-Watson hotimice izostavio, ne želeći ničim kompromitirati Strossmayerov lik i djelo nedugo nakon njegove smrti (1905.), pragmatično pritom navodeći da je u dodatak svoje knjige uvrstio samo najvažniji dio

osigurao je prihvaćanje zakona kojim je kraljica Viktorija proglašena caricom Indije. Zbog njegovih diplomatskih zasluga podijeljen mu je naslov lorda od Beaconsfielda. Tijekom sukoba između Rusije i Osmanskoga Carstva, prijeteći vojnom intervencijom, zaštitio je moreuze – Bospor i Dardanele – od ruskoga osvajanja. Na Berlinskom kongresu (1878.), u zajednici s njemačkim kancelarom Ottom von Bismarckom, uspio je poništiti odredbe Sanstefanskoga mirovnog ugovora i osigurati Austro-Ugarskoj Monarhiji mandat za zauzeće Bosne i Hercegovine. Njegova nastojanja da Velika Britanija od Osmanskoga Carstva dobije Cipar također su polučila rezultat. Istaknuo se i kao književnik, napose romanom *Vivian Grey* (London: Henry Colburn, New Burlington Street, 1826), prvotno objavljenog anonimno, u kojemu je prikazao sazrijevanje i naobrazbu istoimenoga mladića te njegovu kasniju potragu za političkom moći u strogoj i restriktivnoj kulturi britanskoga visokog društva. Vidi: „Benjamin Disraeli”, u: *Encyclopaedia Judaica*, sv. V (Berlin; Leipzig: Verlag Eschkol A. G., 1930), 1156-1158.

⁷⁸ „Unable to entirely neglect the main postulates of Britain’s Eastern policy, Gladstone adopted contradictory positions, fearing to negative repercussions that would ensue from wholly relinquishing the Balkan to the Russian sphere of influence. Furthermore, there is a considerable gap between Gladstone’s views of British imperial policy which he expressed in the letters to Strossmayer during his time in opposition and the actions he took when he once more took control of government.” Grijak, „Croatian-British views of the Eastern Question”, 64-65.

pisma. Glede Vojnovićeva memoranduma Gladstoneu može se pak ustvrditi da, ako i jest sačuvan, nije dostupan za analizu te bi činjenično stanje s tim u vezi trebalo utvrditi temeljitom analizom Gladstoneove korespondencije i druge pisane ostavštine u arhivskim institucijama u Londonu. Seton-Watson dijelio je Strossmayerovo stajalište o tome da se južnoslavensko pitanje u Monarhiji može riješiti isključivo u sklopu njezina federalističkoga preustroja, a Mađare je, podjednako kao i Strossmayer, smatrao glavnom zaprekom u postizanju toga cilja. U djelu *Racial Problems in Hungary* iznio je niz prigovora glede šovinističkoga odnosa Mađara prema nemađarskim narodima Ugarske, koji su po svojem bitnom smislu identični onima koje je Strossmayer iznio u svojem pismu Vojnoviću 25. srpnja 1892. No, Seton-Watson svoja stajališta o Mađarima nije iznosio u tako radikalnoj formi kao Strossmayer, a posebice je nastojao izbjegavati rasistički narativ, što se može pripisati i tradiciji anglosaske diplomatske tradicije, čija je glavna odlika suzdržanost.⁷⁹ Najžešću kritiku politike Mađara prema Hrvatima Seton-Watson iznio je u povodu uvođenja Cuvajeva komesarijata 1912.,⁸⁰ koji je

⁷⁹ Treba ipak, znanstvene korektnosti i objektivnosti radi, reći da ni Seton-Watson nije uvijek uspio biti suzdržan u tom pogledu. Naime, tijekom Drugoga balkanskog rata (30. 6. – 10. 8. 1913.), kad se već definitivno negativno opredijelio prema mogućnosti održanja Austro-Ugarske Monarhije i zauzeo za oblikovanje jugoslavenske države s Kraljevinom Srbijom kao središtem ujedinjenja, izrazio je propagandistički, a dijelom i rasistički, pristupio veličanju Srba, glorificirajući „vrline srpskoga mentaliteta i karaktera”, a nasuprot njima istaknuo Bugare, koje je opisao kao svoje glave, tvrdo glave, manje maštovite i manje sposobne za shvaćanje situacije i prihvaćanje novih ideja uslijed nesposobnosti za kritičko promišljanje i napuštanje ideja koje su jednom prihvatili, čime im je ustvari pripisao intelektualnu ograničenost. S tim u vezi posebice je problematičan njegov zaključak da je glavni uzrok sukobljavanja među „dvama balkanskim susjedima” spomenuta „razlika u psihologiji” jer je njime zapravo kompromitirao svoj raniji, znanstveno vrlo objektivan i izoštren analitički pristup u interpretaciji kulturoloških i političkih sučeljavanja na Balkanu, a kod zapadnoga čitatelja, neupućenog u balkanske prilike, stvarao okvir za razumijevanje politike Srbije u balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu te općenito za srpske političke ciljeve na Balkanu: „Let me try to sum up very sketchily and imperfectly the Serb character. The Serb is gay, genial, open, hospitable, very friendly to strangers, talkative, not to say garrulous [...]. Certainly no greater contrast could be imagined than that between him and his Bulgarian neighbour, so persevering and so obstinate, so reserved and suspicious, far less imaginative and slower to grasp a situation, but never renouncing an idea which has once entered his head. It is this fundamental difference of psychology which is the real inner cause of that regrettable quarell between the two Balkan neighbours [podcrtao a.]” Robert William Seton-Watson, *The Spirit of the Serb* (London: Nisbet & Co., 1915), 16-17. Usp. Grijak, Čosić, *Figure politike*, 258-259.

⁸⁰ Slavko pl. Cuvaj (Bjelovar, 26. 2. 1851. – Beč, 31. 1. 1931.), stariji brat Antuna pl. Cuvaja (Bjelovar, 5. 6. 1854. – Zagreb, 7. 6. 1927.), hrvatskoga pedagoga, autora antologijskoga djela *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 1-5 (Zagreb, 1907.-1912.; II. ispravljeno i dopunjeno izd., 1-11, Zagreb 1910.-1913.). Kad je poluustavni režim bana Nikole Tomašića postao neodrživ, 19. siječnja 1912. imenovan je banom. Odmah potom netom izabrani hrvatski Sabor bio je raspušten. Iako je Cuvaj raspisao izbore za hrvatski Sabor, nije ih namjeravao provesti. Politički progon kojim je obilježen početak njegova banovanja doveo je do privremenoga povezivanja oporbenih snaga (Hrvatsko-srpske koalicije i ujedinjene Stranke prava, koja je obuhvaćala sve pravaške struje u hrvatskim zemljama i Bosni i Hercegovini), što je imalo za posljedicu izbijanje velikih demonstracija u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Mostaru, Sarajevu i drugdje. Ugarska vlada (ministar predsjednik 1910. – 1912. D. Kluen-Héderváry, ranije hrvatski ban 1883. – 1903.) odlučila se za pacifikaciju

osudio knez Schwarzenberg u svojem govoru u sklopu austrijske delegacije.⁸¹ Taj govor bio je na neki način i rezime porazne bilance mađarske hegemonističke politike prema Hrvatima nakon 1868., za koju je Seton-Watson, prenoseći i komentirajući dijelove izlaganja kneza Schwarzenberga, ustvrdio da je podjednako štetna i za same Mađare s obzirom na moguće vrlo teške posljedice takve politike upravo za mađarski narod i Ugarsku kao državu: „Ne može biti da tako mali narod kao što su Mađari može nekažnjeno gaziti svako pravo, a ovo što su danas učinili u Hrvatskoj, nešto je što će im se u budućnosti gorko osvetiti [podcrtao a.]. I želim biti jasniji od njegove visosti princa Schwarzenberga. Ako se prema ugarskom ustavnom pravu i mišljenju ugarskih državnika može imenovati kraljevski povjerenik u svrhu nasilne šovinističke mađarizacije, u svrhu gospodarskoga izrabljivanja, a Ustav se može pogaziti, ako se građanske slobode mogu potpuno ukinuti, pa što će onda reći u Ugarskoj kad se u interesu dinastije, Monarhije, zatraži kraljevski povjerenik za Ugarsku, da zaštiti naše vitalne interese, a ne u svrhu slamanja ijednoga naroda u njegovim najsvetijim osjećajima, kao što je to slučaj u Hrvatskoj, nego kako bi se stalo na kraj djelima vladajuće klike, dalo časnu slobodu svim narodima i klasama, uključujući i mađarski, jednom riječju stalo na kraj okolnostima koje su učinile Mađare omraženima u cijelom civiliziranom svijetu.”⁸²

U dodatku svojega djela *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, koje se u ovom radu analizira u engleskom izvorniku i njemačkom prijevodu iz 1913., uz ukupno šesnaest cjelovito uvrštenih pisama iz korespondencije Stro-

Banske Hrvatske suspendiranjem ustavnoga stanja, a 31. ožujka 1912. kraljevskim reskriptom Cuvaj je imenovan kraljevskim komesarom. Uvođenje otvorenoga apsolutizma nije, međutim, dovelo do smirivanja političkih napetosti, a odraz snažnoga proturežimskog raspoloženja bila su i dva pokušaja atentata na Cuvaja (Luka Jukić i Ivan Planinščak) 1912. godine. Zbog poraznoga ishoda njegove politike krajem 1912. Cuvaj je poslan na dopust, a sredinom 1913. opozvan je s dužnosti. Vidi: Mirjana Gross, „Cuvaj, Slavko”, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2 (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1989), 759-760.

⁸¹ Austro-ugarskom nagodbom predviđena je središnja vlada za zajedničke poslove – vojsku, vanjske poslove, vanjsku trgovinu i zajedničke financije (u čiju domenu 26. veljače 1879. ulazi i uprava Bosnom i Hercegovinom). Nije postojao zajednički parlament, nego tzv. delegacije dvaju državnih parlamenata sastavljene od po šezdeset zastupnika (čl. 29. Austro-ugarske nagodbe). Vidi: Ladislav Heka, „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe. U povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017), br. 2: 861.

⁸² Seton-Watson, *Die südslawische Frage*, Beilage XXI. Trialismus und Dualismus, 585 (citirano u hrvatskom prijevodu prema njemačkom proširenom izdanju, koje sadržava 25 priloga, od kojih je prilog „Korespondencija Strossmayer Gladstone” pretposljednji: *Beilage XXIV: Breifwechsel zwischen Bischof Strossmayer und Gladstone*, 589-630). Naime, izvornik *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* ne uključuje ovaj prilog (iz 1912.), koji je nastao godinu dana nakon njegova objavljivanja, kao ni druge priloge nastale nakon objavljivanja engleskoga izvornika. U izvorniku je korespondencija Strossmayer – Gladstone objavljena kao prilog XVII, koji je ujedno i posljednji: *Appendix XVII: The Correspondence of Bishop Strossmayer and Mr. Gladstone, The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, 416-444.

ssmayer – Gladstone, koja obuhvaćaju razdoblje od 1876. do 1882., a sadržajem su vezana uz bosanskohercegovački ustanak (1875. – 1878.), Rusko-turski rat (1877. – 1878.) i poglede Gladstonea i Strossmayera na širi kompleks rješavanja istočno-ga pitanja, Seton-Watson ukratko je upozorio na još tri pisma, za koja je naveo da ih ne prenosi *in extenso*. Ustvari je samo posljednje pismo, za koje je s najvećom izvjesnošću utvrđeno da je riječ o zapečaćenom Strossmayerovu pismu Gladstoneu od 25. srpnja 1892., uvrstio fragmentarno, a ostala dva uopće nije uvrstio, niti fragmentarno niti ih je parafrazirao, nego je samo naznačio njihov sadržaj.⁸³ Treba upozoriti na to da se za posljednje Strossmayerovo pismo u njemačkom izdanju knjige pogrešno navodi godina, naime da je napisano 25. srpnja 1895. umjesto 1892.⁸⁴ Taj bi pogrešan navod, očito nastao tiskarskom pogreškom, bilo moguće opovrgnuti čak i u okolnostima nedostupnosti prvoga, engleskog izdanja knjige, u kojemu se navodi točan datum. Naime, Seton-Watson ustvrdio je da spomenuto pismo, koje je Strossmayer napisao „drhtavim rukopisom” u „sredini Khuenove ere”, sadržava tople čestitke na izornoj pobjedi Liberalne stranke. Gladstone je, kao vođa Liberalne stranke od 1867., četiri puta bio britanski premijer (1868. – 1874., 1880. – 1885., 1886. i 1892. – 1894.).⁸⁵ Dakle, nedvojbeno je da

⁸³ „The correspondence is concluded by three further letters from Bishop Strossmayer, which need not be quoted in extenso. The first (dated September 26, 1886) merely introduces Madame Marlet, a Bulgarian authoress, who is anxious for a letter to the French President, M. Grévy. The second (dated 1888, month unreadable) is a letter of praise and congratulation to Mr. Gladstone on his Jubilee; it contains compliments which are unquestionably heartfelt and genuine, but it contains nothing else save compliments. The last letter, written on July 25, 1892 (at the height of the Khuen regime), in shaky handwriting, is devoted to congratulations on the Liberal victory at the polls. It contains the following interesting passage: –... ‘The Hungarians are a proud, egotistical and in the highest degree tyrannical race, and my poor nation is persecuted, oppressed and ill-treated, but I hope that the cause of the Slavs in general, restored by providential events to its natural destiny, to the advantage of universal culture and liberty, will also deliver my own nation, which is worthy of all the favour of God and men.’ It is signed, ‘Your servant and admirer, Joseph George Strossmayer, Bishop.’” Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, 444.

⁸⁴ „Der Briefwechsel schließt mit drei weiteren Briefen des Bischofs, welche nicht *in extenso* gedruckt zu werden brauchen. Der erste (vom 26. September 1886) ist bloß ein Empfehlungsbrief für Madame Marlet, eine bulgarische Schriftstellertin, welche den französischen Präsidenten, M. Grévy, kennen lernen will. Der zweite (vom Jahre 1888, Monat unleserlich) enthält lauter Komplimente und Glückwünsche zum Gladstoneschen Jubiläum. Der dritte, welcher am 25. Juli 1895 [1892!] (also mitten in der Ära Khuen) in zittender Schrift geschrieben ist, enthält warme Glückwünsche zum Wahlsiege der Liberalen Partei. Der einige interessante Passus ist folgende: –... ‘Les hongrois sont une race orgueilleuse, égoïstique et tyrannique au plus haut degré, et ma pauvre nation est persécutée, opprimée et maltraitée extrêmement; mais j’espère que la Slaves en générale, rendue, par les événements providentielles, à sa destination inhérente au profit de la culture et liberté universelle, délivrera aussi ma propre nation, qui est digne de toute faveur de Dieu et des hommes.’ Der Brief ist unterzeichnet, ‘votre serviteur et admirateur, Joseph Georges Strossmayer, évêque.’” Seton-Watson, *Die südslawische Frage*, 629-630.

⁸⁵ Vidi: „Gladstone, William Ewart”, u: *Hrvatska enciklopedija*, 204. Kad je Gladstone u ožujku 1894. podnio ostavku, lord Rosebery, ministar vanjskih poslova u njegovoj posljednjoj vladi, nakratko je prihvatio mjesto premijera od 3. ožujka 1894. do 21. lipnja 1895. Prema zaključku pojedinih bri-

Strossmayer nije mogao Gladstoneu čestitati na pobjedi Liberalne stranke 1895., kad se ovaj već povukao iz aktivne politike, nego na onoj iz 1892., kad je na temelju pobjede Liberalne stranke Gladstone četvrti i posljednji put postao britanski premijer, inače najstariji koji je ikada obnašao tu dužnost u Velikoj Britaniji (1892. navršio je 83 godine). To, uostalom, potkrepljuju i druge povijesne činjenice. Naime, na izborima za britanski parlament 1892. pobijedila je Liberalna stranka, a na izborima 1895. koalicija konzervativaca i liberalnih unionista.⁸⁶ Držim da na kraju treba u cijelosti, na temelju engleskoga i francuskoga predloška, citirati i u hrvatskom prijevodu fragment Strossmayerova zapečaćenoga pisma Gladstoneu od 25. srpnja 1892. da bi se usporedbom njegova sadržaja sa sadržajem pisma koje je Strossmayer istoga dana uputio L. Vojnoviću dokazalo, premda identičan nadnevak nedvojbeno ima ključnu dokaznu snagu, da je nastalo na temelju istoga predloška: „[...] Mađari su ohola, egoistična i tiranska rasa u najvišem stupnju, a moja jadna nacija je progonjena, potlačena i ekstremno zlostavljana; ali nadam se da će Slaveni općenito, vraćeni, providnosnim događajima, na svoje inherentno odredište, za dobrobit kulture i sveopće slobode, izbaviti i moj vlastiti narod, koji je vrijedan svake milosti Boga i ljudi.”

Zaključak

U radu se, zbog njegovih ograničenih opsegovnih okvira, ali i kompleksnosti istraživane problematike, pozornost posvetila dijelu korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović iz razdoblja 1885. – 1892. koji obuhvaća ukupno pet pisma, a preostali dio korespondencije, ukupno devet pisama, koji obuhvaća razdoblje od 1893. do 1901., također uz njihovu cjelovitu transkripciju, analizirat će se u drugom dijelu rada. U analizi se pozornost napose posvetila onim pismima koja se sadržajem referiraju na pojedine važnije međunarodne aspekte hrvatske politike u naznačenom razdoblju. To se, kad je riječ o prvom dijelu korespondencije, uz Vojnovićevo pismo Strossmayeru od 5. lipnja 1885., koje je u znanstvenom smislu već elaborirano, u užem smislu odnosi napose na dva pisma: Vojnovićevo pismo Strossmayeru od 23. srpnja 1892., u kojemu moli Strossmayera da napiše pismo preporuke za njegov memorandum na francuskom jeziku velikom britanskom državniku W. E. Gladstoneu, u kojemu je Gladstoneu Hrvatsko-ugarsku nagodbu predložio kao mogući predložak za zakon o irskoj samoup-

tanskih povjesničara, toj se vladi, napose zbog slabosti njezine pozicije i opstrukcije Doma lordova, rijetko pridavalo „počasno mjesto” u analima kasnoga viktorskijskog liberalizma: „The ministries of Gladstone and lord Rosebery, which held office from 1892 to 1895, have rarely been given a place of high honour in the annals of late Victorian Liberalism.” Vidi: David Powell, „The Liberal Ministries and Labour”, *History* 68 (1983), br. 224: 408.

⁸⁶ Vidi: „Rezultati općih izbora 1885-1979.”, pristup ostvaren 26. 5. 2022., [https://howwikihr.com/wiki/Konzervat%C3%ADv_P%C3%A1rt_\(Egyes%C3%BClt_Kir%C3%A1lys%C3%A1g\)#V%C3%A1laszt%C3%A1si_eredm%C3%A9nyi](https://howwikihr.com/wiki/Konzervat%C3%ADv_P%C3%A1rt_(Egyes%C3%BClt_Kir%C3%A1lys%C3%A1g)#V%C3%A1laszt%C3%A1si_eredm%C3%A9nyi).

ravi (*Home Rule Bill*), te Strossmayerov odgovor na to Vojnovićevo pismo od 25. srpnja 1892. godine. Strossmayerov je odgovor, međutim, antiteza Vojnovićevoj nakani s obzirom na to da Strossmayer u njemu oštro kritizira hegemonističku politiku Mađara prema Hrvatima, koja se aktualno odvijala upravo na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe kao najvišega državnopravnog akta kojim su 1868. regulirani odnosi između Kraljevine Ugarske i Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Strossmayer također u odgovoru Vojnoviću kritizira odnos Mađara prema nemađarskim narodima Kraljevine Ugarske, napose Slovacima i Rumunjima. Pritom iznosi niz pseudoantropoloških i rasističkih teza o Mađarima pripisujući im „azijatski feudalizam”, koji im je, prema njegovu uvjerenju, kao trajna prepreka onemogućio prihvaćanje modernoga političkog sustava europskoga Zapada, a napose parlamentarnoga sustava koji bi jamčio politička i građanska prava i nemađarskim narodima zemalja Krune sv. Stjepana, dakle svim podanicima Krune bez obzira na njihovo porijeklo. Na temelju navedenoga interpretativnog obrasca Strossmayer je ustvrdio da se u Ugarskoj oblikovao specifičan građanski politički model, koji je zadržao bitne značajke feudalnoga modela jer je i nakon revolucionarnih događanja 1848./1849. u najvišim institucijama vlasti u Ugarskoj gotovo isključivu vlast zadržala bivša feudalna oligarhija, oličena u mađarskoj aristokraciji, onemogućivši veću participaciju i utjecaj građanstva u parlamentarnom odlučivanju. Pozornost u radu također se obratila na Strossmayerovo zapečaćeno pismo za Gladstonea, koje nosi isti nadnevak, 25. srpnja 1892., kao i njegovo pismo Vojnoviću kojemu je bilo priloženo, a fragmentarno ga je objavio R. W. Seton-Watson u djelu *Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. To Strossmayerovo pismo Gladstoneu također sadržava oštru kritiku Mađara i njihove hegemonističke politike prema nemađarskim narodima ugarske polovice Austro-Ugarske Monarhije (Translajtanije). Vojnović je inače napisao memorandum Gladstoneu potaknut činjenicom da je ovaj tijekom druge polovine 1880-ih i početkom 1890-ih razmatrao Austro-ugarsku nagodbu kao predložak za zakon o irskoj samoupravi (*Home Rule Bill*). Vojnović je, međutim, smatrao da bi kao bolji predložak u tu svrhu poslužila Hrvatsko-ugarska nagodba jer bolje i, prema njegovu mišljenju, realnije odražava stvarni odnos snaga s obzirom na to da je Austro-ugarska nagodba sporazum među ravnopravnim, po svojoj političkoj ulozi podjednako moćnim političkim čimbenicima, dok se, kad je riječ o Irskoj i Velikoj Britaniji, ne radi, slično kao i u slučaju Hrvatske i Ugarske, o politički i pregovarački podjednako snažnim stranama, nego je jedna od njih – Irska – znatno slabija. Stoga je, prema Vojnovićevu stajalištu, kao predložak za *Home Rule Bill* mogla poslužiti Hrvatsko-ugarska, a ne Austro-ugarska nagodba. Spomenuta problematika iz korespondencije J. J. Strossmayer – L. Vojnović u radu se, s obzirom na to da je u nju bio izravno uključen britanski državnik W. E. Gladstone i da je Strossmayerovu korespondenciju s njim objavio R. W. Seton-Watson, analizira u širem kontekstu istraživanja povijesti Ugarske u britanskoj publicistici i historiografiji. Uz nacionalne i rasne stereotype o Mađarima

kod istaknutih protagonista hrvatske politike, među kojima se uz Strossmayera u tome najviše isticao Ivan Kukuljević Sakcinski, u radu se analiziraju i stajališta najistaknutijih zastupnika teze o rasnoj superiornosti Mađara nad Slavenima u mađarskoj publicistici, u čemu se posebice eksponirao Louis (Lajos) Felbermann, koji je svojim stajalištima o rasnoj superiornosti Mađara nad Slavenima snažno utjecao na pojedine britanske autore, napose na baruna C. M. Knatchbull-Hugesena. Na temelju analize prisutnosti rasističkoga narativa i nacionalnih stereotipa iz hrvatskoga, ugarskoga i britanskoga rakursa iznosi se zaključak da su oni, kao element neznanstvenoga i neetičkoga potkrepljivanja vlastitih teza o pripadnicima drugih naroda prema kojima se gajio nacionalni, kulturološki i politički antagonizam, bili zastupljeni na svim stranama, kod Hrvata i Mađara, ali i kod Britanaca koji su bili involvirani u spomenutu problematiku. Time se ujedno argumentira teza da Strossmayerove rasističke i ksenofobne tvrdnje o Mađarima, za koje ipak treba naglasiti da su nastale ponajprije kao izraz njegovih dubokih frustracija i revolta zbog devastirajućih posljedica višedesetljetne represivne mađarske politike nad Hrvatima, ni u kojem slučaju nisu bile iznimka, nego tek segment tada vrlo zastupljenog isključivog i netolerantnog komunikacijskog diskursa, koji se iz javne i političke prenosio i u znanstvenu sferu, a koji danas, s obzirom na kulturu političke korektnosti i primjenu principa etičkoga kodeksa u profesionalnom i javnom djelovanju, više nije dopušten, odnosno podliježe za to propisanim sankcijama.

PRILOZI⁸⁷1. Lujo Vojnović – Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb, 5. VI. 1885.⁸⁸

Preuzvišeni,

Molim da Vam na povratku s Vašega teškoga i slavnoga puta⁸⁹ zahvalim za svu onu dobrotu kojom me obasula, mene nevrjedna i nedostojna mladića, preuzvišenost Vaša kao nekoliko p[r]esretnijeh dana.⁹⁰ Može mi doista svijet zavigjeti sreću što sam s ocem i sa zaštitnikom naroda proveo takve nezaboravne časove i što sam mogao crpiti u njegovome velikom srcu, u njegovoj ljubavi za domovinu, po koji tračak i ja od toga srca i od te ljubavi.

Što sam se usudio reći Preuzvišenosti Vašoj to velim i opet da je tuga i plač za nevolje ovog naroda u sviju nas puno manji, kad pomislim da mu je Gospod udijelio stup o koji se lome oblaci puni prijatnje, o koji se razbije svaka navala i svako zlo dušmanina, i koji je narodu hrvackome⁹¹ jamstvo veliko skoroga uskrsnuća

⁸⁷ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., br. 1-9; HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 1-5.

⁸⁸ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 1, Lujo Vojnović – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 5. VI. 1885.

⁸⁹ Odnosi se na obilježavanje Velehradske proslave 5. srpnja 1885. u povodu 1000. obljetnice dolaska sv. Ćirila i Metoda u Moravsku, na koju je Strossmayer namjeravao povesti veliko hodočašće iz hrvatskih zemalja, koje je trebalo biti dio velikoga slavenskog hodočašća, ali su ga u tome omele austrougarske vlasti proglašivši epidemiju u okolici Velehrada, iako se epidemija realno uopće nije dogodila. Time je onemogućen pristup Velehradu hodočascima iz Monarhije, a u dogovoru s ruskim vlastima pristup Moravskoj onemogućen je i hodočascima iz Ruskoga Carstva. Svrha zloporabe javnozdravstvenih mjera i zabrane kretanja prema Moravskoj bila je isključivo političke naravi: onemogućiti masovno slavensko vjersko okupljanje, rimokatolika i grkokatolika/unijata iz Austro-Ugarske Monarhije te grkokatolika i pravoslavaca iz Ruskoga Carstva u svrhu zbližavanja i povezivanja Katoličke i Pravoslavne crkve. Velehradsku proslavu austrougarske vlasti shvaćale su isključivo kao opasno sredstvo panslavenske propagande i s njom povezane prijatne slavenskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije od Ruskoga Carstva, napose u kontekstu afirmacije uporabe starocrkvenoslavenske liturgije kod katoličkih Slavena, a ruske vlasti kao sredstvo katoličkoga prozelitizma i „unijačenja” te opasnost za svoje vanjskopolitičke ambicije širenja utjecaja Ruskoga Carstva prema Zapadu, poglavito na Balkan, te za njegov prodor na topla mora. Lujo Vojnović očito nije pravovremeno doznao za zabranu hodočašća, premda je njegov otac K. Vojnović o tome intenzivno korespondirao sa Strossmayerom. Vidi opširnije: Zoran Grijak, „O političkim aspektima proglašenja epidemije u okolici Velehrada u Moravskoj uoči proslave tisućite obljetnice smrti sv. Metoda 1885. godine”, *Povijesni prilozi* 40 (2021), br. 61: 91-139.

⁹⁰ Lujo Vojnović referira se na nekoliko dana koje je s ocem Kostom proveo kao Strossmayerov gost u biskupskom dvoru u Đakovu.

⁹¹ Vojnović ispušta fonem *t* u pisanju pridjeva *hrvatski* te hrvatskoga imena kao domovine općenito. Zanimljivo je da se u jezikoslovne rasprave s tim u vezi tijekom boravka u emigraciji upustio i predsjednik Hrvatske seljačke stranke V. Maček u članku u kojemu je zagovarao etimološki, odnosno korijenski pravopis. Vidi: Vladko Maček, „Hrvatski jezik i pravopis”, *Hrvatska revija* 10 (1960): 416-419. U znanstvenom kontekstu, na Mačekovu interpretaciju osvrnuo se filolog sa Sveučilišta u Zadru, kroatist V. Šunjić: „Maček kao da ne prepoznaje tradiciju hrvatskoga umjerenog morfonološkog pravopisa te u rješavanju pravopisnih problema strogo odjeljuje etimološke pristupe s jedne strane, a fonološke s druge. Svoj stav potkrepljuje primjerom imena vlastite domovine navodeći kako bi onda

i oslobogjenja. I doista od moga oca pak sve do na[s] najmlagijih, pa tako i vas narod [sav narod, op. a.] moli Gospoda da posred tolikijeh muka i u tolikome poniženju, udijeli Preuzvišenosti Vašoj zdravlje i dug život jer je u ovom teškom času više nego ikad Vaše zdravlje i Vaš život, život i zdravlje naroda.

U Vašoj ljubavi i Vašoj vjeri velikoj Vi crpите Preuzvišeni utjehu i mir koji ne crpe silnici ovoga svijeta, ali budi nam dopušteno da i mi našu sinovlju ljubav prema Preuzvišenosti Vašoj doprinesemo velikome blagu Vaše ljubavi i da Vam rečemo da su Vaše bolesti i naše, a da je utjeha Vaša, naša snaga i uhvanje.

Moleći Vas za Vaš blagoslov, Preuzvišeni dobročinitelju naš, i ljubeći Vam ruku kojom prosuste toliki blagoslov na sve nas ja jesam

preponizni i harni sluga

Preuzvišenosti Vaše

Lujo Vojnović

U Zagrebu 5. Junija 1885.

2. L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 28. II. 1887.⁹²

Preuzvišeni!

Bićete obaznali od oca [da] sam ovijeh dana konačno imenovan auskultantom⁹³ kod suda prve molbe u Trstu⁹⁴ i da ću do nekoliko dana ostaviti Zagreb i krenuti na moje novo mjesto. Prije nego ostavim Hrvacku, imam da ispunim najmiliju dužnost: – izmoliti blagoslov od Vaše Preuzvišenosti! Ne ću doista nikad moći izraziti moju harnost za svu ljubav kojom mene i obitelj moju obasu Vaša velika duša, jer sve što bih mogao reći ili učiniti bilo bi ništa prama ovakome pokrovitelju i ocu. Dneve koje sam proboravio pod Vašim milim krovom ostaće mi za vazda u duši, a ne ću nikad zaboraviti da sam prisustvovao ovjenčenju⁹⁵ Vaših silnijeh djela za narod i za sve Jugoslavenstvo, i da sam vidio onu posvećenu plemenitu ruku blagosiljati svu našu budućnost, sve naše tuge i naše radosti! Ako uzbudemo dostigli,

svi zagovornici fonološki koncipirana pravopisa jednostavno trebali pisati 'Hrvacka, a ne Hrvatska kao što to pišu i slabije školovani hrvatski emigranti, a posebno oni iz dinarskih krajeva kod koji se još čuje i oblik Rvacka jer nisu mogli naučiti pravilno.'" Vice Šunjić, „Promišljanja o pravopisu u hrvatskoj poratnoj emigraciji”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46 (2020), br. 1: 413.

⁹² HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 2, Lujo Vojnović – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 28. II. 1887.

⁹³ Prislusnikom, sudskim pripravnikom.

⁹⁴ Kod prizivnoga suda u Trstu.

⁹⁵ Okititi vijencem. Aluzija na slavne pjesnike (npr. Petrarca), koje se za zasluge za umjetnost nagrađivalo ovjenčavanjem lovorovim vijencem (*poeta laureatus*). Vidi: „Pjesnik”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 28. 3. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48532>.

ne Vaša djela jer to ne ćemo moć nigda, nego mali dio Vaše žarke i svete ljubavi za narod i sve što je plemenito i sve što znamenuje na ovom svijetu napredak i pravu svjetlost, doista budemo li to dostigli, ne ćemo bit živjeli zaludu na ovoj zemlji. Pak dubokom harnosti i velikom ljubavi molim Gospodina da uzdrži našega velikoga Biskupa, pravijeh Srba i pravijeh Hrvata⁹⁶ na utjehu i jakost našu u ovoj strahovitoj krizi kroz koju prohodi mukotrpní naš narod. A Vaš harni sin moli da ga prije puta blagoslovite i da zazovete na njegovu nevrijednu glavu milost Gospodnju. Doista će mi taki blagoslov donijeti onaj sveti mir za kojim svi ovdje doli uzdišemo.

Ljubeći Vam smijerno ruke, ostajem Vaše Preuzvišenosti

preponizni sluga

Lujo Vojnović

3. J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 22. II. 1888.⁹⁷

Dragi moj mladi prijatelju!

Sto i sto puta hvala na čestitki. Bog Vas blagoslovio! Ostajmo vazda u medjusobnoj ljubavi i sjećajmo se uvijek jedan drugoga u molitva svojih. Bog s Namih! Vaš prijatelj
Biskup

4. L. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. VII. 1892.⁹⁸

Preuzvišeni,

Oprostite što se usugujem pisat Vam na brzu ruku, ali radi se o stvari koja bi mogla biti od kakve koristi za naše nesretne odnošaje. U to će mi ime Vaša preuzvišenost oprostiti moju smjelost.

⁹⁶ Ovdje se može prepoznati, doduše sadržana tek implicitno, Vojnovićeva srbokatolička politička orijentacija, jer su Srbi katolici u Katoličku crkvu, kao mjesnu crkvu u hrvatskim zemljama, kontinuirano nastojali unijeti „srpski segment”. To ni u kojem slučaju nije bilo u skladu sa Strossmayerovim ekleziološkim shvaćanjem. Naime, Strossmayer je Srbe smatrao dionicima bliske kršćanske Srpske pravoslavne crkve te nastojao k njezinu pridobivanju za crkveno jedinstvo sa Svetom Stolicom, kao uostalom i drugih pravoslavnih crkava. Strossmayer je također priznavao zaseban kulturni identitet i nacionalni individualitet Hrvata i Srba, za razliku od Luja Vojnovića, koji ih je, što iz rečenice pisma na koju se bilješka referira jasno proizlazi, smatrao odvjetcima (lozama, granama) istoga („našega”) naroda.

⁹⁷ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 1, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 22. II. 1888. Ovo pismo Vojnović nije uvrstio među ona koja je objavio 1934. u *Novom dobu*, što je lako shvatiti jer je riječ samo o dvije rečenice, Strossmayerovoj zahvali za čestitku koju mu je Vojnović uputio – treba pretpostaviti za njegov rođendan 4. veljače. Vidi: Vojnović, „Četiri Strossmayerova pisma”, 9.

⁹⁸ HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., 3, Lujo Vojnović – J. J. Strossmayeru, Trst, 23. VII. 1892.

Bješe se već više puta raspravljalo u Zagrebu o shodnosti pisma na Gladstona o našem stanju. Ali niko se nikada ne htje[de] latiti posla. Obična naša lijenost i politika *laissez faire, laissez aller!*⁹⁹ Napokon se odvažih ja, te evo šaljem (držeći da kao Doktor Prava imam nekakav *titulus scribendi*)¹⁰⁰ opširno pismo na Gladstona nacrtavši mu Nagodu,¹⁰¹ koja bi mu mogla koristiti i za irsko pitanje, te stanje u kome se nalazimo usljed dualizma i usljed politike samijeh Hrvata.

Ne znam hoće li mi odgovoriti, jer, bivši na skoku da postane Prvi Ministar ne će se htjeti možda kompromitovati.¹⁰² Ali trebalo je pokušati izvaditi koju riječ od liberalnoga velikana koja bi možda djelovala koristno u ovome sveopćemu potopu naših prava.

Ako se megjutim na ma koji način mogu nadati odgovoru, to može biti samo listom Vaše Preuzvišenosti, jer je naravno da, ne poznavši ni mene ni moje ime, i s te bi strane mogao biti u dvojbi na koga da se namjeri njegov odgovor. Pristupam dakle, Preuzvišeni, preponiznom molbom da bi izvoljeli napisati dvije riječi preporuke u gore označenome smislu, koje bi služile u isto vrijeme kao *lettres d'introduction*¹⁰³ moga pisma i moje osobe kod njega. Ako Vam nije teško, izvolite meni poslati pismo; ja ću ga priključiti mome pismu te poslati sve zajedno – kroz Pariz. Ako se udostojite uslišati ovu molbu usugujem se moliti da bi mi odmah izvoljeli poslati pismo, jer se već prvih [dana] Avgusta otvara Parlament¹⁰⁴ a tada je kasno.

Samo se po sebi razumije da je to za svakoga drugoga tajna, a osobito molim, Preuzvišeni, ako je tamo stric Gjuro,¹⁰⁵ da ne obazna o tome ništa!

⁹⁹ Pustiti da se radi, pustiti da stvari idu svojim tijekom. Vojnović upotrebljava tu frazu kao sintagmu za neodgovornu politiku koja pušta stvari da se dogode, a da ni ne pokuša utjecati na njihov tijek i ishod. U izvornom smislu to je francuska fraza kojom se izražava liberalni zahtjev da se iz gospodarskoga života ukloni bilo kakvo miješanje države i prepusti samostalnim ekonomskim subjektima da neometano posluju u skladu sa svojim potrebama i interesima, uređujući ugovorno svoje odnose u uvjetima slobodne poduzetničke inicijative i zaštite privatnoga vlasništva. Vidi: „Laissez faire, laissez passer”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021., pristup ostvaren 2. 5. 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35154>.

¹⁰⁰ Naslov za pisanje. U značenju: zvanje, titulu, ovlast, kompetencije.

¹⁰¹ Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao predložak Gladstoneu za nacrt zakona o irskoj samoupravi (*Home Rule Bill*).

¹⁰² Vojnović očito aludira na to da bi se Gladstone mogao suzdržati od odgovora na njegov memorandum kako time ne bi kompromitirao svoju trenutačnu kampanju za osvajanje četvrtoga premijerskog mandata. Ta pretpostavka bila je sasvim opravdana, a u radu se iznosi i kao osnovana pretpostavka za izostanak Gladstoneova odgovora na Strossmayerovo zapečaćeno pismo od 25. srpnja 1892.

¹⁰³ Uvodna pisma (slova, riječi) (franc.).

¹⁰⁴ Odnosi se na britanski parlament.

¹⁰⁵ Đuro (Đorđe) Vojnović (Herceg Novi, 26. 9. 1833. – Zadar, 11. 9. 1895.), brat Lujova oca Koste Vojnovića. Nakon studija prava u Beču, koji je pohađao zajedno s bratom, vratio se u Herceg Novi, gdje se identitetski ponovno vezao za srpstvo i vratio pravoslavlju. Djelovao je kao javni bilježnik i općinski načelnik u Herceg Novom (1863. – 1877.). Kao predstavnik Narodne stranke izabran je 1867. za zastupnika Boke kotorske u Dalmatinskom saboru, a 1877. postao je predsjednik Sabora te se preselio u Zadar. U međuvremenu je

Moleći Vas da mi oprostite i želeći da Vam sadašnji boravak tamo¹⁰⁶ okrijepi dragocjene sile, ljubim Vam preponizno ruke i ostajem

Vaše Preuzvišenosti preponizni

Lujo Vojnović

Trst, 23. Julija 92. Via Lazzaretto Vecchio 10

5. J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.¹⁰⁷

Dragi moj Lujo!

Evo Vam list na Gladston-a. Vi ga molim Vas zapečatite, skupa s Vašim pošaljite. Na svaki pako način da moj list svoju vlastitu adresu, svoj vlastiti pečat ima. Oprostite, ja francuski dobro razumijem ali zlo pišem.

Evo Vam glavna misao, pod koju valja po mome mnienju sve što naš narod trpi supsumirati. Magjari su rassa asiatska koja bez feudaliteta i bez *esclavage* nemože živjeti. Oni su u primitivni sustav slavjanski uveli feudalizam asiatski. Tako, da je pred god 1848. samo *aristocratia* i *noblesse*¹⁰⁸ imala i uživala prava, ostalo je pučanstvo robovalo, plaćalo, u rat išlo i sve bez ikakvoga na svijetu prava. God 1848. i sad poslie god. 1860. sustav i ustav magjarski je i opet pravi feudalizam i *esclavage*.¹⁰⁹ Svi narodi, slovački, rumunjski, hrvatski ostadoše bez ikakvoga prava; ostaju na narodnu smrt i propast osudjeni; do nekoga prava samo tada dospjeti mogu, ako se svoga narodnoga i moralnoga bića magjarizmu za ljubav odreknu.¹¹⁰ To je ključ svima našima nevoljama kojima samo pravi federalizam pomoći može, što će lahko dokučiti muž koji Irce oslobadja.

Vaš prijatelj Biskup

1870. bio izabran i kao zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću. Na tim je dužnostima ostao sve do kraja života. Nakon raskola Narodne stranke u Dalmaciji 1879. postao je jedan od utemeljitelja i vođa Srpske stranke. Bio je oženjen katolkinjom iz trogirске obitelji Martinelli, s kojom je imao kćeri Ljubicu i Darinku te sina Dušana, koji je smrtno stradao 1880. Vidi opširnije: Grijak, Čosić, *Figure politike*, 16.

¹⁰⁶ Odnosi se na Rogašku Slatinu [Rohitsch - Sauerbrunn], elitno termalno lječilište u Štajerskoj, tada nasljednoj austrijskoj zemlji (danas u dijelu Štajerske u Republici Sloveniji), gdje je Strossmayer redovito provodio ljetni odmor. Vojnović je pretpostavio da bi se ondje u isto vrijeme mogao zateći njegovog stric te je Strossmayera upozorio neka bude diskretan u vezi sa sadržajem njegova pisma.

¹⁰⁷ HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 2, J. J. Strossmayer – L. Vojnoviću, [s. l.], 25. srpnja 1892.

¹⁰⁸ *Noblesse* (franc.), plemstvo.

¹⁰⁹ Strossmayer zapravo Vojnoviću sugerira da Gladstonea uputi u to da je po njegovu mišljenju inkompatibilan spoj feudalnoga sustava azijatskoga tipa, koji pripisuje Mađarima, i zapadnoga feudalnoga sustava Mađare onemogućio u prihvaćanju sustava vrijednosti modernoga europskoga građanskoga društva, što se detaljnije analiziralo u radu.

¹¹⁰ Smisao ovoga dijela rečenice jest da nemađarski narodi Translajtanije do nekoga prava mogu doći samo ako se za ljubav, odnosno u korist „mađarizma” odreknu svojega narodnog bića i razvitka, odnosno nacionalnoga identiteta, tj. ako se pomadare, asimiliraju.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Fond/Ostavština Josipa Jurja Strossmayera, XI-A-49, Korespondencija, Pisma Strossmayeru, Lujo Vojnović (HR-AHAZU, F/OJJS, XI-A-49, Voj. Lu., br. 1-9).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 781 – Obitelj Vojnović, Spisi za historijat obitelji.

Hrvatska – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Josip Juraj Strossmayer – Luji Vojnoviću, 5 pisama, fond R 5626 b, Vojnović, Lujo, Korespondencija (HR-NSK, ZRiSK, VLK, R 5626 b, 1-5).

Objavljeni izvori i literatura

Acton, John Emerich Edward Dalberg. „The Vatican Council”. *The North British Review* 53 (1870-1871): 183-230.

„Andrija II. Arpadović”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2627>.

„Austroslavizam”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 24. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4695>.

Bagić, Krešimir. „Od figure do kulture – EUFEMIZAM. Što kad bi sve postalo ONO?”. *Vijenac* (Zagreb), br. 416, 11. 2. 2010. Pristup ostvaren 20. 7. 2022. <https://www.matica.hr/vijenac/416/sto-kad-bi-sve-postalo-ono-2440/>.

Barton, H. Arnold. *Sweden and Visions of Norway: Politics and Culture, 1814-1905*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2003.

„Benjamin Disraeli”. U: *Encyclopaedia Judaica*, svezak 5, 1156-1158. Berlin; Leipzig: Verlag Eschkol A. G., 1930.

„Besarabija”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 2. 6. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7254>.

Beudant, François Sulpice. *Travels in Hungary, in 1818*. London: R. Phillips and Co., 1823.

Biskup J. J. Strossmayer u Vatikanskom saboru. Govori, predstavke, prosvjedi / J. J. Strossmayer; iz službenih izvještaja prev. i bilješkama popratio Andrija Spiletak, sv. 12. Zagreb: Nakladnička serija Hrvatska bogoslovna akademija, 1929.

Bloy, Marjie. „Joseph Chamberlain, 1836-1914”. Pristup ostvaren 30. 4. 2022. <https://liberalhistory.org.uk/history/chamberlain-joseph/>.

Bright, Richard. *Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarks on the state Vienna during the Congress, in the year 1814*. Edinburgh: Printed for Archibald Constable and Company; London: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1818.

Browning, H. Ellen. *A Girl's Wanderings in Hungary*. London: Longmans, Green, and Co., 1897.

„Burski rat”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 16. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10303>.

Craig, Fred W. S. *British electoral facts 1832-1987*. Dartmouth: Parliamentary Research Services, 1989.

Damjanović Barišić, Darija; **Grbešić**, Grgo; **Mrkonjić**, Tomislav, ur. *Josip Juraj Strossmayer 1815. – 2015., Wien, 21. Mai 2015. – Roma, 9. dicembre 2015*. Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu; Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017.

Enciklopedija Jugoslavije, svezak 8. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971.

„Exeter Hall, The Strand, London, 1831-1907”. Pristup ostvaren 2. 6. 2022. <http://studymore.org.uk/aexeter.htm>.

Felbermann, Louis. *Hungary and Its People*. London: Griffith Farran & Co., 1892.

Felbermann, Louis. *British Tribute to Hungary and its King, Souvenir album*. London: Edited and published by Louis Felbermann, 1907.

Frank, Tibor. *Picturing Austria-Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865-1870*. Boulder, Colorado; Wayne, New Jersey: Social Science Monographs; Center for Hungarian Studies and Publications, 2006.

„Gladstone, William Ewart”. U: *Hrvatska enciklopedija*, svezak 4, 204. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2002.

„Gladstone, William Ewart (1809-1898), statesman”. Pristup ostvaren 10. 6. 2022. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/N13628474>.

Grijak, Zoran. „Velika Britanija i Habsburška Monarhija. Od sredine 19. stoljeća do 1918. godine”. *Hrvatska revija* 4 (2004), br. 4: 87-101.

Grijak, Zoran. „Croatian-British views of the Eastern Question: The correspondence of William Ewart Gladstone and Josip Juraj Strossmayer (1876-1882)”. *Review of Croatian History* 5 (2009), br. 1: 47-84.

Grijak, Zoran. „Uspomene i razgovori s biskupom Strossmayerom Isidora Kršnjavog kao povijesni izvor”. *Scrinia Slavonica: godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 11 (2011): 97-181.

Grijak, Zoran. „O nacionalno-političkim aspektima zahtjeva za afirmacijom glagoljaške liturgije u hrvatskim zemljama od sredine 19. do početka 20. stoljeća”. *Croatica Christiana periodica* 43 (2019), br. 83: 81-119.

Grijak, Zoran. „O političkim aspektima proglašenja epidemije u okolici Velehrada u Moravskoj uoči proslave tisućite obljetnice smrti sv. Metoda 1885. godine”. *Povijesni prilozi* 40 (2021), br. 61: 91-139.

Grijak, Zoran; Ćosić, Stjepan. *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.

Grijak, Zoran; Viđen, Ivan. „Fenomen dubrovačkih Srba katolika u svjetlu korespondencije Lujo Vojnović – Marko Murat (1901-1932)”. *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost*, Nova serija 32 (2021), br. 3/4: 86-87.

Gross, Mirjana. „Cuvaj, Slavko”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 2, 759-760. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1989.

Hanak, Harry. *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War: A Study in the Formation of Public Opinion*. London; New York; Toronto: Oxford University Press, 1962.

Hansen, Susan. *British Radicals Knowledge of, and attitudes to Austria-Hungary 1890-1914*, 4. Pristup ostvaren 14. 4. 2022. http://www.biz.meijo-u.ac.jp/SEBM/ronso/no13_3/03_HANSEN.pdf.

Heka, Ladislav. „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 35 (2014), br. 2: 513-554.

Heka, Ladislav. „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe. U povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017), br. 2: 855-880.

„Home Rule”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 19. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26012>.

Hrvatsko pravo (Zagreb), 1898.

„Ivan Bez Zemlje”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28130>.

„Iz dokumenata o odnošajima između V. Gledstona i biskupa J. J. Štrosmajera”, priopćio R[astko] Drljić. *Franjevački vijesnik* 48 (1941), br. 1: 47-48.

Jekelfalussy, Joseph. *The Millenium of Hungary and its People: Issued Under the Authority of the Royal Hungarian Minister of Commerce, as President of the Millennial National Exhibition Commision*. Budimpešta: Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1897.

Knatchbull-Hugessen, Cecil Marcus. *The Political Evolution of the Hungarian Nation*, Vol. 2. London: The National Review Office, 1908.

„Križarski ratovi”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34092>.

„Laissez faire, laissez passer”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 2. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35154>.

London Eighty Club. *Hungary: Its People, Places, and Politics, the Visit of the Eighty Club in 1906*. London: T. Fisher Unwin, 1907.

MacDonagh, Michael. *The Home Rule Movement*. Dublin: Talbot Press; London: T. F. Unwin, 1920.

Maček, Vladko. „Hrvatski jezik i pravopis”. *Hrvatska revija* 10 (1960): 416-419.

Marijanović, Stanislav, ur. *Međunarodni znanstveni skup „Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera”*. Zbornik radova. Osijek: Filozofski fakultet, 2008.

Oberški, Janko. *Strossmayerovi govori na vatikanskom koncilu*. Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete, 1929.

Paget, John. *Hungary and Transylvania*. London: John Murray, Albemarle Street, 1839.

Péter, László. „The Dualistic Character of the 1867 Hungarian Settlement”. U: *Hungary’s Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*, Ed. Miklós Lojkó, Central and Eastern Europe. Regional Perspectives in Global Context, Vol. 1, 213-280. Leiden; Boston: Brill, 2012.

„Pjesnik”. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 28. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48532>.

Powell, David. „The Liberal Ministries and Labour”. *History* 68 (1983), br. 224: 408-426.

„Prabook: Louis Felberman”. Pristup ostvaren 14. 4. 2022. <https://prabook.com/web/louis.felberman/745921>.

„Rezultati općih izbora 1885-1979”. Pristup ostvaren 26. 5. 2022. [https://howwikihr.com/wiki/Konzervat%C3%ADv_P%C3%A1rt_\(Egyes%C3%BClt_Kir-%C3%A1ly%C3%A1g\)#V%C3%A1laszt%C3%A1si_eredm%C3%A9nyi](https://howwikihr.com/wiki/Konzervat%C3%ADv_P%C3%A1rt_(Egyes%C3%BClt_Kir-%C3%A1ly%C3%A1g)#V%C3%A1laszt%C3%A1si_eredm%C3%A9nyi).

Rubinstein, William D.; **Jolles**, Michael; **Rubinstein**, Hilary L., ur. *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Seton-Watson, Hugh. „Robert William Seton-Watson i jugoslavensko pitanje”. Časopis za suvremenu povijest 2 (1970), br. 2: 75-97.

Seton-Watson, Robert William [al. Scotus Viator]. *Die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Großmächte*. Leipzig; Wien: Verlag Franz Deuticke, 1908.

Seton-Watson, Robert William [al. Scotus Viator]. *Racial Problems in Hungary*. London: A. Constable & Co., 1908.

Seton-Watson, Robert William. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London: Constable & Company, 1911.

Seton-Watson, Robert William [al. Scotus Viator]. *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*. Berlin: Meyer & Jessen, 1913.

Seton-Watson, Robert William. *The Spirit of the Serb*. London: Nisbet & Co., 1915.

„Srbi su dokazali da nam treba zakon o jeziku. Matica hrvatska oglasila se u povodu srpskog svojatanja dubrovačkih pisaca”. *Večernji list* (Zagreb), mrežno izdanje, 18. 1. 2022. Pristup ostvaren 13. 6. 2022. <https://www.vecernji.hr/kultura/srbi-su-dokazali-da-nam-treba-zakon-o-jeziku-1556280>.

Šanjek, Franjo, ur. *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. – Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti. Zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006.

Šidak, Jaroslav. „Strossmayer, Josip Juraj”. U: *Enciklopedija Jugoslavije*, svezak 8, 195-198. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971.

Šokčević, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Šunjić, Vice. „Promišljanja o pravopisu u hrvatskoj poratnoj emigraciji”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46 (2020), br. 1: 407-431.

Švogor, Vlasta; **Tvrtković**, Tamara. „Između ugrofilije i ugrofobije. Slika Mađara u Hrvatskoj od 16. do 19. stoljeća”. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, glavni urednici Fodor Pál i Dinko Šokčević, uredili Jasna Turkalj i Damir Karbić, 726-732. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015.

Tomljanovich, William Brooks. *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Dom i svijet, 2001.

Toulmin Smith, Joshua. *Parallels between the Constitution and the Constitutional History of England and Hungary*. London: Effingham Willson, 11 Royal Exchange, 1849.

Turnbull, Peter Evan. *Austria*, Vol. I-II. London: John Murray, Albemarle Street, 1840.

Vojnović, Lujo. „Četiri Strossmayerova pisma”. *Novo doba* (Split), 31. 3. 1934., 9. „Zakon o kulturnom nasleđu”. Pristup ostvaren 13. 6. 2022. <https://www.propisi.net/zakon-o-kulturnom-nasledju>.

„Zlatna bula Bele IV.” *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2021. Pristup ostvaren 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67295>.

Zoran Grijak*

Correspondence between Josip Juraj Strossmayer and Lujo Vojnović as a Historical Source: Part I (1885-1892)

Summary

The paper analyses the correspondence between Josip Juraj Strossmayer and Lujo Vojnović (1885-1892). Five letters from this period have been included as an Appendix, with a critical apparatus. The remainder of the correspondence, covering the years 1893-1901, with a total of nine letters, will be analysed in Part II, likewise with full transcription. Special attention has been paid to those letters that refer to some crucial international aspects of Croatian politics. Strictly speaking, when it comes to the correspondence from 1885 to 1892, in addition to Vojnović's letter to Strossmayer of June 5, 1885, which has already been a subject of scholarly analysis, this includes only two other letters: Vojnović's from July 23, 1892, in which he asked Bishop Strossmayer to support his memorandum in French to the famous British statesman William Ewart Gladstone, in which Vojnović recommended him the Croatian-Hungarian Settlement (1868) as a template for the Home Rule Bill, which Gladstone proposed to the British Parliament in 1886 and 1893; and Strossmayer's reply to that letter of July 25, 1892, in which, instead of supporting Vojnović's initiative, he presented a series of critical objections about the Hungarians and their hegemonic policy towards the Croats in the Hungarian-Croatian Kingdom and generally towards non-Hungarian peoples in Transleithania, the Hungarian half of the Austro-Hungarian Monarchy (1867).

In his reply to Vojnović, Strossmayer also presented some racist and pseudo-anthropological objections about the Hungarians, whom he considered unable to overcome feudal social organization and establish modern civil institutions. He attached another letter with the same date to this reply, asking Vojnović to seal it and send it to Gladstone together with his own letter. This second letter likewise contains a number of critical objections about the Hungarians and their hegemonic politics. Regarding the scope of Strossmayer's influence in shaping Gladstone's critical views on the Hungarians and their policy towards the non-ruling peoples of Transleithania, especially towards the Croats in the Hungarian-Croatian Kingdom, it should be pointed out that Gladstone, who won his fourth and last electoral mandate in 1892, not only refused to support Strossmayer in his criticism of the Hungarians, but did not even reply to his letter of July 25, 1892. The author of this paper argues that Gladstone did so mainly for pragmatic political reasons, considering that he was otherwise in very cordial and friendly relations with Strossmayer: Great Britain was at that time providing strong support to the Austro-Hungarian Monarchy as an important balancing factor in European politics, an obstacle to both Russian expansionism towards the West and German progress in

* Zoran Grijak, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: zgrijak@isp.hr

the East. Therefore, if it all came down to Gladstone alone, the results of Strossmayer's efforts to expose Hungary's repressive policies against the non-Hungarian peoples of Transleithania in Great Britain would have been insignificant.

However, they found an extremely strong resonance with another Briton, likewise very influential: it was Robert William Seton-Watson, who published a fragment of Strossmayer's sealed letter to Gladstone as an appendix to his book *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (1911), while in another book, *Racial Problems in Hungary* (1908), starting not only from Strossmayer's ideas in this regard, but also from the results of his own research and insights, he informed the European public about the hegemonic policy of the Hungarian political elites towards the non-Hungarian peoples in the Kingdom of Hungary, especially the discriminatory towards the Slovaks, based on strong cultural prejudices. Taking into account that this problem of the Hungarian attitude towards the non-Hungarian peoples of Transleithania aroused great interest among British historians and journalists, the correspondence between J. J. Strossmayer and L. Vojnović from July 1892 has also been considered in the wider context of Croatian-British and Hungarian-British discussions and confrontations in this regard. As Strossmayer's racist objections against the Hungarians played an important role therein, this paper focuses particularly on the national stereotypes and racist narratives in the political and scholarly discourse of the time. By analysing several scholarly and journalist publications from the mid-19th century until the end of the first decade of the 20th, the author argues that national stereotypes, including the racist narrative, articulated to support one's critical hypotheses about other nations, were almost equally present in Croatian and Hungarian, as well as in British authors who dealt with this issue at the time, although, of course, in different proportions. Thus, traces of such discourse can be found even in Seton-Watson, who tried to avoid it in every way and condemned it on principle. This, again, means that Strossmayer's racist and xenophobic formulations about the Hungarians were in no way an exception, but rather a segment of the racist narrative that was prevalent at the time, spilling over from the public and political into the scholarly domain. In this sense, this paper can be understood as a critical analysis of a communication discourse present in the 19th and early 20th centuries that was inappropriate from an ethical and scholarly points of view, based as it was on quasi-historiographical, pseudo-anthropological, and racist stereotypes, which today would be completely unacceptable, especially in view of the obligation to respect the prescribed ethical norms in scholarly work and public activity.

Keywords: Bishop Josip Juraj Strossmayer, Lujo Vojnović, William Ewart Gladstone, Robert William Seton-Watson, Louis (Lajos) Felbermann, Peter Evan Turnbull, Cecil Marcus Knatchbull-Hugessen, Austro-Hungarian Monarchy, Great Britain, Russian Empire, Austrian-Hungarian Settlement (1867), Croatian-Hungarian Settlement (1868), Home Rule Bill, national stereotypes, racist conceptions, political and cultural narratives